

OHK - Geografija

III

B 21

GEOGR. OBZORNIK

/1960 1

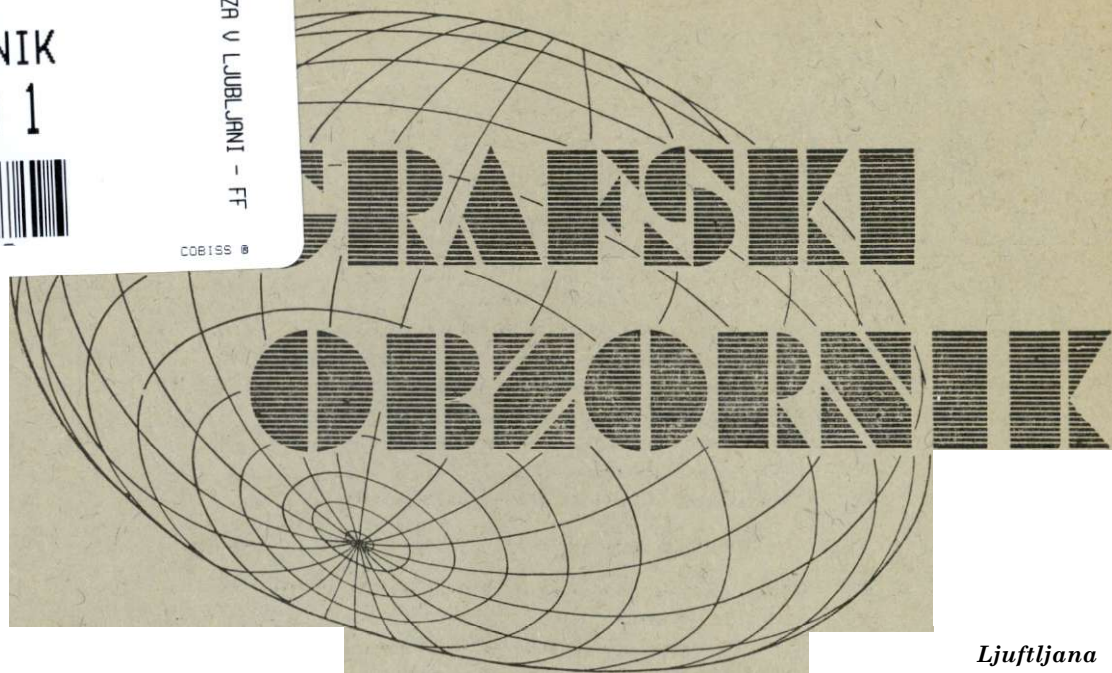
91

49096000238,1

UNIVERZA V LJUBLJANI - FF

COBISS

Leto VII.

Številka 1-2

Ljubljana

1960

1960-1

VSEBINA

ČLANKI	Stran
Ob sedemdesetletnici akademika dr. Antona Melika . . .	1
Ivan Gams, Dolenjsko-belokranjski številki za uvod . . .	2
^Andrej Briški, Gospodarsko geografski pregled novomeškega okraja.	3
^Jiudi Piletič, Novomeško Podgorje	9
^Jianica Župančič, Ljudsko življenje v Podgorju	18
Marica Moravec, Izseljevanje iz Bele Krajine v luči belokranjskega gospodarstva (z dvema kartama)	22
^Zvonko Rus, Metlika	28
J)g- Franc Moretti, Ležišča in izraba kremenovega peska na Dolenjskem	32
Ivan Gams, Z dolenske avtomobilske ceste	37

1

DROBNE NOVICE

Pomen nabiranja zdravilnih rastlin na Dolenjskem (Beno Serajnik)	41
Tovarna vezanih plošč v Straži pri Novem mestu (Rudi Piletič)	42
Opekarništvu v Zalogu (Jože Dolenc)	41
Letalo proti ladji — Jeklarna v Dunkuercjueu — Češkoslovaška mornarica — Burma in Jugoslavija — Avtomobili na svetu — SZ daje pomoč nerazvitim deželam — Gospodarska skupnost v Južni Ameriki (Stane Košnik)	43

ZEMLJEPISNO IZRAZJE

Se nekaj o zemljepisni legi in zemljepisnem položaju (Silvo Kranjec)	43
--	----

KNJIŽEVNOST

Loški razgledi VI, 1960 — Celjski zbornik 1958 — Celjski zbornik 1959 — Savinjski zbornik (T. 8)	45
--	----

VESTI

Občni zbor Geografskega društva Slovenije v letu 1960 (J. Kunaver)	45
Ustanovni občni zbor podružnice GDS v Ljubljani (C. M.)	46
Seminar podružnice Geografskega društva Slovenije v Novem mestu (Beno Serajnik)	46
Občni zbor podružnice GDS v Novem mestu v letu 1960 (B. Serajnik)	47
Novosti hidroenergetskega razvoja doma in v svetu (V. Finžgar)	48
Obvestilo prijavitelcem za novomeški seminar GDS	51

Slika na naslovni strani:

Novo mesto, pogled iz zraka. Po letu 1955, ko je bila posneta ta fotografija, se je mesto še krepko razraslo.

GEOGRAFSKI OBZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo, izhaja štirikrat letno. Izdaja Geografsko društvo Slovenije, Odsek za geografski pouk. Uredniški odbor: dr. Svetozar Ilešič, Drago Meze, dr. Ivan Gamč, dr. Vladimir Kokolc. Urednik Darko Radinja, Geografski inštitut, Univerza, Ljubljana, Trg revolucije 11. To številko uredil I. Gams. Dopise pošiljajte na urednikov naslov. Za vsebino člankov so odgovorni avtorji sami.

Letna naročnina 240 dinarjev. Posamezna številka 60 din, za naročnike 100 din, za dvojno številko 200 din. Naročajte in vplačujte na naslov: „Geografski obzornik“. Uprava: Zemljepisni muzej Slovenije, Ljubljana, Trg francoske revolucije 7. — Stev. tek. rač.: 600-70/3-14. — Tiska Tiskarna šolskih delavnic tehniških šol v Ljubljani.

Ob sedemdesetletnici akademika dr. Antona Melika

Na pragu leta 1960 smo praznovali sedemdesetletnico Antona Melika. Proslave, ki so preseg'e okvir Geografskega društva Slovenije, in odlikovanje Reda zaslug za narod I. stopnje, ki ga je jubilarntu podelil predsednik republike FLRJ, so zgovorno izpričale, da je bilo in je Melikovo delo pomembno ne samo za slovensko geografijo, ampak tudi za vso slovensko kulturno javnost. Tega dejstva smo posebno veseli geografi. Res je Melikovo delovanje posegalo tudi preko okvira geografije, toda s srcem in mislijo je bil vedno in povsod trdno zasidran v svoji stroki in prav to mu je dajalo osnovo za uspešno uveljavljanje. Zato je Melikova jubilejna proslava tudi afirmacija naše stroke. Je dokaz njene koristnosti za našo družbo in našega človeka.

Splošnih priznanj ob jubileju smo posebno veseli profesorji geografije, saj smo domala vsi, ki smo zdaj aktivni na šolah, izšli iz njegovih seminarjev in univerzitetnih predavalnic. Tu nam je Melik dal ne samo prvo poglobljeno znanje o geografiji, ampak tudi mladeniško navdušenost za delo na naši lepi in zanimivi zemlji.

Ko ob Melikovi sedemdesetletnici pregledujemo njegovo delo — neverjetno obsežen seznam objavljenih del bo izšel v Geografskem vestniku za leto 1960 — še posebej dobro uvidimo, da nam jubilarnt ni dal na pot samo entuziazma do strokovnega dela, ampak tudi obsežno znanje, ki je zbrano v njegovih zajetnih knjigah. V njih smo dobili prvi sintetični in analitični geografski prikaz Slovenije. Avtor je imel na razpolago res da že precej gradiva, toda marsikje ga je bilo treba dopolniti in zaokrožiti. Tu so bile po rebne lastne študije, ki se jih je Melik loteval na vseh področjih geografije. Pri tem pa ni izhajal le iz potreb znanstvene sistematike. Izhodišče mu je bilo vselej naš človek in njegovo okolje in če je uvidel, da na njegovo gospodarjenje vplivajo še ne povsem pojasnjeni učinki kvartarnega dogajanja, je z zagrizenostjo raziskovalca žrtvoval počitniško brezdelje za študij glaciacije. Podobno je bilo z raziskovanjem razvoja hidrografske mreže, kotalca, Ljubljanskega barja, pleistooenskega zasipavanja kraških polj in ostankov jezer drugod itd. Ob takem izhodišču mu tudi ni bilo težko presojati, kako na široko naj zastavi in izvede delo, da bo še spadalo v okvir geografije v trenutnem pojmovanju bistva te vede. Kriterij mu je bil vselej koristnost za človeka. Ta mu je bil

izhodišče in cilj dela. pa čeprav tega ni izrecno naglasa I. Zato tudi ni čuda, če je njegov jubilej naletel na tako širok odmev v slovenski javnosti.

Geografi, ki delujemo na šolah, smo še posebej veseli Melikovih preglednih orisov posameznih pokrajin in dežel kot so Ljubljansko barje, Slovenija — osrednje življenjsko delo jubilarnta, Slovenija v dveh zvezkih iz leta 1935 in 1936, je program slovenskega geografskega raz-

iskovanja v letih pred drugo svetovno vojno in po njej — slovenskega alpskega sveta, Štajerske, Posavske Slovenije pa Jugoslavije. Prevodi v tuje jezike, posebej študij o obmejnih problemih, ki so bili jubilantru tesno pri srcu, razprodane knjige in druge izdaje, vse to priča, da je Melikovo delo sprejela javnost z obema rokama. Lahko razumljiv jezik napravlja ta dela popularna in uporabna za preprostega človeka. Prav tako pa tudi za

šolnika, ki rabi zaokroženo znanje o pokrajinah. Tak značaj in obsežnost dela stavljata Melikove knjige med osnove strokovnih knjižnic o Sloveniji in Jugoslaviji. Se več. Melik nam ni več samo ime pisca, temveč tudi pojem za vsestransko delovno marljivost.

Jubilantu želimo, da bi zdrav izpolnil svoj delovni program in z njim obogatil slovensko geografijo z novimi deli in dognanji.

Ivan Gams

Dolenjsko-belokranjski številki za uvod

Ali ne bi bilo dovolj, če bi v uvoda zapisali: „Dolenjski številki za uvod?“ Saj imajo mnogi za Dolenjce vse, ki prihajajo po dolenjski cesti in železnici, vse, ki so iz dolenjih krajev, gledano s stališča Ljubljane.

Kakor se geografi radi naslonimo na ljudsko gledanje in imena, tako nam mora biti tu žal, da smo predolgo capljali za njim in da nismo storili kaj več, da bi ga spremenili. Saj tako mišljenje zamikuje dejstvo, da je Bela Krajina ena najbolj samosvojih slovenskih pokrajin. Poglejmo samo njeno novejšo zgodovino. V slovensko narodno skupnost jo je pripeljalo srednjeveško kolonizacijsko prodiranje na jugovzhod. Predstavljajmo si njen položaj od visokega srednjega veka dalje. Na zahodu je mejila na gorati in nepregledno gozdnati Kočevski kras in na tuje, nemško-kočevsko ljudstvo. Na Gorjancih je mejila in še meji na Uskoke iz balkanskih dežel in le ozek koridor med Gorjanci in Rogom — se danes bi zaslužil ime Belokranjska vrata — je povezoval Belo Krajino z Dolenjci in ostalimi Slovenci. In še ta koridor vodi preko goratega sveta, medtem ko je široka meja proti Hrvatski ob Kolpi odprta in lahko prehodna. In preko nje so se vsipali priseljenci iz vedno nemirnih balkanskih dežel, medtem ko je prihajal od severozahoda le kolonizator. vojak, uradnik. Toda kljub temu je Bela Krajina postala in trdno ostala slovenska dežela. Dala je naši kulturni zakladnici, še posebej z Zupančičem, bogat prispevek, med narodno osvobodilno vojno pa je bila slovenski Piemont.

Ob Beli Krajini se veselimo naše etnične moči, tako kot smo žalostni izgube narodnostnega ozemlja ob naši severni meji. Veselimo se, ko vidimo, kako je čas rušil in porušil naravne in umetne pregrade med Belo Krajino in ostalo Slovenijo. Umetne z odhodom nemških Kočevarjev, naravne z razvojem motorizacije, ki se v nasprotju z železnico ne straši gorskih klancev in serpentin.

Ko govorimo o obsegu Dolenjske, radi pozabljamo, da lahko to ime pojmuje kot ljudsko, zgodovinsko in geografsko ime. Koliko ozemlja naj obseže geografsko pojmovano ime? Tudi Kočevsko, Ribniško, Velikolaško, Dobropolje? To je gorati kraški svet, ki so ga v 18. stoletju iz drege priključili k novomeškemu glavarstvu, rekli

bi, da zato, da bi danes spravili v zadrego domačina iz teh krajev, ko ga vprašamo, ali je Dolenjec, in če ni, kaj je potem, saj ni Notrainjec. Tudi v teh krajih je namreč tako kot za Gorenjca, dolenji, nižji svet spodaj ob Krki, Temenici in Mirni. In kje je severna meja Dolenjske? Ah so kraji na desni strani Save, v tako imenovanem Posavju med Zalogom in Brežicami že ali še na Dolenjskem? In Grosupeljska pokrajina? Ali se naj tu geografi naslonimo na ljudsko mišljenje in pritrldimo? Ali se rajši postavimo na lastne noge in rečemo, da ti kraji niso dolenjski, ker nimajo dolenjske tipičnosti? Kaj pa je pravzaprav dolenjska tipičnost? Vinorodno gričevje in hribovje z zidanicami, kot ga srečujemo na obeh straneh Mirenske doline? Ali morda valovita, z rdečo prstjo zalita pokrajina z naplavnimi polji in travniki ob kraških ponikalnicah, kot je vidimo skozi okno dolenjskega vlaka ali avtobusa? Kaj pa ravno Krško polje in gozdnati Gorjanci, ali ti niso na Dolenjskem?

Čim bolj iščemo dolenjsko tipičnost, tem bolj uvide varno, da je ni. Se bolj kot za slovensko zemljo v celoti velja za Dolenjsko, da je prehodnost najbolj tipična poteza, v našem primeru prehodnost panonskih, alpskih in kraških pokrajinskih elementov. Kdor pozna Dolenjsko poblize, mu je njeno ime bolj pojem prehodnosti in gospodarske zaostalosti kot ime za pokrajinsko zaključeno enoto.

Da, pojem gospodarske zaostalosti. O njej so potrošili že veliko besed in črnila. V osnovi pa je stvar kaj preprosta. Dolenjska in Bela Krajina sta zaostali za naprednejšimi slovenskimi pokrajinami zato, ker sta zaostali v industrializaciji, saj je z vsakim dnem bolj očitno, da je pri nas stopnja agrarnosti tudi stopnja gospodarske zaostalosti. Ko te zveze še ni bilo, obe deželi — ime dežela jima mnogo bolj pristoji kot pokrajina — nista bili v zaostanku, prej pred drugimi slovenskimi deželami. Njuni pestri kmetijski pridelki so si Utirali z uspehom pot na tuja tržišča, bili so osnova zelo številnim gradovom in preko dolenjskega dela Kranjske so vodile živahne prometne poti na vse strani. Celo plejado kulturnih tvorcev, ki jih je dala slovenskemu narodu Jugovzhodna Slovenija — žal ta izraz tako počasi izpodriva pri

ljudeh imie Dolenjska za vse ozemlje med zgornjo Kolpo in Savo — od Trubarja preko Levstika do Zupalnčiča isi lahko razlagamo tudi e tega vidika.

Posplošena trdittev, da je pri nas stopinja agrarnosti tudi stopnja gospodarske zaostalosti, je bila zapisana v letu 1959. Verjetno bo ta trditev čez nekaj desetletij ob veljavo. Zakaj tudi pri nas se je začela intenzifikacija kmetijske proizvodnje in za to ima Dolenjska nedvomno dobre naravne pogoje. Eo bo odpravljena velika razlika v produktivnosti pri kmetijskih in nekmetijskih gospodarskih panogah, bo splahnela tudi dolenjska in belokranjska zaostalost. In tedaj Dolenjska in Bela Krajina v razvitejše slovenske dežele ne bosta več izvažali predvsem delovne sile, ampak pridelke in izdelke. Upamo in želimo, da bi bilo to kmalu.

Tako kot pri rasti novejšega gospodarstva sta Dolenjska in Bela Krajina zaostajali tudi v razvoju slovenske geografije. Tudi v naši stroki sta robini, zaostali deželi, ki jima je v najvejšem strokovnem slovstvu posvečenih malo razprav. Tudi v Geografskem obzorniku. Ta je premogel en isam članek doslej o Novomeški kotlini in nje|nem obrobju v prvi številki letnika 1957.

Slovenski geografi smo ob povojnih zborovanjih z intenzivnejšim raziskovanjem in ogledom pokrajin spoznavali en slovenski predel za dru-

gim. V letu 1960 sta prišli na vrsto Dolenjska in Bela Krajina. Ge hočemo ostati zvesti tradiciji, nas čaka tu še posebno veliko dela, preden bomo spoznali podrobno strukturo krajev in preden bomo osvetlili pomen tega ozemlja za našo domovino. Nekaj kamnov za zgradbo, ki se imenuje boljše poznavanje Dolenjske in Bele Krajine, je že položenih. V letu 1954 je bilo v novomeški pokrajini ekipno geografsko raziskovanje in upamo, da bodo njegovi rezultati kmalu objavljeni. Leta 1959 je izšla Melikova Posavska Slovenija. Za novomeški seminar v letu 1960 so v teku nekatere drobne krajevne študije. Tudi te bodo primaknile nove kamne. Ko bodo v tej reviji objavljeni še referati s seminarja — in to je naš ngmen — bo delno zmanjšalna zadrega šolnikov, ki morajo vedožejnji mladini posredovati znanje o tem, kaj je na slovenskem ozemlju med zgornjo Kolpo in Savo. Med referati je tudi ta o Novem mestu, o katerem zato v tej številki ni govora.

Ciljem novomeškega seminarja jslovenskih geografov služi tudi ta dolenjsko-belokranjska številka, ki obnavlja problematiko tega ozemlja i: i prinaša nekaj krajših člankov o poedinih geografsko pomembnih krajih in pojavih. Želimo, da bi dali z njo nove pobude za novo delo. Dokažimo, da nam je avtomobilska cesta v resnici približala Dolenjsko.

Andrej Briški

Gospodarsko-geografski pregled novomeškega okraja

Novomeški okraj s površino 2567 km² vključuje prirodno zelo različna področja na meji alpskega in dinarskega sveta. V Krški kotlini, kt je osrednji del tega okraja, se stika predalpski svet z dinarskim, pretežno kraškim področjem ter s panonskimi in subpanonskimi predeli. Ob njej se dvigajo na zahodni in južni strani dinarske planote, na jugovzhodu predstavljajo ostro pregrado proti Karlovški nižini Gorjanci, na severu sega do nje predalpsko Posavsko hribovje, njen vzhodni del pa je ob Savi odprt proti hrvatski Posavini.

Ze v Krški kotlini sami so precejšnje razlike. V njenem jugozahodnem delu, to je v novomeški okolici, prevladuje gričevnata pokrajina, srednji in vzhodni del pa imata ravninski značaj. Novomeška kotlina pripada upravno občini Novo mesto, ki zavzema tudi del nižinskega sveta med Skocjanom in Šentjernejem ter spodnji del Temeniške doline. Osredje Krške kotline in Krška ravan z obrobniimi terciarnimi goricami in Krško hribovje pripadajo občini Videm-Krško, medtem ko pripada Brežiška ravan z Bizeljskimi in Sevniskimi goricami občini Brežice.

Zahodno in severozahodno od Novega mesta prevladuje kraški svet. Na obeh straneh Zgornje Krke se razprostira Suha Krajina, ki ima površje razjedemo z raznovrstnimi kraškimi oblikami.

Upravno je vključena v občino Žužemberk. Vzporredno z dolino zgornje Krke poteka v dinarski smeri tudi dolina Temenice, preko katere vodi najpomembnejša prometna zveza med Ljubljansko in Novomeško kotlino.

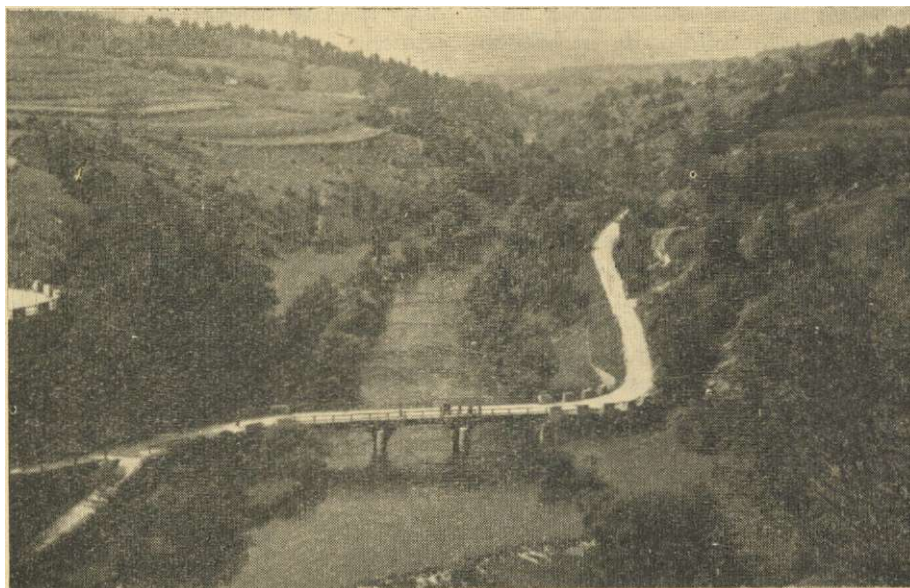
Med Temeniško in Savsko dolino se razprostira Mireniska dolina, ki je po svoji zgradbi in geološki strukturi že del Posavskega hribovja in pripada sinklinalnemu podolju, Iti se v gričevnati pokrajini nadaljuje mimo Sevnice proti Senovem. Zna na je po zalogah premoga. Na severni strani jo obrobja visoka litijska antiklinala, na južni strani pa antiklinalni svod Krškega hribovja. Dolina Save je iznad Sevnice vrezana v litijsko antiklinalo, nato preide v terciarno senovsko-sevniško kadunjo, izpod Sevnice proti Krškemu pa je epigenetsko vrezana v triadne kamenine. Porečje zgornje Mirne je upravno del občine Trebnje, ki vključuje tudi srednji del Temeniškega podolja. Pomembno prometno razpotje na sotočju Save, Mirne in Sevnice je del občine Sevnica, ki obsega spodnji del Mirenske doline, del doline Save in terciarno gričevje severno od nje. Vzhodni del senovske sinklinala pa predstavlja osrednji del občine Senovo.

Južni del okraja zavzema Bela Krajina, ki jo Kočevsko višavje in Gorjanci ločijo od Novo-

meške kotline in drugih delov okraja. Belokranjski ravniki, iznad katerega se dvigajo položni hrbti in gorice, je zelo soroden pokrajini onstran Kolpe, ki je že na hrvaški strani. Tudi v podnebju se uveljavlja omiljen panonski vpliv. Priroda daje Beli Krajini poseben značaj, ki je imel močan vpliv tudi na antropogeografske posebnosti. Med Kočevskim višavjem in Gorjanci je zarezan nižji pas, ki olajšuje promet med Dolenjsko in Belo Krajino. V njem sta izoblikovani nad Semičem in pri Jugorju nižji zarezi, ki sta nadaljevanje črnošnjiško-krškega in temeniškega podolja.

čilnost je usmerjenost k savski magistrali. V vzhodnem delu pa še že čuti vpliv Zagreba.

Gravitacijsko področje Novega mesta se omejuje na Krško dolino in Temeniško podolje, kjer so občine Novo mesto, Trebnje in Žužemberk. V srednjem delu Krške kotline pa se bori z gravitacijsko privlačnostjo obsavske magistrale. Nova avtomobilska cesta in morebitna železniška zveza med Novim mestom in Spodnjim Posavjem bosta mogoče vplivali na večjo povezanost obeh področij. Nastaja vprašanje, kje se bo razvil gravitacijski center. Morda bo to Novo mesto, lahko

Zgornja Krška dolina pri Poljanah in Šmihelu. Prirodne lepote zgornje Krške doline so izvrstne osnove za turizem, ki je šele v nastajanju. Foto I. Gams.

Navedene značilnosti površja novomeškega okraja, zlasti prehodi, ki jih nakazuje priroda, so osnova za dualizem prometne lege. Osnovni prometni smeri sta Savska dolina, ki povezuje osrednjo Slovenijo preko severnega dela okraja s hrvaško Posavino, in dinarsko usmerjeni podolji ob Temenici ter zgornji Krki, ki povezujeta Ljubljansko kotlino preko Novomeške pokrajine z Belo Krajino in Karlovško kotlino. Prometni dualizem je mnogo pripomogel, da je bilo uveljavljanje človeka na področjih današnjega novomeškega okraja neenotno. Pohtično-geografski razvoj v preteklosti je še stopnjeval sredobežno vlogo prirodnih pogojev. Zato se ni mogel razviti močnejši gravitacijski center, ki bi povezoval celotno področje. Tako današnji novomeški okraj sestavljajo tri gospodarsko-geografske enote, ki so v veliki meri zasnovane tudi na prirodnih pogojih. Te enote so: krško-brežiška, novomeška in belokranjska.

Krško-brežiško področje obsega vzhodni del Posavskega hribovja, Krško-Brežiško ravnino in obrobna gričevja, kar upravno pripada občinam Sevnica, Senovo, Krško in Brežice. Osnovna zna-

pa tudi nastajajoče urbanizirano področje med Krškim in Brežicami. Tretje in najbolj samosvoje področje novomeškega okraja je Bela Krajina z občinama Črnomelj in Metlika, kjer je gravitacijska privlačnost Novega mesta še šibka, manjkajo pa tudi močnejši vplivi drugih središč. Vpliv Karlovca je skromen. Tudi v Beli Krajini sami ni središča, ki bi jo močnejše povezoval v celoto. To vlogo ima nekoliko Črnomelj.

Področja novomeškega okraja v stopnji gospodarske razvitosti precej zaostajajo za vodilnimi slovenskimi pokrajinami, kar je posledica politično-gospodarskega razvoja v preteklosti. K temu so precej pripomogle tudi prirodne osnove, zlasti skromna surovinska baza in ne nazadnje prometna odmaknjenost.

Zaostajanje gospodarskega razvoja v novomeškem okraju za republiškim povprečjem kažejo podatki o narodnem dohodku na enega prebivalca, ki dosega samo 55 ob povprečja LBS. V okraju Novo mesto je v narodnem dohodku na enega prebivalca nad republiškim povprečjem samo občina Videm-Krško (indeks je 104o/o), predvsem po zaslugi nove tovarne celuloze in roto-

papirja, ima d 50 o/o republiškega povprečja sta še občini Novo mesto (67o/o), ki je v okraju najbolj industrializirana, ter Senovo (59o/o). V vseh drugih občinah je narodni dohodek manjši in znaša v občini Brežice le 44o/o, Sevnica 44o/o, Črnomelj 43o/o, Metlika 35o/o, Trebnje 36o/o in Žužemberk 25o/o povprečja LBS. Bolj kot občina Žužemberk, ki je v okraju najmanj razvita, zaostajajo v Sloveniji le še tri občine.

Zaradi počasnega razvoja nekmetijskih gospodarskih panog Ustvarja kmetijstvo v občinah Žužemberk, Trebnje in Metlika še vedno preko tri četrtine narodnega dohodka, v občinah Brežice in Črnomelj pa več kot polovico, kar je daleč nad povprečjem LBS (16o/o).

Tudi delež kmečkega prebivalstva je v novomeškem okraju zelo visok, saj se je v letu 1953 preživljalo s kmetijstvom kar 61 o/o vsega prebivalstva, medtem ko je republiški povpreček za leto 1953 41 o/o. Delež kmečkega prebivalstva je manjši od republiškega povprečja samo v občini Senovo (34o/o), kjer je velik del prebivalstva zaposlen v rudarstvu. Relativno največ kmečkega prebivalstva je v občinah Žužemberk (79o/o), Trebnje (70o/o), Metlika (69o/o) in Črnomelj (67o/o), torej v dinarskem delu okraja, ki ima, razen v posameznih otokih, za kmetijstvo že tako slabše prirodne pogoje.

V narodnem dohodku na enega prebivalca in deležu kmetijstva pri ustvarjenem narodnem dohodku ter deležu kmečkega prebivalstva zaostaja v Sloveniji za novomeškim okrajem le še okraj Murska Sobota. To dokazuje tudi podatek o deležu zaposlenih od skupnega prebivalstva. Medtem ko je v LRS zaposlenih v družbenem sektorju gospodarstva 23,7o/o (1958), jih je v okraju Novo mesto le 14,2o/o. Zelo na slabem so v tem pogledu občine Žužemberk (4,4o/o), Trebnje (9,0o/o), Brežice (9,9o/o), Metlika (9,8o/o) in Črnomelj (11,9o/o). Tudi vse ostale občine zaostajajo za republiškim povprečkom (Novo mesto 21o/o, Senovo 20,1 o/o, Videm-Krško 15,1 o/o in Sevnica 14,3 o/o).

Na osnovi navedenega lahko zaključimo, da so precejšnje razlike v gospodarski razvitosti tudi znotraj novomeškega okraja. Po vseh navedenih podatkih sta na najslabšem občini Žužemberk in Trebnje — v osrednji Dolenjski ter belokranjski občini Metlika in Črnomelj.

To dokazuje tudi prostorna razporeditev proizvodnje po najvažnejših gospodarskih dejavnostih, ki so opisane v nadaljevanju.

Najugodnejši prirodni pogoji za kmetijstvo so na Krško-Brežiški ravnini ter na obrobem gričevju, kjer je tudi največ obdelovalne površine. V občini Brežice obsega obdelovalna površina kar 46,2 o/o celotne površine, v občini Videm-Krško pa 41,7o/o. Precej obdelovalne površine je tudi v Novomeški kotlini in Temeniškem podolju, kjer kmetije uživajo ugodnost razmeroma debele rdeče prsti in položnih pobočij srednjedolenjskih gor. Zato je tudi delež obdelovalne površine v občinah Novo mesto (33,2o/o) in Trebnje (36o/o) večji od

republiškega povprečja. Tem se pridružuje še občina Metlika s 40,8 o/o. V Suhu Kraju in tudi večjem delu Bele Krajine je zaradi ukrašenosti obdelovalne površine malo. Zato je v občini Žužemberk le 15 o/o obdelovalne površine, v občini Črnomelj pa 17,1 o/o. V teh občinah je izredno veliko pašnikov (nad 40o/o). Tudi v občinah Sevnica in Senovo, ki sta že na področju Posavskega hribovja, je obdelovalne površine manj od povprečja LRS.

Pridelovanje žit je najpomembnejše na ravninskem svetu, zlasti v Krški kotlini, kjer se pšenici pridružuje v večjem obsegu koruza, kar spominja na sosedstvo s subpanonskimi predeli. Precej je razširjeno pridelovanje krompirja, ki je deloma namenjen tudi prodaji.

V vsem okraju so zelo ugodni prirodni pogoji za živinorejo. Obsežne travne površine, ki jih je posebno veliko na vlažnejših aluvialnih ravninah, so v Krški kotlini, v dolini Mirne, Temenice,

Kolpe in ob drugih vodah. V novejši dobi se zelo širijo njivske površine s krmilnimi rastlinami.

Razvija se mlečna govedoreja. Na Krško-Brežiški ravnini je precej razvita zaradi bližine zagrebškega tržišča. Z ustanovitvijo novih zbiralnic mleka, ki ga deloma tudi predelujejo, se je ta govedoreja razširila tudi v Novomeški kotlini, Mirenski dolini in drugod. Še vedno pa gojijo precej goveda za zakol, zlasti tam, kjer so slabe prometne zveze.

Prašičereja je najbolj razširjena v Krški kotlini, zlasti v njenem spodnjem delu, kjer dajejo dobro prirodno osnovo Krakovski gozd in Dobrave, najobsežnejši kompleksi ravninskega hrastovega gozda v Sloveniji. Za šentjernejsko ravnino ter Mirensko dolino je značilno gojenje mladih pujskov za prodajo.

Mokrotni travniki, ki dajejo veliko kisle trave, so na Šentjernejski ravnini in Zakrakovju osnova za konjerejo. Za Šentjernejo so značilni konjski semnji, ki privabljajo kupce od blizu in daleč, slovi pa še po znamenitih konjskih dirkah.

Zelo važno vlogo ima vinska trta. Obsežni vinogradniški kompleksi so na gričevnatem obrobju Krške kotline s težiščema na krško-brežiškem in novomeškem področju, kjer ima vinogradništvo komercialni značaj. V Beli Kraju so za vinogradništvo posebno ugodna pobočja na severnem robu kotline. Vendar Belokranjecem preostane malo vina za prodajo. Za lastne potrebe gojijo vinsko trto tudi v osrednjedolenjskem področju s težiščem na obrobju Mirenske doline, nekaj pa tudi na položnejših pobočjih genovsko-sevniškega podolja.

V povojni dobi so se zelo razširili nasadi sadnega drevja, zlasti v obliki obsežnih plantaž družbenih kmetijskih gospodarstev. Najpomembnejši nasadi jablan, sliv, hrušk, breskev in drugih vrst sadnega drevja so na Bizeljskem, okoli Brežic in Krškega ter v novomeški občini. Precej skrbijo za razvoj sadjarstva v Beli Kraju, v osrednji Dolenjski pa je za sadjarstvo najugodnejše obrobje Mirenske doline.

Novost dolenskega in belokranjskega kmetijstva je hmelj, ki so ga v zadnjih letih zasadili marsikje ob Krki, Mirni in v Beli Krajini.

Za večino današnje kmetijske proizvodnje je značilna zaostalost in majhna proizvodnost. Na dosednji razvoj kmetijstva je močno vplivala oddaljenost od večjih potrošnih središč in slaba prometna povezanost z njimi. Kar se tega tiče, ima najugodnejše pogoje Krško-Brežiška ravnina z obrobjem, kjer je omogočila bližina Zagreba delno komercializacijo kmetijske proizvodnje. Oddaljenost od velikih središč je najbolj prizadela Belo Krajino, zato je njena kmetijska proizvodnja usmerjena v glavnem na domačo porabo. Posebej je treba poudariti, da so v Beli Krajini še velike možnosti za razširitev obdelovalne površine na obsežne še neobdelane ploskve, ki so prekrite z debelo plastjo rdeče prsti. Tudi površini belokranjskih steljnikov bi lahko koristneje izrabljali.

v novomeškem okraju je agrarna gostota precej velika, saj živi na 1 km² obdelovalne površine 123 kmečkih prebivalcev, v povprečju LRS pa 109. Agrarna gostota je zlasti velika v Suhi Krajini, saj znaša v občini Žužemberk kar 193. Tudi Bela Krajina ni mnogo na boljšem. V občini Črnomelj živi 140 kmečkih prebivalcev na 1 km² obdelovalne površine. Tudi v vseh drugih občinah je agrarna gostota večja od republiškega povprečja, ki se mu najbolj približuje občina Videm-Krško (111), čeprav ima za kmetijstvo, razen občine Brežice, najugodnejše prirodne pogoje.

Zaradi velike agrarne gostote ter pomanjkanja možnosti zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih je v novomeškem okraju migracijski saldo negativen. Iz celotnega okraja se je od leta 1955 do 1958 odselilo 5774 oseb več kot priselilo. Na vsakih 1000 prebivalcev se je odselilo 35 oseb. Odseljevanje prebivalstva ni značilno samo za gospodarsko najbolj zaostale občine v Suhi Krajini, Beli Krajini in temeniško-mirenskem področju, temveč za vse občine v okraju. Modernizacija kmetijske proizvodnje, ki se v zadnjih letih vedno bolj uveljavlja, bo med drugim v prihodnjih letih vplivala tudi na zmanjševanje odselejanja.

V času, ko se je vršila precej intenzivna industrializacija mnogih delov Slovenije, so bila področja novomeškega okraja v zatišju gospodarskega razvoja, k čemur so največ pripomogli gospodarsko-politični pogoji, prometna odmaknjenost in pomanjkanje surovin. Zato je industrijski razvoj v okraju Novo mesto šele v zametkih. V novejši dobi, ko se posveča večja skrb gospodarsko slabim razvitim področjem, so obnovili in razširili predvojne industrijske objekte, razen tega pa zgradili tudi več novih. Poiskati bo treba še nove možnosti, da se odseljevanje prebivalstva vsaj ublaži, če že ne popolnoma zavre.

Energetske osnove novomeškega okraja niso posebno obsežne. Vodne sile so v glavnem še neizkoriščene. Zaenkrat obstaja samo majhna hidroelektrarna Prečna na Temenici. Najugodnejši

prirodni pogoji za gradnjo večje hidroelektrarne so na Savi pri Krškem. Na splošno pa je novomeški okraj reven z vodnimi silami.

Sele po prvi svetovni vojni so začeli z intenzivnejšo eksploatacijo premoga. Možnosti nadaljnega razvoja proizvodnje premoga so majhne, ker po dosedanjih raziskavanjih zaloge premoga niso velike. V sinklinalnem senovskem podolju je ležišče rjavega premoga pri Senovem, ki je po sedANJI proizvodnji najmočnejši premogovnik v okraju, ima pa sorazmerno majhne zaloge. Kvaliteta premoga je zelo sorodna trboveljski. Del senovskega premoga uporablja termoelektrarna v Brestanici. V Mirenski dolini so zaloge slabšega premoga, ki ga izkorišča premogovnik Krmelj. Lignit izkoriščajo v Globokem pri Brežicah, ki pa zaradi zastarelosti naprav in oddaljenosti od železnice zelo težko tekmuje na tržišču. Največje zaloge premoga so pri Kanižarici v Beli Krajini, ki pa so zaradi neugodne lege slojev še malo izkoriščene. Precejšnje težave povzročata tudi oddaljenost od železnice, ki je značilna za večji del Bele Krajine, kar je v veliki meri vplivalo tudi na njen dosednji razvoj. Zaradi slabih prometnih zvez bi bila za razvoj premogovnika Kanižarica velikega pomena gradnja termoelektrarne. Ob prikazu zalog in proizvodnje premoga lahko zaključimo, da okraj, podobno kot pri izrabi vodnih sil, nima velikih perspektiv.

Danes so v okraju Novo mesto zastopane zlasti tiste industrijske stroke, ki imajo surovinsko osnovo ali tradicijo. Večina industrijskih podjetij je majhnih.

Velike zaloge lesa so omogočile razvoj lesne industrije, saj gozdovi zavzemajo 45o/o vse površine. Gospodarsko najvažnejši gozdovi so v Posavskem hribovju, novomeškem področju, na pobočjih Kočevskega višavja ter na obsežnih ravninskih gozdnih površinah Dobrav in Krakovskega gozda. Najstarejše podjetje lesne stroke je kopitarna v Sevnici, ki izdeluje kopita za čevlje in lesno galanterijo. V Sevnici je še podjetje „Jugotanin“, ki je eno redkih podjetij za ekstrakcijo tanina iz kostanjevega in hrastovega lesa. V prihodnosti bodo zaceli iz odpadkov izdelovati tudi lesonitne plošče. Drugo središče lesne industrije je v okolici Novega mesta, kjer je najmočnejše podjetje lesne stroke „Novoles“, ki je dobilo v Straži pri Novem mestu nove in večje prostore. Nove kapacitete omogočajo podjetju trikratno povečanje proizvodnje. Glavni novi proizvodi so vezane plošče in furnirska žična embalaža. V Brežicah je tovarna pohištva, ki se je razvila iz obrtnega podjetja in izdeluje serijsko pohištvo boljše kvalitete, zlasti za izvoz. Nasploh je lesna industrija najpomembnejši izvoznik v okraju. Predeli ob vznožju Roga in njegovih gozdov imajo močne žagarske obrate, saj sta les in njegova predelava glavna vira tukajšnjega prebivalstva.

Zaloge gline izkoriščajo opekarne. Vse so že zastarele in potrebne rekonstrukcije. Največji opekarni sta v Brežicah in Zalogu pri Novem mestu. Opekarna Brežice izkorišča bogate zaloge

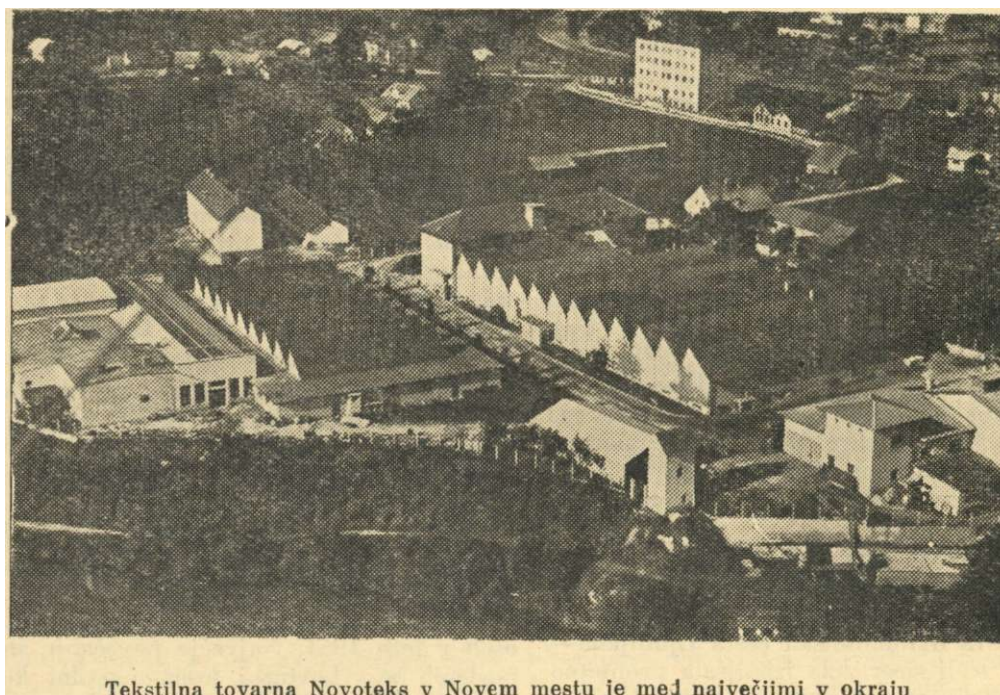
kvalitetne glin, ki omogočajo razširitev proizvodnje. Najpomembnejši proizvod so votlaki. Proizvodnjo precej povečuje tudi opekarna Zalog, ki prav tako izdeluje votlake. V obeh opekarnah rekonstruirajo obrate. Manjši in zastareli opekarni sta v Prečni in Prelesju. Zaloge glin omogočajo nastanek opekarn tudi drugod. Velike zaloge so pri Kajničarici v Beli Krajini, pri Krmelju in Račjem selu, a jih zaenkrat izkoriščajo samo manjša podjetja.

Surovinska osnova je omogočila razvoj industrije nekovin. Najvažnejša je proizvodnja kremenčevega peska, v kateri je novomeški okraj vodilni v državi. Pridobivanje kremenčevega peska ima tradicijo še iz časov železarske obrti v dolini Krke. Sedaj ga izkoriščata podjetje „Kremen“ iz Novega mesta in podjetje „Kremenica“ iz Sevnice, ki ima star peskokop v Krmelju, novega pa odpira v Pokleku. Proizvodnja se bo v

vijati tudi v novomeškem okraju. V Kanižarici pri Črnomlju so ustanovili podjetje „Belsad“, ki izdeluje sadne koncentrate in konzervira vrtnine. Te vrste podjetij so zaradi oddaljenosti od večjih potrošnih središč Beli Krajini zelo dobrodošle, ker omogočajo ustvarjanje tržnih viškov v belokranjskem kmetijstvu. Podobno podjetje je začelo obratovati tudi v Mirni na Dolenjskem.

Nekatere industrijske stroke se naslanjajo na tradicijo. Med temi so: tekstilna industrija, industrija obutve in kovinska industrija.

Domača tekstilna obrt in nekateri večji predvojni tekstilni obrati so bili osnova za nastanek kombinata volnenih izdelkov „Novoteks“ v Novem mestu, ki izdeluje tkanine iz česane volnene preje in mikans volnene tkanine. Na podoben način sta se v Novem mestu razvili tkalnica bombažnih tkanin in konfekcije perila. V Dobrni je nastalo podjetje za izdelovanje pletenin.

Tekstilna tovarna Novoteks v Novem mestu je med največjimi v okraju

prihodnosti preusmerila v končne proizvode. V Novem mestu je tudi manjše podjetje za izdelovanje gradbene keramike, pri Globokem pa je glinokop.

Današnja tovarna celuloze in roto-papirja v Vidmu-Krškem se je razvila iz manjšega predvojnega podjetja. Njena lokacija je ugodna tako glede surovin kot tržišča, saj stoji sredi bogatega gozdnega področja ter blizu največjih potrošnih središč Ljubljane in Zagreba, zato je predvideno nadaljnje širjenje podjetja.

Kljub agrarnemu značaju nima novomeški okraj v živilski industriji večje tradicije. V predvojni dobi je bilo tod le podjetje za izdelovanje čokolade in likerjev v Brestanici. Šele po drugi svetovni vojni se je začela živilska industrija raz-

Tako kot v novomeški okolici ima tekstilna dejavnost bogato tradicijo v Beli Krajini. V Metliki se je razvila pletilnica „Beti“. „Novoteks“ iz Novega mesta namerava v Metliki urediti za svoje potrebe večjo predilnico česane volnene preje. Obrtno podjetje „Belokranjka“ v Črnomlju raste v industrijsko podjetje. V serijsko proizvodnjo se preusmerjajo še nekatera druga tekstilna obrtna podjetja.

Iz obrti se je razvila tudi industrija obutve. Zaenkrat imata industrijski značaj dve podjetji, eno v Novem mestu, drugo v Dolenjskih Toplicah. Izdelujeta razne vrste moške, ženske in otroške obutve.

V zadnjih letih se je precej razmahnila kovinska industrija, ki izdeluje končne proizvode v

kooperaciji z domačimi in inozemskimi podjetji. Predelava kovin ima že tradicijo v železarski obrti, ki je bila razvita v dolini Krke in v Beli Krajini. Zato ni slučajno, da so nova podjetja kovinske stroke nastala prav v teh področjih. V Novem mestu so ustanovili tovarno motornih vozil „IMV Novo mesto“, ki sedaj uvaža le še avtomobilske motorje, ostale dele za avtomobile pa izdeluje s pomočjo drugih domačih podjetij. Predvidevajo tudi izdelovanje strojev za opremo delavnic. V Dobovi je podjetje za popravilo železniških tovornih voz, podobno podjetje v Straži pa so nedavno ukiniteli. V Mirni je bila ustanovljena tovarna šivalnih strojev, ki se v proizvodnji vedno bolj osamosvaja. Za gospodarski razvoj Bele Krajine je precejšnjega pomena po vojni ustanovljena livarna in strojna tovarna „Belt“ v Črnomlju.

V okviru ljubljanskega podjetja „Telekomunikacije“ so se v Šentjerneju, Semiču in Mokronogu pojavili prvi zametki elektroindustrije. Vsi trije obrati izdelujejo posamezne sestavne dele radijskih in drugih električnih aparatov. Obrati delajo s priučeno delovno silo.

V Novem mestu je tudi tovarna zdravil „Krka“, ki izdeluje farmacevtske, kemične, farmaceutsko-kozmetične in sanitarno-higienske proizvode.

Pregled industrije je pokazal, da v novomeškem okraju prevladujejo manjša industrijska podjetja, ki so bila zgrajena z namenom, da zaposlijo odvečno delovno silo. Število zaposlenih v industriji še vedno ni posebno veliko. V vseh strokah industrije je bilo konec leta 1958 zaposlenih 7943 oseb ali 5,00 prebivalstva okraja, kar je več kot polovico manj od republiškega povprečja (10,80/o). Druge gospodarske panoge zaposlujejo v družbenem sektorju 9,20/o prebivalstva, kar je tudi prav tako precej manj od povprečja LBS.

Novomeški okraj ima zelo ugodne prirodne pogoje za razvoj gostinstva in turizma, ki pa jih še malo izkoriščamo. K razvoju turizma bo precej pripomogla nova avtomobilska cesta Ljubljana—Zagreb, ki je tudi sicer zelo izboljšala prometno povezanost severnega in srednjega dela okraja z Ljubljano in Zagrebom. V novomeškem okraju je mnogo privlačnih turističnih točk. Na mnogih krajih se prirodne lepote povezujejo z zgodovinskimi znamenitostmi. Poseben pomen za razvoj turizma imajo Dolenjske, Šmarješke in Gateške toplice, ki so zaenkrat še vse premalo izkoriščene.

Problem zaostajanja stopnje gospodarske razvitosti novomeškega okraja za republiškim povprečjem rešuje okrajni perspektivni plan za leta 1957—1961. V njem je predviden hitrejši razvoj posameznih gospodarskih panog in negospodarskih dejavnosti. Velik del perspektivnega plana je že uresničen, ker se plansko obdobje že zaključuje.

V petih letih naj bi se povečal družbeni bruto proizvod v celotnem gospodarstvu za 860/o, narodni dohodek pa za 7800. V LBS se bo po re-

publiškem perspektivnem planu družbeni bruto proizvod povečal za 4700, za prav toliko tudi narodni dohodek. Gospodarski razvoj bo torej v novomeškem okraju precej hitrejši kot v republiškem povprečju.

Od posameznih gospodarskih panog je predvideno največje povečanje družbenega bruto proizvoda v kmetijstvu, in sicer za 10500, v industriji pa za 8800. Do leta 1961 naj bi se menjala struktura družbenega bruto proizvoda v korist kmetijstva, katerega delež se bo povečal od 29,70/o v letu 1956 na 32,50/o v letu 1961, delež industrije pa bo ostal v glavnem nespremenjen (okrog 46,500). Vzporedno z razvojem gospodarstva naj bi se število zaposlenih povečalo za dobrih 350/o.

Večja proizvodnja bo omogočila tudi večji narodni dohodek na enega prebivalca. Ta naj bi se povečal za dobrih 7500, kar je precej več kot v republiškem povprečju (380/o). V letu 1961 bo narodni dohodek na enega prebivalca v novomeškem okraju dosegel že blizu 6000 povprečja Ljudske republike Slovenije.

Večjo industrijsko proizvodnjo bomo dosegli z boljšim izkoriščanjem obstoječih kapacitet, z rekonstrukcijo in razširitvijo sedanjih obratov ter z nekaterimi novimi objekti, kar je že precej uresničeno. Poudarek je na tistih industrijskih strokah, za katere imamo surovinsko osnovno, zlasti na lesni ter papirni industriji in industriji gradbenega materiala ter na tekstilni in kovinski industriji, katerih razvoj se naslanja na tradicijo. Pomembnejši objekti, ki so že pričeli obratovati, so bili omenjeni že v odstavku o industriji.

Proizvodnja so bo precej povečala tudi v drugih industrijskih strokah, zlasti elektroindustriji in kemični industriji. Njen obrat „KBKA“ v Novem mestu, ki dela razne farmacevtske izdelke, se v zadnjih letih zelo hitro razvija.

V termocentrali Brestanica je predviden drugi agregat. Rekonstruirali bodo tudi rudnike.

Število zaposlenih v industriji se bo povečalo od skoraj 6000 oseb v letu 1956 na približno 8000 oseb v letu 1961. Največje povečanje števila zaposlenih bo v kovinski, lesni, tekstilni, kemični in elektroindustriji.

V kmetijstvu predvideva perspektivni načrt povečanje krmne osnove za živinorejo, nabavo plemenske živine in krav mlekaric ter gradnjo hlevov in svinjakov. Povečale naj bi se njivske površine s krmilnimi rastlinami, zmanjšale pa površine z žitom in vrtninami, kljub temu pa naj bi se njihova proizvodnja povečala. Perspektivni načrt določa razširitev hmeljskih nasadov in gradnjo ustreznih sušilnic. Podvojiti namerava število breskev in marelic in pričeti s temeljito obnovo vinogradov. Precej investicijskih sredstev predvideva plan za mehanizacijo kmetijske proizvodnje ter intenzivnejše obdelovanje.

Precejšen razvoj bo tudi v drugih gospodarskih panogah kot trgovini, turizmu in gostinstvu, prometu, gradbeništvu, gozdarstvu in obrti ter negospodarskih dejavnostih.

Perspektivni plan za leta 1957 do 1961 bo v večjem delu postavk izpolnjen že v letu 1960, zato se podobno kot v zveznem in republiškem

merilu tudi v okraju Novo mesto že pripravljajo za sestavo novega perspektivnega načrta, ki bo zajel petletno obdobje 1961 do 1965.

Budi PiJetič

U v o d

Hriboviti pokrajini pod Gorjanci pri Novem mestu kakor tudi pri Šentjerneju ali Kostanjevici pravijo ljudje Podgorje, prebivalcem pa Podgorci.

Podgorje je široko na zahodu pri Novem mestu, močno pa se zoži pri Šentjerneju in se zopet nekoliko razširi od Kostanjevice proti vzhodu. Na tem mestu bomo govorili o širšem zahodnem delu gorjanskega Podgorja, ki se razprostira med Gorjanci in dolino Krke ter med Mokrim Poljem in Ljubenskim hribom. To pokrajino, ki se v glavnem ujema s teritorijem bivše gotnijske in brusniške občine, bi lahko upravičeno imenovali novomeško Podgorje, kajti vpliv mesta se tu prav močno uveljavlja, saj se dnevno veliko Podgorcev zadržuje v mestu, bodisi na delu ali pa po drugih opravkih.

Geomorfološko— hidrografskerazmere

Pokrajina se polagoma dviga od Krke proti jugovzhodu do višine okrog 430 do 440 m, kjer ležijo najvišje podgorske vasi, nato pa naglo preide v strmo pobočje Gorjancev. Podgorje je vseprek valovito. Prevladujejo zaokrožene oblike. Le tu in tam so podgorski potoki vrezali strme stopnje, ki človeka pošteno utrudijo, ako se po njih vzpenja po najkrajši poti do zgornjih podgorskih vasi.

Za podgorski relief, ki se razprostira v nadmorskih višinah od 200 do 480 m — ako ne sežemo v neposeljena in strma pobočja Gorjancev — so značilne uravnane, ploske površine, terasni nivoji. Razprostirajo se vzporedno z orografsko smerjo Gorjancev. V celoti so sicer močno razrezani, vendar so v gornjem in srednjem delu Podgorja boljše ohranjeni kakor v spodnjem Podgorju. Nanje je vezana razporeditev naselij, poti in poljedelskih kultur, pa jih zato ne smemo prezreti.

Zaradi preglednosti bom razdelil pokrajino v zgornje, srednje in spodnje Podgorje. Zgornje Podgorje — to je pravzaprav pravo Podgorje v ožjem smislu, saj je že Trdina zapisal, da se sliši ime Podgorje „pogostoma le za nekoliko vasi, ki stoje najbližje Gorjancev“ — se v glavnem ujema z nivoji v višinah 420 do 430 m in 370 do 390 m. Tu stojijo vasi Podgrad, Cerovec, Dolž, Zajčji vrh, Gaberje in še nekaj manjših vasic in zaselkov. Nivo 410 do 430 m predstavlja obsežna

PODGORJE

ravan na Dolžu, Vrheh pri Dolžu in bližnji okolici. Drugod je ohranjen le v manjših ploskvah (nad Gaberjem, Cerovcem v Mihovcu), ki večinoma niso poseljene. Vasi Podgrad, Pristava, Konec in Vinja vas tudi stojijo na istem nivoju, toda geomorfološka slika je tu bolj komplicirana: uravnanih površin je malo in so majhne, pač pa je svet ponekod prav strmo nagnjen, in se tu pa tam posamezne vzpetine, kakor Mehovo (571 m) in še nekaj nižjih, dvigajo v znatne višine. Tudi nivo v višinah 370 do 390 m je najbolj ohranjen pri Dolžu, predvsem okrog prej omenjenega nivoja, najmanj pa v okolici Mehovega, kjer tudi ostanke naslednjega nivoja v višinah 320 do 340 m komaj zasledimo, pač pa se na račun obeh prav do razmeroma strmih pobočij Mehovega razprostira nivo 260 do 280 m; na njem stojita Jurna in Koroška vas.

V srednjem Podgorju, kjer ležijo vasi Veliki Podljuben, Lakovšice, Jurhna vas, Koroška vas, Težka voda, Stopiče, Verdun, Orehek, Ilrušica, Vel. Slatnik, Brusnice, Leskovec in Dol. Suliadol, se razprostirata nivoja v višinah 320 do 340 m in 260 do 280 m. V primerjavi z nivoji v zgornjem Podgorju zavzemata večji areal, saj ju lahko zasledimo vzdolž vsega Podgorja od Ljubenskega hriba pa do Mokrega polja, a sta bolj na drobno razrezana, in so zato plane, ravne površine manj izrazite in ožje.

Relief spodnjega Podgorja je močno razgiban. Tekoče vode so izoblikovale širše doline. Dobro so ohranjene dokaj razsežne mlajše terase, medtem ko ostanke starejšega nivoja lahko opazimo le v vzpetinah, ohranjenih na razvodjih, s prevladujočimi višinami 220 do 240 m. Te so večinoma gozdnate, medtem ko stojijo naselja na nižjih, mlajših terasah, kjer je ugodneje za poljske kulture in promet. Naselja so zgoščena v treh skupinah in sicer na jugu (Birčna vas, Stranska vas, Rakovnik in Rajnovšoe), na jugozahodu (Mah Podljuben, Mraševo, Petane, Vrh, Roričevo in Škrjance) in na severovzhodu (Cikava, Slatnik, Smolenja vas, Potov vrh, Ratež, Gumberk, Rrezje in Že rja vin). V četrti skupini so vasi v neposredni okolici Novega mesta: Šmihel, Regerča vas, Gotna vas, Brod in Žabja vas. Te so že močno urbanizirane in je pričakovati, da bodo že v nekaj letih postale sestavni del mesta.

Podgorska tla sestavljajo beli, sivi in rdečkasti, skladoviti in neskladoviti, kompaktni in razdrobljeni, trijadni pa deloma jurski in kredni apnenci in dolomiti. Mezozojske kamenine, ap-

nenci in dolomiti, zlasti slednji, kažejo velike razločke tudi na majhnih razdaljah. Na mnogih mestih. zlasti v okolici Stopič. Težke vode in Crmošnjic je ta osnovna hribina močno razdrobljena, da nudi bogate zaloge peska in gramoza, ki ga Podgorci pridno izkoriščajo, saj ga lahko spravijo v denar. Na takem zemljišču je pesek malone edino bogastvo, ker so tla skoraj skeletna, da še trava ne raste kaj prida, pač pa se na toplih peščenih tleh prav dobro razvija nizko brinjevo grmičevje, ki je nekdanj pomenilo za Podgorce izdaten vir dohodkov. Ponekod je kameninska osnova skrita pod razmeroma debelo odejo prsti, ki je tu težka, ilovnata in peščena, prava kraška rdečkastorjava ilovica, tam zopet bolj rahla, prhka, lažja za obdelavo, povsod pa lepo urejena v njive, sadovnjake in senožeti, ki na prvi pogled vzbujajo v človeku napačno misel, da je zašel v bogaito pokrajino. Večji del površja, zlasti v zgornjem in zahodnem delu Podgorja, pa je prekrito le s tanko odejo prsti, izpod katere marsikje prav na gosto moli gladko sivo kamenje, ki daje pokrajini siromašno lice. Med apnenci in dolomiti najdemo ponekod tudi vododržno kamenino: laporje, apnence in rumenkasto rjave ilovice, pomešane z rožencem, peskom in peščenjakom. Zadnje so razširjene v zgornjem Podgorju med Dolžem in Gerovoem; po njih Podgorci radi sejajo rž in krompir, ker jima prija peščena tla. Laporja in lapornatega apnenca je precej okrog Hrušice, na Selcih, Selili, Ver dimu in vinorodnem Tolstem vrhu. Povsod pomenita ugodno pedološko osnovo za vinsko trto, saj je večina najboljših podgorskih vinogradov vezanih na lapornata tla.

V spodnjem Podgorju so razširjena ležišča kremenovega proda in peska ter gline. Podjetje „Kremen“ izkorišča pesek pri Brusnicah. Leskovcu in Birčni vasi.

Površje v zahodnem delu Podgorja je bolj zakraselo kakor na vzhodu. Razlika je v površinskih oblikah toliko izražena, da lahko po dolini Težke vode in od njenega izvira navzgor po suhih dolinah, ki prečkajo zgornje Podgorje med Vrhemu pri Dolžu in Gerovcem, potegnemo razločno mejo med jugozahodnim kraškim, gozdnatim in redko naseljenim Podgorjem ter severovzhodnim Podgorjem, z manj zakraselim površjem, kjer je gozd bolj iztrebljen in svet gosteje naseljen.

V površju jugozahodnega Podgorja najdemo skorajda ves kraški inventar: podzemeljske jame in brezna, ovalaste doline, globeli in množico vrtač, rogličasto sivo kamenje in skalovje na površju ter tipično kraško ilovico. Površje se opazno spreminja. Pogosto nastajajo hipni udori. Ljudje so jih ugotovili največ v gozdovih, neredko pa tudi na njivah in travnikih. Odplakovanje prsti, ki uničuje najboljšo obdelovalno zemljo, se vrši hitro, ob hudih nalivih celo vidno. Njive in vinogradi se spreminjajo v senožeti in pašnike. Stari ljudje pomnijo, da so pred desetletji ponekod v pobočjih obdelovali vinograd ali njivo, danes pa raste tam med kamenjem le skromna trava in

grmičevje. Zaradi tega je razumljivo napačno mišljenje ljudi, da kamen „raste“. Da, kamen „raste“, plodna zemlja propada, ljudje pa bežijo z dežele za kruhom.

Površinsko tekoče vode so se ohranile I; v spodnjem Podgorju. Večja potočka sta Petelinec in Potok ali Suhornica. Prvi je pritok Težke vode, drugi pa se izliva neposredno v Krko. Tudi ostala dva manjša potočka, Škarjanski in Volavški, se izlivata v Krko. Vsi imajo kraške izvirke, počasen tok, majhen strmec in delajo številne vijuge. V sušni dobi presahnejo, po deževju pa poplavlajo. Imajo torej vse značilnosti kraških voda.

Vasi v zgornjem Podgorju trpijo prav hudo pomanjkanje vode, ker so studenci samo v nižjih legah, v dolinah, kjer prihaja na dan tista množina vode, ki jo popije nikdar nasičena apniško-dolomitna gmota in jo po svoji votlikavi notranjosti preceja proti spodnjim legam. V sušni dobi večina studencev presahne, medtem ko se po izdatnem deževju in spomladi, ko se topi sneg, pojavi v dolinah veliko studencev, velikih in majhnih, v skupinah in posamič, da se že od daleč sliši šumenje curljajoče vode. Oskrbovanje z vodo je torej težavno. V zgornjem Podgorju so ljudje navezani izključno na kapnico, v spodnjem in še bolj v srednjem Podgorju pa tudi ne morejo brez nje, ker je trajnih studencev malo in še ti so težko dostopni v dolinah in globelih. Vodo nosijo žene in otroci večinoma v škafih na glavi. Moškega še nisem videl pri tem opravilu. Živino napajajo tudi v vaških lužah.

Glede površinsko tekočih voda in studencev je severovzhodno Podgorje precej na boljšem. Površje se odmaka po treh potokih: Klamferju, Sajserju in Ratežkem potoku. Prvi se izliva v Težko vodo, ostala dva pa neposredno v Krko. Prvi in zadnji izvirata v Gorjancih in imata v zgornjem toku hudourniški značaj, Šajser pa izvira pri lllušici. V zgornjem toku se torej drug drugemu približajo, v spodnjem pa se razidejo proti Krki in Težki vodi. Zato njihove doline in terasni nivoji v razvodju med njimi omogočajo prav lahek dostop iz doline Krke. od Novega mesta v Podgorje in na Gorjance. V tem pogledu vzbujata pozornost cesti Št. Jošt — Hrušica — Gaberje in Ratež — Brusnice — Gaberje. Prva je speljana po razvodju, druga pa po dolini. Z obema, zlasti z drugo, je izkoriščena najboljša prirodna možnost povezave vzhodnega dela Podgorja in Gorjancev z Novim mestom. Ni čudno, da se je Gaberje na zaključku obeh poti in na vznožju Gore¹ razvilo v največjo podgorsko vas. Gaberje je tudi od vseh vasi najbolj udeleženo pri izkoriščanju gorskih gozdov, senožeti in pašnikov pa pri nabiranju zdravilnih zelišč. Po vojni je dobilo Gaberje tudi žičnico, ki je olajšala transport lesa. Tudi v asi Gornji Suhadol, Jugorje, Pangrč grm in Igljenik stojijo na vznožju Gor-

¹ Podgorci pravijo Gorjancem tudi Gora ali Kiikova gora.

jancev in je zato njihova gospodarska dejavnost tesno povezana z Goro, medtem ko so ostale vasi zgornjega Podgorja (Zajčji vrh, Dolž, Vrhe, Gerovec) manj udeležene pri gospodarski izrafi Gore, ker jih loči od nje globoka in razmeroma široka suha dolina.

Razporeditev in značaj dolin je v Podgorju očitno glavni činitelj, ki je vplival na razporeditev naselij in gospodarsko povezanost le-teh z dolino Krke in Gorjanci. V zgornjem in deloma srednjem Podgorju, kjer so doline globoke, dolinska pobočja strma in nizke terase večinoma prav neznatne, so skoraj vse vasi razporejene po razvodjih, kjer so se ohranili obsežni in ploščati terasni nivoji, prisojni in razgledni, ugodni za obdelovanje in promet. Najobsežnejši in tudi najpogostejše naseljeni nivoji se razprostirajo v obliki polkroga na razvodju med Klamferjem in zgornjim tokom Težke vode. Na njih stojijo velike vasi: Verdun, Orehek, Zajčji vrh, Dolž, Vrhe in Cerovec. Razvodje ni simetrično: svet se strmo in neposredno spušča v dolino Klamferja, medtem ko na drugi strani polagoma po številnih suhih dolinicah in nižjih terasah prehaja v dolino Težke vode. Pri izvirku tega največjega podgorskega potoka stoje Stopiče, ki so se predvsem zaradi ugodne prometne lege razvile v veliko farno vas: semkaj gravitirajo vse omenjene vasi na razvodju in poleg njih tudi Težka voda, Crmošnjice in Sentjošt; tu imajo svoje majhno gospodarsko (kmetijska zadruga in pošta) in kulturno (popolna osnovna šola) središče. Na razvodju med Sajserjem in Ratežkim potokom na eni ter Klamferjem na drugi strani so nivoji manj obsežni. Na njih stoje le Ilrušica, Selca in Sentjošt v legah, ki jim omogočajo lahek dostop do tekoče vode. V spodnjem Podgorju so naselja razporejena po širokih valovitih in nizkih terasah blizu tekočih voda.

Površje severovzhodnega Podgorja je v celoti manj zakraselo od jugozahodnega. Zakrasevanje je sicer skrčilo mrežo površinsko tekočih voda le na omenjene štiri potoke, toda studenci so se ohranili tu in tam v vsej pokrajini, tudi na Gorjancih. Celo vodnjak s talno vodo je pri Verdumu, kjer je osnova vododržna. Suhe doline, kraška ilovica in tu pa tam v zgornjem in srednjem Podgorju apniško-dolomitne golie so edine obli-

ke, ki spominjajo na kraško pokrajino, saj celo vrtače redko kje najdemo.

„Mora se priznati, da znajo Podgorci moč vode dobro rabiti. Na vsakem pripravnem kraju ropočejo mali mlini, katerim se more edinole ta napaka očitati, da so narejeni zgolj na starodolenjski način, nerodno in nepraktično.“ (Trdina.) 01) vseh potočkah, razen ob Težki vodi, ki je bolj vodnata, so mlini tako urejeni, da teče voda na kolesa. Tako je množina voda in njena moč kar najbolje izkoriščena. Seveda so mlini z vsemi napravami vred siromašnega izgleda; so majhni, zastareli in zakrpani. Med letom pogosto utihnejo, ker potočki ob suši upadejo, v zgornjem delu celo presahnejo, po nalivih pa naglo narastejo in prestopijo bregove.

V Gaberju in gornjem Suhadolu so si z začetjem nad vasjo uredili svoj vodovod, v ostalih vaseh pa je preskrba z vodo še vedno težavna, čeravno manj kot v jugozahodnem Podgorju. Ljudje so navezani predvsem na kapnice, studence, potoke in deloma vodnjake, kar je tudi v higienskem pogledu problematično. Okrajni higienski zavod je s sodelovanjem prebivalstva v nekaterih vaseh uredil studence, vendar bi dokončno rešili problem le z vodovodom: tega pa v bližnji prihodnosti ni pričakovati.

Mikroklimatske značilnosti Podgorja

Mikroklimatske posebnosti so pogojene s severno oziroma severozahodno ekspozicijo in reliefno razgibanostjo ozemlja. Kažejo se predvsem v toplinskih razmerah. Za toplino imamo na razpolago samo podatke novomeške meteorološke postaje (ti. v. 193 m) in postaje pri Miklavžu na Gorjancih (964 m), ki pa je začela delovati šele sredi leta 1952. Nekaj podatkov sem dobil tudi v Osnovni soli na Dolžu, kjer so v juniju leta 1955 učiteljice merile temperaturo zraka v n. v. cca. 430 m.

TABELA 1

Primerjava srednjih mesečnih temperatur pri Miklavžu na Gorjancih in v Novem mestu za leto 1953:

	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	L	Ampl.
Novo mesto	2,4	0,7	4,1	10,6	13,9	17,8	20,2	17,6	15,6	12,3	3,20,8	9,5	22,6	
Miklavž	2,8	1,0	3,3	8,1	11,3	14,2	17,3	15,7	10,0	10,0	3,00,8	7,6	20,1	
Razlika	0,4	0,3	0,8	2,5	2,6	3,6	2,9	1,9	0,9	2,3	0,20,0	1,9	2,5	

Primerjava srednjih mesečnih temperatur v zgornji tabeli kaže majhne razlike. Lahko računamo, da so razlike v temperaturah med Novim mestom in zgornjim Podgorjem še majhne, saj stojijo najvišje podgorske vasi le 200 do 240 m više od Novega mesta, toda te razlike, čeravno majhne, se vendar očitno kažejo na rastju in v

trajanju snežne odeje. Sneg v gornjem Podgorju nekaj dni prej obleži in pozneje skopni kakor v dolini. Spomladi, kakor pravijo domačini, se „Zeleni Jurij“ najmanj 14 dni vzpenja z doline do vrha Gorjancev. Žetev se v zgornjem Podgorju zakasni kar za 5—6 dni in prav tako zaostaja dozorevanje pri drugih rastlinah.

Periode s srednjimi temperaturami nad 5, 10, 15 stopinj m nad 20 stopinj so pri Miklavžu znatno krajše kot v Novem mestu,

TABELA 2
Periode s srednjo temperaturo nad 5, 10, 15 stopinj v primerjavi:

	Nad 5° C			Nad 10° C			Nad 15° C			Nad 20° C		
	začetek	dni	konec	začetek	dni	konec	začetek	dni	konec	začetek	dni	konec
Novo m.	20.3.	236	11.11.	13.4.	193	23.10.	24.5.	122	23.9.	13.7.	7	20.7.
Miklavž	27. 3.	226	8. 11.	3. 5.	167	17. 10.	22. 6.	81	11. 9.			
Razlika	7	10	3	20	26	6	29	41	12	—	7	—

in sicer je prva za 10 dni, druga za 26 dni, tretja perioda pa za 41 dni krajša, medtem ko srednje temperature nad 20° pri Miklavžu sploh ni, saj je znašala srednja temperatura najtoplejšega meseca le 17,3°. Četudi so omenjene razlike v Zgornjem Podgorju precej manjše, so vendar še tolikšne, da razvoju rastlin znatno zaostaja.

Za rastje je zelo pomembno tudi dnevno kolebanje temperature. To zlasti spomladi in jeseni, ko se temperatura giblje blizu ničle in nastopa mraz, ki čestokrat napravi veliko škodo na rastju. Opozoriti hočem predvsem na pojave toplotnih obratov, ki so v Podgorju tako pogostni in znatni, da očitno vplivajo na rastje. Zato občutljive rastline kakor orehi, kostanj, vinska trta, sadje in tudi nekatera žita v višjih legah, v zgornjem in

srednjem Podgorju bolje uspevajo kakor v dolini.

Primerjava jutranjih temperatur med Miklavžem na Gorjancih in Novim mestom kaže, da je imelo leto 1953 kar 56,78% dni s toplotno inverzijo in to največ v hladni in manj v topli polovici leta. Krivulja kaže dva maksima (v septembru in marcu) in dva minirna (v juniju in oktobru). V septembru je bilo 80 0/0, v juniju pa le 20% dni s toplotnim obratom. Krivulja za leto 1954 kaže podoben letni tok toplotnih inverzij, le da so bile te zaradi večje oblačnosti in namočenosti manj pogostne.

TABELA 3

Število dni s toplotno inverzijo v Novem in.:

Leto	M						S				Skupno		
	M	A	M	J	J	A	S	A	N	D			
Leto 1952	—						21	18	18	23	14		
Leto 1953	18	17	23	19	13	6	18	21	24	14	16	18	207
Leto 1954	14	14	15	10	8	9	11	17	22	19	19	17	175

Nedvomno je za rastje v Podgorju ugodno, da se zelo pogosto javljajo inverzije ravno spomladi in jeseni, saj tedaj zmanjšujejo sicer veliko verjetnost pozebe.

Toplotne inverzije niso le pogostne, marveč tudi močine, saj so jutranje temperature pri Miklavžu v dnevih inverzije običajno za 2—6 stopinj in večkrat tudi za preko 6 stopinj višje kakor v

Novem mestu. Dne 25. februarja leta 1954 je bila na primer jutranja temperatura pri Miklavžu (—0,20° C) kar za 15,2 stopinji višja kot v Novem mestu (—15,4° C).

TABELA 4

Razlike v srednjih mesečnih jutranjih temperaturah med Miklavžem in Novim mestom:

Leto	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	Leto
1952							1,1	—	0,8	0,5	1,6	0,1	0,2
1953	1,7	2,3	3,6	0,8	0,6	1,7	0,9	1,8	3,0	0,6	1,7	1,3	1,18
1954	0,4	1,1	0,3	1,2	1,4	1,1	0,6	0,5	2,3	1,5	0,6	1,1	0,17

TABELA 5

Maksimalne inverzije v posameznih mesecih ter absolutni srednji letni maksimum.

Leto	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	Leto
1952							8,9	—	9,5	8,1	13,6	8,8	9,78
1953	11,6	12,6	11,1	11,2	4,1	2,5	5,9	10,8	10,9	5,3	14,5	11,9	9,36
1954	7,9	15,2	7,7	7,5	3,1	3,5	5,4	6,7	8,8	12,2	8,2	8,7	7,90

Še posebno moramo biti pozorni na inverzije spomladi in jeseni, ko je večkrat jutranja temperatura v Novem mestu negativna, na Gorjancih pa pozitivna. Za dan jo tako pomladansko toplotno inverzijo so v letu 1954 zabeležili 20. aprila, prvo jesensko pa 9. oktobra. V takih toplotnih situacijah trpijo rastline v dolinah, kjer se zadržuje mrzli zrak, medtem ko je rastje v višjih legah, na primer v srednjem in zgornjem Podgorju, že iznad „mrzlega jezera“.

Omenjeni toplotni pogoji v Podgorju so razumljivo za sadjerejo zelo ugodni in zato lahko upravičeno zamerimo podgorskim kmetovalcem, ker so za to panogo kmetijstva, ki je sicer zelo donosna, pokazali doslej prav malo zanimanja in

spretnosti, čeprav ne smemo prezreti brusniških češenj in tudi drugega sadja: jabolk, hrušk in orehov, toda tega je glede na možnosti tako malo, da samo potrjuje ta občutek. Menim, da bi bilo za razvoj naprednega sadjarstva koristno, ako ne celo nujno potrebno opazovati in proučiti toplotne obrale v podgorskih krajih. Tudi primerjava jutranjih temperatur v nekaterih junjskih dneh leta 1955 med Dolžem in Novim mestom.

TABELA 6

Primerjava jutranje temperature med Novim mestom in Dolžem v nekaterih junjskih dneh s toplotno inverzijo:

Junij 1955	13. VI.	15. VI.	16. VI.	17. VI.	18. VI.	19. VI.	25. VI.	27. VI.
Novo mesto	10,3		12,9	15,7	15,8	15,5	14,6	17,6
Dolž		12,5	15,5	17,2	16,5	17,0	17,6	20,0
Razlika	3,4	3,0	2,6	1,5	0,7	1,5	3,1	2,4

kaže, da so razlike vredne pozornosti.

Kmetje upoštevajo toplotne inverzije, ko razporejajo kulture po svojih zemljiščih. Žito, zlasti ajdo neradi sejejo v dolinah, ker tam slabše rodi kakor na vzpetinah. Pobočja, ki segajo v globlje doline, so samo v zgornjem delu pokrita z vinogradi, medtem ko se spodaj razprostirajo njive ali senožeti. V kolikor tu in tam sega vinograd globlje v dolino, rastejo v spodnjem delu necepljene trte, ki so odpornejše proti mrazu. Na krajevne toplotne obrate opozarja celo živina. Neredko ee namreč pastirjem zgodi, da jim živina na paši v jutranjih urah uhaja iz mrzle doline v toplejša pobočja. V zvezi z reliefno dinamiko pokrajine ise torej pojavljajo tudi raznolike lokalne inverzije, ki jih je treba pri razporejanju kultur resno upoštevati.

Poleg inverzij povzročajo tudi različne ekspozicije zemljišč raznolikost toplotnih razmer, kar utemeljuje ugotovitev, da se Podgorje z Gorjanci odlikuje po pestri floristični sestavi.

Podgorci — njihovo gospodarstvo v preteklosti in danes

Podgorje je bilo naseljeno že v predсловanski dobi. Doslej so bila ugotovljena predсловanska selišča pri Zabji vasi, Kandiji, Črmošnjicah, Verdunu, Ratežu, Brezjah, Gaberju in Tolstem vrhu. Med temi imeni je Verdun gotovo keltskega izvora. Tudi Gomila pri Verdunu in številni predmeti, ki so jih kmetje našli pri oranju in kopanju, opravičujejo tako tolmačenje. Slovenska naselitev je gotovo segla najprej po starih krčevinah, saj so bila našim prednikom nedvomno najbolj zaželena že kultivirana zemljišča na položaju, ki ga je bilo lahko utrditi in braniti. Potemtakem je imel na primer Verdun dobro lego in ga zato lahko uvrstimo med starejša slovenska selišča v

Podgorju. K starejšim slovenskim naseljem je šteti tudi vasi z imeni, ki nakazujejo obliko in kakovost tal (Hrib, Jama, Suhadol, Vrh) ali pa so v zvezi z rastlinstvom (Gerovec, Leskovec, Brezje, Gaberje, Grm, Hrušica, Črmošnjice, Orehek), z vodami (Težka voda, Sušica, Krka) in s prehodom preko voda (Brod). Stara so verjetno tudi nekatera, vendar ne vsa krajevna imena po svetnikih (Smihel, Sentjošt). Imena s pridevkom „vas“ (Regerča vas, Žabja vas, Gotna vas) so domnevno mlajšega izvora in so nastala v dobi, ko se je pri nas (od 11.—13. stol.) nemški vpliv s prodiranjem krščanstva in tujih doseljencev že močno utrdil. Seveda v tem primeru ne gre le za nova, marveč tudi za starejša naselja, ki so pod vplivom tujcev spremenila ime. V visokem srednjem veku, ko je zemljiška gospoda s težnjo, da bi se zvišala donosnost zemlje, pospeševala notranjo kolonizacijo, nastajajo nova naselja, navadno v bližini starejših. Na to kažejo pogostokrat dvojna krajevna imena kakor Gorenja in Dolenja Težka voda, Veliki in Mali Slatnik, Velika in Mala Cikava, Gorenji in Dolnji Suhadol. Vendar tudi v tem primeru ne gre vselej za nova naselje. Vasici, ki se danes imenujeta Gorenja in Dolenja Lakovmica, sta bili nekdaj poznani domačinom kot Vrh in Lakovnice. Se danes je za Veliki Podljuben pri domačinih znano ime stari Podljuben, za Mali Podljuben pa je bil še v prvi polovici 18. stol. v rabi naziv „Per Merharjah“. Vasi Veliki Orehek in Mali Orehek sta se še pred dvema stoletjema imenovali Orehek (Veliki) in Hudenje.

Podgorje je bilo v času do 12. stol. državno obmejno ozemlje. S tem v zvezi je imel Mehovski grad, ki so ga zgradili na strateško najugodnejši vzpetini, važno obrambno vlogo in je tudi pomenil izhodiščno postojanko za prodiranje na jug preko Gorjancev v današnje Belo Krajino, kamor so se

v 12. stol. premaknile politične in za tem tudi cerkvene meje Kranjske.

Kdaj se je Mehovski grad pojavil, ni znano. Gotovo je le, da je bil v 12. stol. last Višnjegorskih. Tem gre tudi zasluga za intenzivnejšo kolonizacijo v okolišju Mehovega. Koroška vas ima „ime po naseljencih, ki so prisih iz stare domovine — rodu Puchs, Višnja gora, iz Štajerske ob zg. Muri, ki so jo še do 15. stol. šteli v političnem pomenu h Koroški" (Kos). Po 12. stol. je mehovska posest prišla v roke drugih plemiških rodbin: Andeških, Babenberžanov, Spanheimov, Premisla Otokarja II., goriških grofov in končno v roke Habsburžanov, ki so leta 1365 ustanovili Novo mesto

Mehovska posest, ki je sprva obsegala vse Podgorje, se je pozneje drobila. Nastajali so novi gradovi. Po Valvasorju je Graben stal že v prvi polovici 14. stol. V 16. stol. se pojavita Grm in Zaborat, oba zidana leta 1586. Med mehovsko in grabensko zemljiško posestjo pa so se izoblikovale Poganoe. Valvasor jih omenja že za leto 1547. Pozneje se je Podgorsko ozemlje še bolj razdrobilo. Nemalo krivde ima pri tem novomeški kapital, ki si je kmalu po ustanovitvi leta 1493 pridobil v novomeški okolici znatno zemljiško posest. Ta se je sčasoma tako okrepila, da je prekosila pogansko in bržkone tudi grabensko ter je bila po velikosti takoj za mehovsko. Razen teh starih zemljiških veleposestnikov so si v mejah mehovskega gospodarstva pridobili nekaj zemljišč tudi drugi: Komenda nemškega viteškega reda, župniki v Smihelu in Šentjerneju, Kamen v Kandiji, Slatelnski dvor, Stravsov beneficij v Novem mestu ter sosednje graščine kot Prežek, Struga, Pletene, Bajnof, Zalog in verjetno še kdo. Čeravno se je ozemlje tolike, razdrobilo, je vendarle ostalo staro Mehovo in pozneje njega naslednik Ruperč vrh največji zemljiški posestnik. Podložniki omenjenih zemljiških gospodov so živeli po vaseh pomešani med seboj. Med njimi ni bilo razlike

Od začetka 15. stol. ima Mehovo v zvezi s turškimi vpadi na naše ozemlje zopet strateško obrambni pomen. Turki so pogostokrat prihajali

po poti, ki vodi od Metlike preko Gorjancev, mimo Mehovega proti Novemu mestu. Grad je Turkom vselej kljuboval.

Kmečki podložniki so imeli proti Mehovskim več uspeha kakor Turki. Dvakrat, leta 1515 in leta 1602; so se uprili in prvič jim je celo posrčilo, da so se polastili gradu,

Zaradi neustaljenih razmer, turških vpadov m kmečkih puintov, lakote m kužnih boleznih, je gostota prebivalstva v tej dobi do 17. stol. silno padla. M⁰⁰?1 kmečki domovi so ostali prazni. Zato so si preživeli podložniki lahko po potrebi povečali zemljišča. Se v sredi 17. stol. so v Podgorju odločno prevladovali cele kmetije, vendar fe takrat — kot »ajhrže vedno — javljajo med kmetijami tudi manjši zemljiški kosi. V teku 17. stoletja namreč število prebivalstva začelo narascati m z njim je naraščalo tudi število bajtarjev. Zato ki imajo malo zemlje ali pa so brez nje je se „anes rae<1 Podgorci v rabi naziv „osobenjek" ali kratko „sobenjk", medtem ko se izraz „bajtar" a,i „kočar" le redko sliši. Cele kmetije so se drobile na trioetrinske, dvotretinske, polotretinske, cetrtirinske, sestinske m osminsk kmetije. Razbijanje celih zemljišč je s časom zavzelo tak obseg, da je celili kmetij v drugi polovici 18. stoletja ostalo le še malo. Celih m nadpolovičnih kmetij je imelo le še kakih 8 do 12% podložnikov, 40 do 45% podložnicov je imelo polovične, 30 do 35% pa tretjinske in cetrtinske kmetije. Ostali podložniki so imeli v zakupu le 1/10 z vrtoem ali njivico. Med rupertskinu podvzniki je v letih 1826 do 1848 mogoče ugotoviti 2/5 zemljiško posestnih spremembah le se 4% kmetije. Namesto zemljakov narašča število polovicarjev, tretjakov, cetrtjakov in se manjših zemljiških posestnikov. Pri tem je imela naraščajoča gostota prebivalstva velik pomen. Kaže, da je v 19. stoletju Podgorcev že toliko povečak> da, zemljiška domača obrt nista mogla več vise" preživljati. Zato so Podgorci odhajali drugam,

Rast prebivalstva je zaradi izseljevanja že v drugi polovici prejšnjega stoletja močno pešala.

TABELA 7

Število prebivalstva v novomeškem Podgorju:

Leto:	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953
	6920	7230	7940	8350	7915	8810	8552	8728

TABELA 8

Rast prebivalstva v novomeškem Podgorju v odstotkih:

od	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953
do	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1958
v odstotkih	4,4	9,8	5,1	-5,2	11,3	-2,9	2,5	26,9

Že v prvem desetletju ljudskih štetij (od 1869 do 1880) je prebivalstvo novomeškega Podgorja naraslo samo za 4,40/o. To je vsekakor malo, če vzamemo, da se število prebivalstva naravno poveča vsaj za 100 letno. Naslednje desetletje (1880 do 1890) izkazuje v celotnem obdobju ljudskih štetij največji prirastek (8,90/o), medtem ko je v desetletju 1890 do 1900 število prebivalstva naraslo samo za 5,10/o. V tem se kaže naraščanje izseljevanja v Ameriko, ki je doseglo svoj maksimum v prvem desetletju našega stoletja. Od leta 1900 do 1910 je namreč število prebivalstva v Podgorju nazadovalo za 5,20/o. Lahko računamo, JT je samo v tem desetletju zapustilo Podgorje okrog 2000 ljudi. Od leta 1910 do 1931 je število ljudi naraslo za 11,30/o. To je seveda tudi malo za dvajsetletno dobo. Od leta 1931 do 1948 se je število prebivalstva zopet zmanjšalo in to za 2,90/o. Do vojne so se Podgorci še močno izseljevali v tujino, zlasti v Nemčijo in tudi v industrijske kraje Slovenije, potem pa je vojna zavrila naravno rast prebivalstva in zahtevala veliko človeških žrtev. Število prebivalstva je najbolj nazadovalo v jugozahodnem Podgorju, naraslo pa

samo v srednjem delu spodnjega in srednjega Podgorja.

V petih letih od leta 1948 do 1954 je število prebivalstva napredovalo samo za 2,50/o. V k. o. Zajčji vrh in v jugozahodnem Podgorju z izjemo k. o. Stranska vas in Težka voda je število prebivalstva celo nazadovalo. Človek bi pričakoval, da bo ta številka večja, ker je po vojni veliko Podgorcev (3700 aktivnega prebivalstva po štetju iz leta 1953) našlo zaposlitev doma, v Novem mestu in njegovi okolici, kar je seveda odpomog*o agrarni prcna:eljenosti in tako zmanjšalo potrebo po izseljevanju.

Število prebivalstva v Podgorju se je torej v osmih ali devetih desetletjih prejšnjega in tega stoletja prav malo povečalo, saj je v 83 letih, od leta 1869 do 1953, naraslo samo za 26,90/o.

Pri tem je treba naglasiti, da je število ljudi najbolj naraslo v zadnjih tridesetih letih prejšnjega stoletja, in to za 20,60/o, medtem ko se je v tem stoletju, od leta 1900 do leta 1953, povečalo samo za 4,50/o. Od leta 1900 do leta 1948 je število ljudi v Sloveniji naraslo za 14,080/o, v Podgorju pa je v istem času napredovalo samo a 2,410/o.

TABELA 9

Število prebivalstva in hiš po področjih:

	Število prebivalstv a:			Število hiš:		
	1869	1900	1953	1869	1900	1948
Novomeška okoSica	929	1338	1645	173	242	274
Jugozahodno Podgorje	1906	2196	1975	342	387	358
Severovzhod. Podgorje	4085	4816	5108	784	1013	906
S k u p a j :	6920	8350	8728	1299	1642	1538

Prebivalstvo se je v dobi od leta 1869 do leta 1953 številčno najbolj povečalo (za 770/o) v vaseh k. o. Smihel (119,90/o) in k. o. Gotna vas (49,80/o) ter v Birčini (110,40/o) in Stranski vasi (52,20/o). Ta naselja stoje v neposredni okolici Novega mesta, ki se naglo urbanizira. Stranska in Birčna vas pa sta s cesto in železnico povezani z Novim mestom. V teh naseljih je po podatkih zadnjega ljudskega štetja 700/o aktivnega prebivalstva zaposlenega izven kmetijstva, predvsem v novomeških podjetjih in ustanovah. Ako pri računanju rasti prebivalstva navedena naselja izločimo iz Podgorja, ugotovimo, da je število Podgorcev v obdobju 1869 do 1900 naraslo samo za 17%, v obdobju 1900 do 1948 pa celo nazadovalo za 0,580/o.

Relativno visok dejanski prirastek prebivalstva je imelo v obdobju 1869 do 1953 tudi seve-

rovzhodno Podgorje. V tem področju je število prebivalstva naraslo za 250/o, medtem ko se je v jugozahodnem Podgorju v 83-tih letih število ljudi povečalo samo za 3,60/o, v okolici Mehovega pa je celo nazadovalo za 7,10/o.

Med navedenimi področji v Podgorju — novomeško okolico, jugozahodnim in severovzhodnim Podgorjem so torej zelo velike razlike v rasti prebivalstva.

V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja (od 1869 do 1900) se je število prebivalstva povečalo v Novomeški okolici za 440/o, v severovzhodnem Podgorju za 17,80/o, v jugozahodnem Podgorju pa samo za 15,20/o. V prvi polovici tega stoletja (od 1800 do 1953) pa je število prebivalstva naraslo v Novomeški okolici za 22,90/o in v severovzhodnem Podgorju za 60/o, medtem ko je v jugozahodnem Podgorju nazadov alo za 10,10/o.

TABELA 10

Rast prebivalstva in hiš v o/ po področjih:

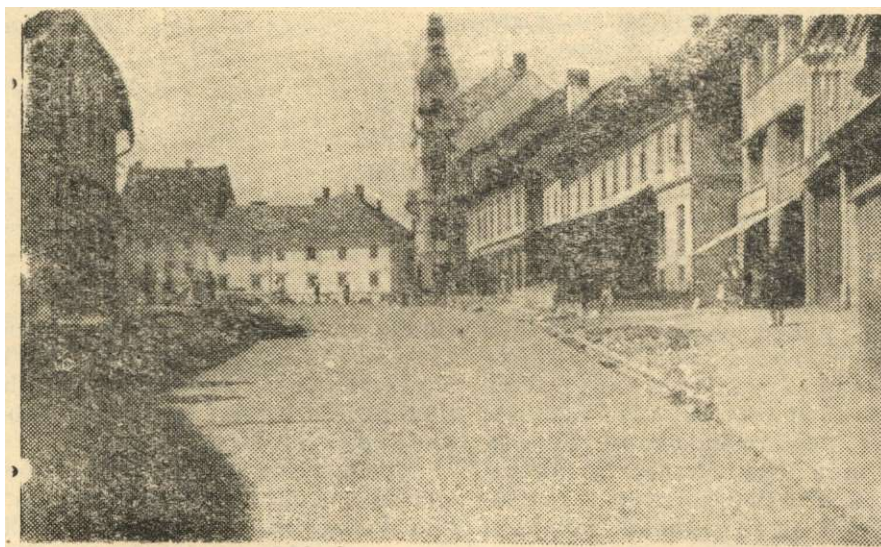
od do	Rast prebivalstva:			Rast hiš:		
	1869 1900	1900 1953	1869 1953	1869 1900	1900 1948	1869 1948
Novomeška okolica	44,0	22,9	77,0	39,8	13,2	58,3
Zahodno Podgorje	15,2	-10,1	3,6	13,1	- 7,5	4,6
Vzhodno Podgorje	17,8	6,0	25,0	29,2	-10,6	15,5
Skupaj :	20,7	4,5	26,9	26,4	- 6,3	18,3

Naglo rast prebivalstva v novomeški okolici smo že tolmačili. Preostane nam še odgovor na vprašanje, zakaj je imelo severovzhodno Podgorje v prebivalstvu večji prirastek od jugozahodnega. Na to vprašanje smo pravzaprav tudi že odgovorili v prejšnjih poglavjih, ko smo tolmačili prirodnogeografske lastnosti pokrajine. Povsem je razumljivo, da je bila v jugozahodnem Podgorju, močno zakraselem in siromašnem, emigracija večja kakor v severovzhodnem Podgorju, kjer so pogoji za kmetijstvo boljši in so s tem v zvezi večje možnosti za zgostitev prebivalstva.

Število hiš v Podgorju ni raslo docela v skladu z rastjo prebivalstva. Od leta 1869 do 1953 je število prebivalstva napredovalo za 26,9o/o, medtem ko je število hiš naraslo samo za 18,3o/o.

samo z za dnj o vojnio, v kateri je bilo zares veliko domov požganih, marveč jo je treba tolmačiti tudi z ekonomsko-socialnimi pogoji, ki so bili v drugi polovici prejšnjega stoletja za našega kmeta ugodnejši kakor v tem stoletju. Tako ina primer so v tem stoletju naši kmetje, ne po svoji krivdi, globoko zabredli v dolgove, medtem ko ,so bili v prejšnjem stoletju kmečki dolgovi še prav malenkostni.

Znatne razlike v rasti hiš lahko opazujemo tudi med posameznimi področji. V novomeški okolici je od leta 1869 do 1948 število hiš naraslo za 58,3o/o, v severovzhodnem Podgorju za 15,5o/o in v jugozahodnem Podgorju pa za 4,6o/o; torej še precej v skladu, oziroma v sorazmerju z rastjo prebivalstva. Toda v posameznih ob-

Novomelki Glavni trg z rotovžem v sredi ozadja

Večje razlike opazimo v posameznih obdobjih. V zadnjih treh desetletjih prejšnjega stoletja je število hiš hitreje naraščalo kakor število prebivalstva; število hiš je naraslo za 26,4o/o, število ljudi pa le za 20,6o/o, medtem ko je v tem stoletju, od leta 1900 do 1948, število prebivalstva naraslo za 4,5o/o, število hiš pa nazadovalo za 6,3o/o. Menim, da tolikšne razlike ni mogoče utemeljiti

dob jih tega sorazmerja ni. V dobi od leta 1869 do 1900 je število hiš v novomeški okolici naraslo za 39,8o/o, v severovzhodnem Podgorju za 29,2o/o, v jugozahodnem Podgorju pa za 13,1o/o. V prvem in zadnjem področju je bila rast hiš manjša v severovzhodnem Podgorju, pa znatno večja od rasti prebivalstva. V severovzhodnem Podgorju so torej tedaj zgradili največ novih hiš; to zlasti

v južni polovici severovzhodnega Podgorja, v k. o. Zajčji vrh (42,6 o/o), Cerovec (42,3 %), Gaberje (34,2o/o) in Hrušica (31,1%), kjer se je število hiš skupno povečalo za 38,2o/o, medtem ko se je v istem času število prebivalstva povečalo samo za 23,6%; zaradi tega se je povprečno število ljudi na hišo zmanjšalo od 5,33 v letu 1869 na 4,77 v letu 1900. Čemu tedaj toliko novih hiš? Kaže, da so nove domove gradili mladi ljudje, ki so bili doma odveč, a se iz kakršnih koli razlogov niso hoteli ali niso mogli izseliti in si iskati kruha na tujem. Vsaka nova hiša je bržkone pomenila novo isobenjščino in le izjemoma majhno kmetijo, četrtinko ali osminko. Morda je število hiš naraslo tudi zaradi stalne naselitve v zidanicah. Novoporočenca sta si ina koščku zemlje postavila svoj dom, pri tem pa računala na možnost zaposlitve. Kakšni viri zasluzka so se jim potemtakem obetali? Lahko si mislimo, da le na skromno dnino. Vsi novi osobenjki, ki so se tedaj priključili že številnim prejšnjim, na kmetijstvo niso računali, saj so tedaj že zgledi vlekli v Ameriko. Nedvomno so mimo dnine imeli še druge moinosli zaposlitve. Tedaj je obratovala tovarna v Radohi, morda tudi že tovarna v Gorjancih in verjetno še Glažuta pri Dolžu, poleg tega je bilo znatno število ljudi zaposlenih v gorjajnskih gozdovih pri sečnji lesa ter pri oglarjenju, in navsezadnje so hodili Podgorci na sezonska dela v Zumberak na košnjo in žetev, pozimi pa kot gozdni delavci v Slavonijo. Marsikateri m'adi poglavar družine se je napotil tudi v tujino, v Ameriko, da bi se čez leto ali dve vrnil domov s prihranki. Menim, da so predvsem navedene gospodarske možnosti omogočile tolikšno povečanje števila hiš, medtem

ko je rast prebivalstva zaostala prav zaradi izse-
ia.

V tem stoletju, od leta 1900 do 1948, je v vsem Podgorju, kot smo že prej pokazali, število hiš nazadovalo za 6,3o/o. V tej dobi opažamo med posameznimi področji precejšnje razlike. Število hiš je napredovalo samo v novomeški okolici za 13,2%, v severovzhodnem Podgorju je (nazadovalo za 10,6%, v jugozahodnem Podgorju pa za 7,5%. Videz je torej, da je bilo med vojno največ domov uničenih v severovzhodnem Podgorju.

Potemtakem se zemljiško posestno stanje že ob koncu prejšnjega stoletja ni bistveno razlikovalo od današnjega. Po napredovanju oziroma nazadovanju števila hiš lahko sodimo, da se število bajtarjev v tem stoletju ni povečalo, z izjemo novomeške okolice, kjer je pod vplivom mesta število hiš naraslo.

Podgorske kmetije, ki so bile še sredi 17. stol. velike, so se zaradi naraščanja prebivalstva do konca prejšnjega stoletja silno razdrobile in toliko oslabele, da so v težkih ekonomsko-socialnih razmerah tega stoletja komaj životarile in za splošnim gospodarskim razvojem docela zaostale, saj se način kmetovanja v Podgorju v zadnjih sto letih ni bistveno spremenil.

V Podgorju se z izjemo graščin, dedičev fevdalnih veleposestnikov, niso razvili močni posestniki, veliki kmetje, ki bi v kapitalističnem gospodarstvu zares nekaj pomenili. Največji med njimi so bili prešibki, da bi mogli z lastnim kapitalom modernizirati svoje obrate, izkoristiti pridobitve industrijske dobe, organizirati proizvodnjo na komercialni osnovi in jo usmeriti na trg.

TABELA 11

Posestna struktura v o/o za leto 1955:

Kategorije	0—3 ha	3—8 ha	15 ha	15—20 ha	nad 20 ha
Število posestnikov v o/o	41	24	26	1	2
Delež kmet. površine v o/o	7	20	45	18	10

Podatki o posestni strukturi na prvi pogled napravijo vtis, da so se tudi v Podgorju diferencirali maloštevilni veliki in številni mali posestniki, saj ima 35o/o posestnikov v rokah 73o/o zemlje, 65o/o posestnikov pa poseduje le 27o/o zemlje, toda ta „diferenciacija“ ni bila posledica kapitalističnega razvoja gospodarstva, ki je ponekod v Evropi okrepil proizvodjalne sile v kmetijstvu, marveč je to posestno stanje posledica razkosavanja, drobljenja posesti, ki se je zaradi naraščajoče gostote prebivalstva izvršilo v glavnem že v fevdalni dobi; pri tem pa se niso krepili veliki posestniki in račun manjših, — nasprotno — število manjših posestnikov je raslo na račun velikih, kar je seveda proizvodjalne sile v kmetijstvu močno oslabilo. Največji posestniki imajo le nekaj nad 20 ha zemlje in teh je v Podgorju samo 2o/o ali 35. To so, lahko bi rekli, trdne kme-

tije, nikakor pa ne velika posestva, kajti računati moramo, da je kvaliteta zemlje slaba in da na orno zemljo odpade povprečno le ena petina celotne kmetijske površine. Poleg tega je treba navesti, da je takih posestev največ v jugozahodnem Podgorju in sicer v k. o. Podljuben (9o/o), Vinja vas (7o/o) in Težka voda (6%), kjer je delež gozda in pašniki največji in je tudi obdelovalna zemlja najbolj siromašna. Isto velja tudi za kmetije s 15—20 ha zemlje, le da so manj „trdne“. Teh je v Podgorju 7%. Nad 15 ha zemlje ima torej le 9o/o ali po številu 139 posestnikov. Največ dohodkov imajo od živinoreje. Zato se v Podgorju navadno po številu glav živine meri moč kmetije, vendar je treba opozoriti, da so z omejitvijo sečnje lesa — zlasti v jugozahodnem Podgorju — kmetje izgubili glavni vir dohodkov. Tisti, ki posedujejo 8—15 ha zemlje, veljajo v Podgorju

za „srednjake“. Teh je 26 o/o ifi jim pripada 45o/o zemlje. Gospodarstev s 3—8 ha zemlje je 240/0 in obsegajo le 200/0 podgorske kmetijske površine. Največ je v Podgorju zastopana kategorija z 0—3 ha zemlje, 41o/o posestnikov in le 7o/o zemlje. Med njimi je več kot polovica takih, ki imajo manj kot en ha kmetijske površine. Ljudje so na teh „sobenjščinah“ pred vojno komaj životarili, medtem ko danes boljše živijo, saj so večinoma stalno zaposleni v raznih podjetjih in ustanovah in jim zemlja pomeni le stranski vir dohodkov.

Podgorske posesti so torej sila majhne, saj odločno prevladujejo mali kmetje. Velikih kmetov v podgorskih vaseh skoraj ni. Taka posestna struktura bi bila ekonomsko opravičljiva, ako bi bile kmetije tehnično dobro opremljene, imele dobro zemljo in bi intenzivno gojile kulture visoke vrednosti, toda v obstoječih podgorskih razmerah kmetijske proizvodnje pomeni taka posestna struktura veliko oviro za napredek.

Vzroke za zaostalost podgorskega gospodarstva moramo torej iskati predvsem v navedeni posestni strukturi, skromnih proizvodjalnih sredstvih, v konzervativnosti ljudi ter v pomanjkanju

industrije, ki v preteklosti ni našla mesta na Dolenjskem.

VIRI:

1. Meteorološki inštitut v Ljubljani.
2. Zavod za statistiko in evidenco LRS (popisno gradivo ljudskega štetja iz leta 1953).
3. Mapni arhiv v Ljubljani (Franciscejski kataster).
4. Urad za statistiko iti evidenco OLO Novo m.
5. Katastrski urad v Novem mestu.
6. Dolenjski muzej v Novem mestu.
7. Terensko proučevanje.

LITERATURA:

1. Ing. Al. Hrovat: Kraška ilovica. Ljubljana 1953.
2. Leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
3. Krajevni leksikon Idi Slovenije. Ljubljana 1954.
4. O. Frankič: Mehovo in Ruperč vrh (v rokopisu).
5. Dr. M. Ivos: Začetki Novega mesta. Kronika, II., 1954, št. 3.

Dainica Zupančič

Ljudsko življenje v Podgorju

Ljudsko življenje v Podgorju ima značilnosti osrednjeslovenske ljudske kulture, in to jugovzhodnega roba Dolenjskega, ki meji na Zumberak in Belo Krajino. To sosedstvo ni ostalo brez medsebojnih vplivov.

Podgorci pravijo Zumberčanom Lahi in niso z njimi nič kaj dobri sosedje. Pregovor pravi: „Kdor se z Lahom brati, si rokave krati.“ Lahi radi hodijo po sejnih, njihove žene pa delajo doma z najemniki, med katerimi je dosti Podgorcev. Nekateri so si s trgovino, k rošnjarjenjem in mešetarjenjem nabrali precej denarja in so se udomili ob cesti Novo mesto — Metlika. Vse večje gostilne so tod v njihovih rokah. Priimki izkazujejo precejšen dotok Lahov v Podgorje: Badovinac, Jurišič, Sinile, Pirkovič, Gazvoda. Tudi v nekaterih ledinskih imenih najdemo potrdilo za to: Ištovci, Brezovci, Ilovci.

Podgorje družijo z Belo Krajino prevladujoči beli element v ljudski noši, ki je bil značilen še v polpretekli dobi, pa tudi nekatere druge sestavine ljudske kulture. Tako na primer običaj kresnic, ki so ga izvajali v Podgradu, kjer je bilo več nevest Belokranjic, in ni bil poznan v nobeni drugi podgorski vasi.

Med etnične posebnosti novomeškega Podgorja sodijo Cigani, ki se tu stalno držijo nekako od srede prejšnjega stoletja. Takrat je prišlo na Dolenjsko več ciganskih rodov. Dolino Krke sta

zasedla rodova Jurkovičev in Brajdičev; prvi spodnjo proti Savi, drugi srednjo okrog Novega mesta. Proti koncu stoletja so se Cigani v novomeški okolici tako razmnožili, da so postali za prebivalce nadloga. Cigani novomeške okolice so se ukvarjali s konjsko kupčijo in kovaštvom, v glavnem pa so živeli od prosjačenja. Danes žive na ruperškem sveta (graščina Ruperč vrh, naslednica Mehovega) štiri ciganske družine v hišah, ki so si jih tam postavile. Nekaj družin je še vedno pod šotori in pogosto menja svoje bivališče. Nekateri primeri kažejo na to, da se bo morda osamljeni ciganski rod Brajdičev, ki je pristal ob srednji Krki, v bodočnosti zlil s proletarskim in polproletarskim življenjem svoje okolice. Danes delajo Cigani v kamnolomih in na cestah. Njihovi otroci hodijo v šole, nekateri pa se še vedno potikajo sem in tja in prosjačijo.

Novomeško Podgorje je eno najbolj zaostalih področij na Dolenjskem in v Sloveniji, vendar je gospodarski in kulturni razvoj tudi tu že zabrisal nekatere značilne sestavine ljudske kulture, ki opredeljujejo pripadnost določenemu etnografskemu ali kulturnemu območju. Specifičnosti življenja v posameznih pokrajinah vedno bolj izginjajo. Najprej tiste, ki so bile posledica odmaknjenosti kraja od večjih središč, potem tudi tiste, ki jih narekujejo geografski pogoji (panonsko, alpsko in mediteransko območje). Razvoj gre v

smeri izenačenja. Moderno kultivirana pokrajina ima na različnih geografskih območjih zelo podoben obraz.

v celotnem življenju Podgorcev zasledimo dve območji (že Trdina je pisal o pravem Podgorju in o Podgorju v širšem smislu): ravninsko, ki ga predstavljajo vasi v južnem delu srednje Krške doline, in hribovsko, z vasmi v območju Gorjancev. Pri Šentjerneju in Kostanjevici pravijo ljudje prebivalcem ravninskega območja Poljci, prebivalci višjih vasi pa so Hribci. Danes, ko se izenačenje v zgoraj nakazanem smislu v Podgorju komaj začne, so med obema predeloma še občutne razlike. Mesto sega globlje in globlje v svojim vplivom v Podgorje. Ravninske vasi orjejo drugače kot hribovske; v dolini mlatijo z mlatilnicami, v hribih s cepci; v dolini rede krave za mleko, v hribih pa vole za prodajo; zidane hiše spodnjih vasi so prostornejše kot po večini lesene hribovske; ravninski kmetje pijejo za zajtrk kavo, hribovski pa natepajo zelje in žgance; noša bližnjih vasi je podobna mestni, medtem ko „težkega“ Podgorca prepoznamo po okovanih čevljih in po trpežni opravi; in končno ugotovimo kot posledico vsega tega, da imata socialno in duhovno življenje hribovskega in ravninskega Podgorja precej drugačno podobo.

V naslednjih odstavkih bomo pregledali poglavitne poteze ljudskega življenja v Podgorju: današnjega, polpreteklega, kakor živi v izročilu, in pa ljudsko življenje v zadnjih treh desetletjih prejšnjega stoletja, kakor nam ga posreduje Trdina.

Podgorci žive od poljedelstva, živinoreje, vinogradništva, gozdarstva in od zaslužka. Mlini, lov z ribolovom, čebelarstvo in hišna delavnost (izdelovanje orodja, pletenih posod itd.), pripomorejo marsikom do boljšega kosa kruha, v celoti pa ga ne režejo nikomur. Vasem Gaberje, Jugorje in še nekaterim zaselkom prav pod Gorjainci daje gozd zaslužek vse leto. Tu napravljajo drva za prodajo (kalance), žgejo oglje in apno. Revini ljudje in otroci nosijo na trg butarice dračja, zgodnji pomladinski teloh in reso, jagode, borovnice, maline, gobe, kmetijske zadruga pa odkupujejo zdravilna zelišča. V Stopicali in Brusnicah izplačajo nabiralcem letno več milijonov. Veliko prodajajo Podgorci v Novem mestu kostanja, svežega in pečenega. Pečenega so v polpretekli dobi prodajali v „reštah“, ki so jih imeli nasajene na palicah ali pa na rokah od komolca doli. Podgorke prodajajo na novomeškem živilskem trgu perutnino, jajca, mleko in mlečne izdelke, žito, semena, sadje, vino in žganje. Vsega tega, razen vina in žganja, doma stradajo. Odtrgajo si od ust, da dobe kakšen dinar za najnujnejše hišne stroške. Do osvoboditve, ko je dosti Podgorcev dobilo zaslužek v Novem mestu, so hodili poleti na dnino v Zumberak, zlasti na košnjo. Dekleta in fantje so šli služiti za hlapce in deklice v večja mesta doma in v tujini. Nekaj so priložnostno zaslužili pri raznih domačih obratih (steklarna v Gorjancih je obratovala od 1840 do 1878, žaga

od 1896 do 1904, kopali so železovo rudo in premog za fužino Zagradec ob Krki, Inekaj zaslužka je bilo pri gradnji nove ceste čez Gorjance leta 1884 do 1885). Trdina poroča, da so hodili podgorski fantje zlasti po letu 1860 drvarit v slavonske gozdove. Iz nekaterih župinij jih je šlo po tri sto in več. Vendar vsi ti drobtini zaslužki niso mogli odpomoči povečanemu številu prebivalstva in pomanjkanju zemlje. Pridružila se je še splošna gospodarska kriza ob koncu prejšnjega stoletja in Podgorci so se zatekli k izseljevanju. Zlasti veliko ljudi se je izselilo iz podgrajske fare v letih 1905 do 1910.

Ker je kmetijstvo osnovna gospodarska panoga v Podgorju, temelji ljudska klasifikacija prebivalstva na lastnini zemlje. Ločijo gruntarje (velike, srednje in male), „sabejeke“ (osebenjki, vaški polproletariat) in bajtarje (pravi kmečki proletariat, ki ga pogosto enačijo z osebenjki).

Podgorsko poljedelstvo je zaradi tanke plasti rodovitne zemlje občutljivo za vreme. Kmetje pravijo, da bi še bilo, ko bi nosili v eni roki dež, v drugi pa sonce. Spomini na lesen plug, ki je imel samo lemež železen, so v Podgorju še živi. Danes je največ starih plugov z dolgim lesenim gredljem in kolcami; deska, lemež in črtalo pa so železni. Udomačeno je oranje na kraje. V Podgorju velja, da mora kmet na Gregorjevo (12. III.) narediti prvo brazdo. Ge takrat nese plug na njivo, bo lahko zdeloval. Setvi posvečajo veliko skrb. Blagoslavljanje semena, zlasti krompirja, ki ga denejo v velikonočno butaro, je prajv močno v navadi. Seje gospodar iz „sejvenoe“, pletene posode z locnjem. Za posamezne kulture so Utrjeni določeni datumi, kdaj jih je treba posejati: fižol o Filipu (1. V.), repo o Magdaleni (22. VII.), „o Jernej' ves dalm lan sej“ (24. VIII.). Žetev je v Podgorju v drugi polovici julija (Ana Pogačarka, 26. VII., v više ležečih vaseh pa en teden pozneje. V zadnjem času zaradi pomanjkanja delavcev žito kose s posebno prikrojeno koso. Zanjioe pridejo žet na odvrčilo ali za žito. Koruzo pokrhajo domači sami, ličkat pa pridejo tudi sosedje. V vaseh, do katerih drže dobre poti, mlatijo z mlatilnicami, pod Gorjainci pa še pojejo cepci. Ječmen marsikje vrše z živino, ajdo otepajo, proso manejo z nogami ali ga tudi vrše z živino. Žitarice in krompir so si v podgorskem poljedelstvu in prehrani nekako v ravnovesju. Vrtov za zelenjavo v Podgorju pi. Sočivje in cvetlice zrastejo na zeljnikih.

Mlinov je v Podgorju 32. Devetnajst jih stoji ob gorskih potočkih z močnim strmcom in so narejeni na korce. Mlini ob Težkem potoku so običajni nižinski mlini na lopatice. Velikost mlinov izražajo s številom koles. Mlini na korce imajo po dve kolesi, oni ob Težkem potoku pa po tri. Nekateri imajo tudi stope, vendar delajo na oddaljenih kmetijah kašo doma v ročnih stopah. Podgorski mlini so zidani. Prostor, kjer mlejejo, je „malenca“. Zraven je še en prostor za mlinarjevo stanovanje. Ta je pogosto tudi zgoraj (vrhhlavni hišni tip). Kadar malenco zalije voda,

prenesejo vreče z žitom in moko gor. V preteklosti je bilo več podgorskih mlinov v lasti graščakov in župnišč. Danes so vsi kmečki, le en sam obrtnik živi samo od mlina. Mlinarji — kmetje vsi obdelujejo zemljo, čeprav imajo v zvezi z mlinom tudi žago. Mlinar in Žagar je navadno gospodar sam. V manjših mlinih mlinarijo ženske medtem ko opravljajo živino in kuhajo. Podgorski mlinarji so jemali od enega mernika žita (25 kg) en „firkel“ merice (1,50 kg). Mlinar-delavec je dobival vsak tretji firkel merice, dva pa je imel gospodar. Druge plače mlinar-najemnik ni dobival, pač pa je zastonj stanoval v mlinu. Ko tak človek ni mogel več delati, je hodil od mlina do mlina prosit. Okoli kmetov stari mlinarji niso hodili; reklo se je: star mlinar, pek in pes nimajo nikjer veljave. Med berači, ki so na žegnatnjih prosili vbogajme, tudi ni manjkalo mlinarjev z gnilimi nogami (delo v vodi). Čeprav podgorski mlinarji niso premožni, je veljalo: en kamen — trije grunti. Tudi Znano tatinsko lastnost so jim pripisovali: devetindevetdeset mlinarjev — sto tatov.

Živina je v Podgorju močno mešana. V višjih vaseh rede ovce, od goveje živine pa več volov kot krav. Blizu mesta imajo krave zaradi prodaje mleka. Velikost kmetije cesto merijo po številu živine: Jakšetovi lahko prerede osmero glav. Trdina je opazil, da ravnajo v Podgorju z živino skoraj tako kakor z otroki, bolj prigovarjajo kakor pretepajo. Podgorci hodijo na živinske sejme blizu in daleč. Ivupnjejo radi v Metliki, Šentjerneju in Novem mestu, ker je živina iz teh krajev vajena slabše krme in v Podgorju zato dobro uspeva. Prodajati pa so hodili največ v Žužemberk. Pri prodaji živine je še v navadi „šenkenga“ in „božji dnar“. Pred letom 1918, ko je bila Hrvatska pod Ogrsko in je šla meja po grebenu Gorjancev, je bilo zaradi razlike v ceni živine tod živahno tihotapljenje. Po trideset do petdeset prašičev so povezali za noge v čredo. Gonil jih je „trajbar“. Tihotapci so bili v glavnem kmetje. Marsikateri si je tako prislužil grunt.

S krmo je v Podgorju vedno na tesno. G o r j a n s k a košnja je med najtežjimi kmečkimi opravili. Tu pride do izraza trdnost vaške skupnosti. Po žetvi (okoli 26. julija) se odpravijo kosci in grabljice v goro. Če vreme me nagaja, ostanejo tu, dokler ni vse seno pospravljeno. Preočujejo kar v kopicah. Seno spravljajo v dolino na „smukah“ (voz prirejen za vožnje z Gorjancev, brez zadnje preme), ali pa ga do sinega puste v slokih „kopičili“ in ga potem vlečejo navzdol.

Čebel je danes v Podgorju malo. Mnogi opuščeni čebelnjaki pa pričajo, da jih je bilo včasih več. Kmet se je posvečal čebelam samo ob nedeljah in ob deževnih dneh. Do druge vojne je med s »satjem vred kupoval medicar iz Novega mesta. Cvetlični med je cenjen kot zdravilo. Iz ajdovega medu pečejo božične in pustne potice. Vraže o čebelah so številne: čebele dobro uspevajo, če je en panj ukraden, drugi kupljen

in tretji dobljen v dar. Medu se ne sme dajati zastonj, s „šelnkanim“ medom gredo tudi čebele od hiše itd.

V Podgorskih vinogradih pridelujejo dolenski cviček, ki je zelo mešan s šmarnico. Velikost vinograda izražajo s številom kopačev: imam vinograda za šestnajst kopačev (vinograd je prekopan s šestnajstimi kopači v enem dnevu). Ko pridejo kopači enkrat od vznožja do vrha vinograda, so skopali eno „postat“ (tu postanejo, si oddahnejo). Postat je lahko tudi zelo majhen vinograd. Velikost vinograda izražajo tudi s številom trt ali s količino pridelanega vina. Če se Podgorec odpravlja v vinograd, pravi, da gre „u guro“ (gora), ali „u trtje“, ali pa povedo kar ime vinske gorice: danes bomo škropili v Selcih. Vznožje vinograda se imenuje „na dnu“, „u dolin“, na vrhu je „u brajd“\ Shrambe v vinogradih se imenujejo zidanice, če so zidane, hrami, če so lesene. Trdina je zapisal, da je Podgorcu vinski hram zabavišče, in še pozimi najbolj zaželeno letovišče. In res se odpravi Podgorec s svojimi ljudmi vsako nedeljo popoldne v gorico. Pozimi jemljejo v zidanico svinjsko meso, suho sadje in orehe. V revnejših vaseh zavežejo v ruto kuhanega boba ali fižola.

Podgorsko vinogradništvo in kletarstvo je precej zanemarjeno, zato tudi ne daje pravega sadu. Pred osemdesetimi leti so grozdje še tlačili z nogami. Pripovedujejo, da so se nekateri pri tem delu tako prehladili v noge, da na starost niso mogli hoditi. Se danes prevladujejo stare „preše“ na ovna (enega ali dva) z lesenimi svečami. Nekaj je tudi enostavnih „preš“ z eno samo svečo v sredini, ki namesto strele pritiska na koš. Velikih „preš“ na kamera, „cigunc“, je malo. Podgorci z vinom slabo gospodarijo, kar je nekaka prispevka njihovega celotnega gospodarstva. Pozimi in ob praznikih popijejo skoraj vse vino. Hranijo ga v zidanici, ker da je tu najbolj in da najbolj „potrpi“. Ta izgovor je jalov, ker Podgorcu pot v zidanico ni nikoli predolga in hodi skoraj za vsako žejo v gorico. Vino iz hrama nosijo v banjkah in putrhih ali v steklenicah, ki jih zložijo v naramni koš ali v nahrbtnik. Nahrbtnike je v Podgorje prinesla šele prva vojna. Prej so uporabljali bisage iz čvrstega platnenega blaga, sešite tako, da je en del visel spredaj, drugi pa zadaj po hrbtu. V taki bisagi je prinesel Podgorec iz gorice 15 do 20 litrov vina. Vinske posode in mere danes niso več tako raznovrstne, kakor vedo ljudje o njih povedati za preteklost. Škafci za trgatve, brente, putrhi, kanjke, kadi, vedra iti sodi raznih velikosti in imen so bili leseni; poliči, maslji in bokali po večini lončeni. Steklenice, v katerih so nosili vino na mizo, so imele posebna imena: Štefan je držal dva litra, nežka ali katra po tri in urban pet litrov (morda so imenovane po nekdanjih gostilničarjih?).

Podgorsko vinogradništvo ima večstoletno tradicijo. Po vsej priliki so gojili vinsko trto na gričih vzdolž Krke že Rimljani. V fevdalni dobi so bili podgorski vinogradi pod ruperščo in kapi-

teljsko gorsko palico. Doberšen del pa jih je imela v posesti komen da nemškega viteškega reda s sedežem v novomeški Križati. Neki veliki zidanici v Starcih ljudje še danes pravijo „Komendina“. Gorske pravde, o katerih razpravlja Metod Dolenc, so se odvijale po podgorskih vinogradih.

Za sadjarstvo so v Podgorju vsi pogoji, a so še vedno neizkoriščeni. Tu ni načrtno gojenih sadovnjakov, pač pa le neurejeni nasadi slabih sort okoli hiš. Največ je jabolk (dolenjska voščenka, kanadke, čebularji, zeleni ščetinec), hrušk (mokanoe, bučke, sršanke, dolgorepke), pa češpelj in orehov. V Brusnicah in Suhadolu dozori veliko dobrih češenj, ki jih tudi izv ažajo. Sadjevec (jabolčnik, tepkovec, hruškovec) so začeli izdelovati v Podgorju v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je vinograde uničila trtna uš. Do tedaj so sadje večinoma sušili. II gospodarskemu posloplju večje kmetije sodi tudi „ševenca“. Danes so sušilnice po večini opuščene, v obeh Suhadolah pa še živahno opravljajo svojo nalogo.

Ljudski lov je v Podgorju zelo živahen, še bolj pa je bil v preteklosti. V Gorjancih je bil močno razvit poljši lov. Slovensko jiravno narodopisje govori o poljših sodiščih, ki da so obstajala v Kostanjevici. Polhe love na drevesu (aktivne pasti: škatle — „ajnfogaroe“ in „toplarce“; lovice; lov s kavijem in dimom v duplu) in na tleli pri polšnah (pasivne pasti: „raušelni“, tulci). Divjad so lovili divji lovci, ki so si iz raznih lovskih in vojaških pušk naredili majhne strelne priprave, ki so jih lahko skrili pod suknjič, ko so hodili po prepovedanih potih. Posebna skupina divjih lovcev so zankarji. Z lovom na ptiče se ukvarjajo predvsem otroci. Glavni načini ptičjega lova so: lov v kletke, lov v zanke in oevnkanje (lov na limanice, predvsem na šoje). Za uničevanje hišnih škodljivcev so si Podgorci naredili težke lesene pasti, ki delujejo po principu udarca. Divje prašiče odganjajo s polj z ropotom in dimom. Prebivalci obkrških vasi se spominjajo lova na rake, preden jih je uničila kuga (1882—1885). Priljubljen je bil nočni lov. Ponoči so lovili z ostmi nepostavni ribiči tudi velike ribe (sulce). Vozili so se v čolnu: eden je vozil, drugi svetil s skopo, tretji pa je bodel.

Podgorska prehrana je nezadostna, mnogokrat meji na stradanje. Trdina poroča za sedemdeseta in osemdeseta leta prejšnjega stoletja, da Podgorec ob dobrih letinah se nekako izhaja, ob srednjih ga že hudo pobira, ob slabih ga tare taka lakota, da vse mrgoli podgorskih beračev. Ljudje zatrjujejo, da so pred petdesetimi leti kuhali samo dvakrat na dan, zlasti pozimi, ko je dan kratek, Skuhali so nekako ob devetih dopoldne in ob treh popoldne. Ce je bila jed taka, da počaka, pa so skuhali zjutraj toliko, da je bilo za ves dan dovolj. Kadar je bil kdo lačen, je šel jest. Danes redino kuhajo zjutraj in opoldne, zvečer pa ne povesod, so bolj „ob svojem“. Ob težjem delu jedo šestkrat na dan: „fruštek“ (zajtrk) ob petih zjutraj, kosilo ob osmih, predjužnik ob de-

setih, južino opoldne, malico in večerjo. Za posamezne obroke so ustaljena določena jedila. Najbolj značilna podgorska južina je zmes krompirja, zelja, fižola in kolerabe. Ta jed ima vrsto nazivov: pristava (ker so jo pristavili k žerjavici v peč in se je sama kuhala), pristavoek, zmešnjava, zmešanec, malta, mož. Za južino je večkrat tudi ješprenj, krompir v kropu, ob nedeljah pa so štruklji. Mesa Podgorci malo pojedjo. Zvečer gospodarita kaša in moč|nik. Ob slabih letinah pa otepajo za večerjo v oblicah krompir, suh bob ali fižol. V vaseh Dolž, Pušoe, Vrhe, Igljenik, Cerovec in Suhadol, kjer je dovolj kostanja, jedo jeseni skoraj dva meseca pečen ali kuhan kostanj za večerjo. Kostanj posuše tudi za zimo in ga kuhajo kot fižol, ga osole in zabelijo. V zvezi z beljenjem graja Trdina slabo gospodarstvo Podgorcev, ki delajo po načelu: danes z betom, jutri s plesom. V dneh kolin pojedjo skoraj celega prašiča, potem belijo z mlekom ali s kakšnim žaltavim odpadkom. Nekateri da si pomagajo tudi z orehi: stolčejo jih, vržejo v krop in zabelijo jed. Podobno pripravijo tudi olje iz rastline mrmulje. Nekdaj je bila v navadi kava iz čicerke (granu podobna stročnica). Kruh so imeli v Podgorju samo za največje praznike. Za delo so pekli „kravajc“, kruh iz neshajane zmesne moke, močino slan in komaj dva prsta visok. Danes pravijo tako domačemu kvasu. Praznična jedila so za revne Podgorce dovolj raznovrstna.

Ljudsko zdravilstvo skuša pomagati v nesreči ljudem in živalim. Ločimo stvarno zdravljenje z domačimi zdravili in magijo. Ljudska Vera v ozdravljenje z besedo in raznimi čaravnimi predmeti je bila trdna. Z „odgovarjanjem“ so zdravili narejene bolezni, kačji pik so „zagovarjali“. Se danes inekaj zagovornikov vneto opravlja svoje delo. Pri zdravljenju zlatenice je potrebno zlato, vse se mora za zlatom jesti in piti. Pri nekaterih boleznih igra veliko vlogo število zdravilnih obkladkov: 3, 9, 99, Uporaba zdravilnih rož in zelišč je zelo razširjena in pestra.

Za gorjansko Podgorje so značilne gručaste vasi, ki jim je osnova zemljiška delitev na grude. Hiša, pod in hlevi, kmečki dom v celoti, se imenuje „cimper“. Glavne oblike hiš so: 1. zidana pritlična hiša s tremi osnovnimi prostori v tlorisu, 2. vrhhlevna hiša, 3. majhna lesena dvočelična hiša. Hiša s tremi prostori v tlorisu ima po sredi vežo, ki ima vhod z dveh strani — prednja in zadnja vrata. Iz veže vodijo leva vrata v „ta mal konc“, desna pa v „ta velk konc“. V veži je ognjišče, ki ga v novejšem času s prežidom postavljajo v kuhinjo. V veži je škaaf z vodo, po stenah in na vratih visi razno orodje. Včasih so v veži spale kokoši, v kotu so imeli ogrado za prašičke in zajce. V hudi zimi tudi danes preselejo prašiče v vežo. Iz veže vodijo stopnice ali lestev na hišo, „cimper“. Ker so stropi slabo utrjeni, naisujejo pozimi po podstrešju listja in mahu, da je v hiši topleje. V vežah so včasih tudi mlatili. Kuhajo v peči (zaprto ognjišče), na ognjišču s šijo, ali na štedilniku. Nad šijo je nebo,

kjer se na „hlapcih“ suši meso. Za šalo pravijo: „Pejd u nebesa, pa vrz' anga svetnika dol!“ Oprema podgorskih hiš je revna. Marsikje spita na postelji samo gospodar in gospodinja, otroci pa legajo na peč in na klopi. Gospodarskim poslopjem posvečajo razmeroma več skrbi kakor hišam. Nekateri podi in kozolci so častitljivi primeri kmečke arhitekture. V Podgorju najdemo razen kozolca brez strehe vse tipe kozolcev, ki jih navaja Melik v svojem delu.

Podgorska revščina je vidna tudi v noši. Trdina poroča, da so se Podgorci oblačili v najslabše blago, v guzovino. Bili so revni kot berači. V slabem vremenu je bilo videti kot da divjaki oblegajo cerkev, ko so hodili Podgorci k maši v plaščih iz ličja. Ljudski spomini na nošo segajo nekako petdeset let nazaj. Poleti so se takrat oblačili v domače platno, ki so ga barvali ali pa tudi ne. Zimska oprava je bila iz kupljenega blaga, po večini sukna. K moški noši je sodil tudi velik dežnik, bisaga ali platnena torba. Ženske torbic niso nosile. Ko so šle k maši, so imele v . roki le robec, katera je znala brati, pa tudi mašno knjižico. Česale so se Podgorke tako, da so po sredi glave naredile „cesto“, spletle dve kiti in ju spele za vratom. Tudi današnja obleka Podgorcev je skromna. Doma hodijo večinoma bos, zlasti otroci, mladi ljudje in ženske. Kadar gredo v Novo mesto, posebno v slabem vremenu, nosijo čevlje na roki ali preko rame, da jih ne trgajo in ne mažejo. Pri Gotni vasi si v Težki vodi umijejo noge in obujejo čevlje.

Iz duhovnega in družbenega življenja Podgorcev samo nekaj opomb. Izročilo je moralo biti nekdanj bogato in tvorno. Trdina je na primer zapisal 14 pripovedk, ki da mu jih je povedala v gostilni v Gotni vasi stara Podgorka, ko se je bil tam ustavil na poti v Belo Krajino. Tudi večino motivov za Gorjamske in Verske bajte je Trdina nabral ravno po Podgorju. Ugotovil je, da ljudska pesem še živi in nastaja. Težko bi dobili takega človeka, ki ne zna zapeti vsaj nekaj pesmi. Podgorski mlinar Brolec je bil v Trdinovem času poznan ljudski pevec in pesnik.

Od ljudskih glasbenih inštrumentov so bili tedaj v rabi: brunda ali dromlja, orglice, pisca I, rogač, gosli; počasi pa je vse izpodrinila harmonika. Gotovo so v Podgorju doma tudi nekateri pregovori s področja dolenskega vinstva, ki jih je pisatelj strnil v sestavek Vinska modrost. Zapisal si je tudi veliko vraž in uver, saj „prekriva Krko in Temenico debela megla praznoverja“. Tod je bila splošna vera v čarovnice, v moč duhovnikov, ki znajo delati točo, v strahove, slaba znamenja, vračanje grešnikov po smrti, v zaklade po gozdovih, v poseben pomen nočnih lučic in v podobne pojave.

Običaji (življenjski, letini in delovni) se v Podgorju v glavnem skladajo z običaji, ki so značilni za osrednjeslovensko ljudsko kulturo. Morda bi poudarili izrazite pustne običaje v Kostanjevici (Selma) in koledinice iz zimskega cikla pri Ilribcih.

Središča družabnosti v novomeški okolici in v Podgorju so sejmi, božja pot in cerkveni shodi. V Novem mestu je bilo pred zadnjo vojno pet velikih sejmov na leto, poleg tega pa so bili vsak mesec še živinski sejmi. Sloveči sejmi so bili še v Metliki, Šentjerneju in v Žužemberku. Na božje poti so hodili Podgorci k Sv. Boku nad Bmihelom, na Trško goro pri Novem mestu, k Trem farah in še drugam. Med največjimi in najbolj veselimi shodi na Slovenskem je bil shod pri Treh farah v Beli Krajini, ki se je ponavljal tri nedelje zapovrstjo v avgustu, in na katerem se je zbralo nad 10.000 ljudi.

O značaju Podgorcev je Trdina marsikaj zapisal. Pravi, da so usmiljeni in dobri ljudje, na zunaj boječi in nerodni in da jih imajo sosede zato za neumne. To lastnost pa jim Trdina odločno odreja. So pridni delavci, oe delajo za denar. Badi se pravdajo in radi pijejo, toda malo je takih, ki bi zapili svojo domačijo. Gospodarji da niso kaj prida, toda Trdina to brž opraviči s fevdalnim jarmom, ki jih je žulil tako dolgo. Pridno molijo in hodijo v cerkev, toda njihova pobožnost da je zgolj samo zunanja. Nравnost pa da je v Podgorju prav pohvalna.

Marica Moravec

Izseljevanje iz Bele Krajine v luči belokranjskega gospodarstva

Ko govorimo o izseljevanju iz Bele Krajine (597 km², po štetju leta 1953 25.272 prebivalcev), moramo upoštevati, da je najbolj odmaknjena slovenska pokrajina in da je bila vse do druge svetovne vojne povsem agrarna. Prometno odmaknjenost je le delno omilila železnica, ki so jo skozi Belo Krajino zgradili leta 1914 za povezavo Novega mesta s Karlovcem. Odtlej je čutiti

prve korake industrializacije v krajih ob železnici, medtem ko so kraji ob Kolpi še zmeraj povsem agrarni.

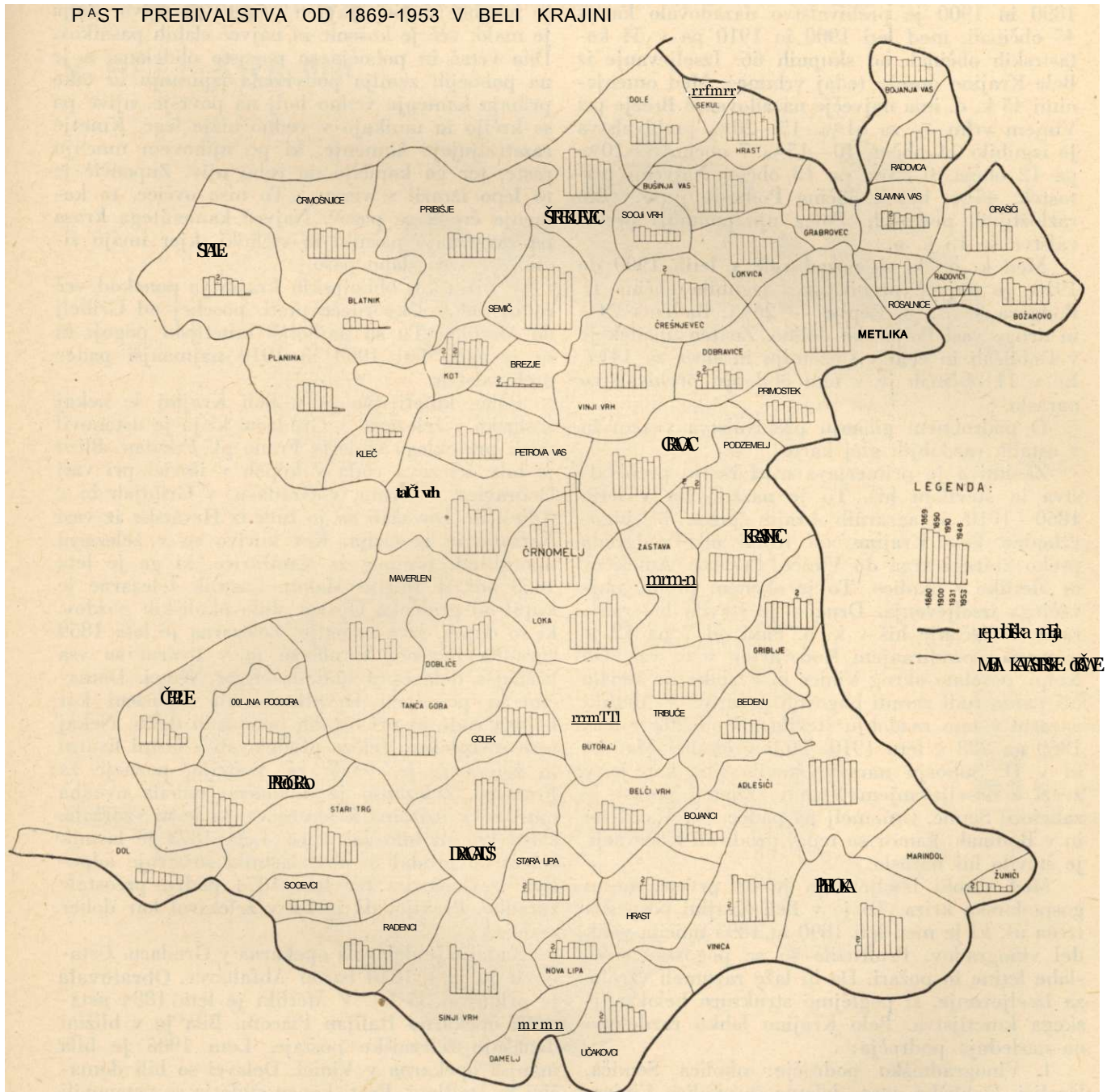
Mejna lega Bele Krajine in njena odprtost na jugovzhod se poznata tudi v narodnostni strukturi. Poleg Slovencev živijo še Uskoki (Vlahi), ki so se naselili iz Srbije, Bosine in Hrvatske za turških napadov na jugoslovansko ozemlje.

Privabile so jih avstrijske oblasti, ila hi pomagali braniti meje. Še danes gov orijo srbski jezik. Naseljeni so v okolici Metlike, v Bojancih in v Marindolu. Do izselitve leta 1941 so del Bele Krajine naseljevali tudi Kočevarji. Nekaj je nadalje Ciganov, ki pričajo, da srno v neposredni bližini tistega območja, do koder je nekdanje segala turška oblast.

Prvi zavzema čas 1869—1910. To je doba največjega izseljevanja, bega z dežele v tujino, kar je zrcalo gospodarske krize po letu 1890.

Druga doba od 1910 do 1941 v začetku obsega še veliko izseljevanje v ZDA, po končani prvi svetovni vojni pa v Kanado, Argentino in Brazilijo. To je doba kapitalističnega gospodarstva v predvojni Jugoslaviji.

PAST PREBIVALSTVA OD 1869-1953 V BELI KRAJINI

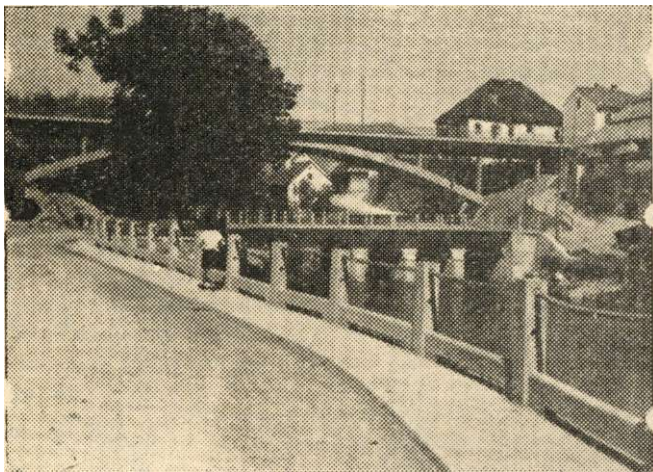

O obsegu izseljevanja Belokranjcev ni nobenih direktnih podatkov. Če hočemo ugotoviti njegov obseg, se moramo opreti na razvoj prebivalstva, ki ga lahko točneje zasledujemo med štetji od leta 1869 do 1953. To dobo sem razdelila na štiri dele:

Tretja doba od leta 1941 do 1948 je v glavnem doba NOB, med katero je bila Bela Krajina prizorišče najtežjih borb v Sloveniji. Iz mnogih vasi so Italijani vaščane prisilno odpeljali v internacijo in požgali domove.

njarji in trgovci in so tja hodili kupovat blago, ki so ga nato prodajali v državah Illinois, Iowa, Minnesota in Michigan. Pozneje so se v Chicagu stalno naselili. Med slovenskimi pionirji so bdi znahi Belokranjci Jože Gorše iz Semiča (1874), Mihael Tomec iz Jerneja vasi, Stavdohar iz Starega trga ob Kolpi, ki je bil prvi naseljenec v Montani, v deželi zlata. Belokranjec Türk je med prvimi izpiral zlato v državi Colorado. Prva slovenska naseljenca v Kaliforniji pa sta bila Belokranjca Stefan Kočevar in Jože Stukelj. V Washingtonu so dali slovenski in belokranjski naseljenci svoji naselbini ime Krain.

V trdem boju za življenje so v Ameriki mnogi umrli ali se vrnili izmučeni in razočarani domov, drugi so ostali. Oton Zupančič pravi v Dumi: „Morajo v svet in tujina se diči z deli njihovih rok. Tam v Ameriki, tamkaj v Westfaliji so nam izginili — več ne doseže jih naše oko.“ Niso bili redki primeri, da se je izselila vsa družina in je hiša propadla.

Most čez kanjon Dobličice, ki obliva kopni pomol s črnomeljskim mestom na zahodni in južni strani

Danes je največ Belokranjcev v državah Pennsylvania, Ohio, Illinois, Minnesota, Michigan in Wisconsin. Nekaj jih je še na goratem Zahodu in v Kaliforniji, svojega centra pa nimajo več. Največ jih dela v tovarnah ali so trgovci, gostilničarji ali farmarji. Kulturno so ostali na stopnji, ki so jo imeli pred izselitvijo. Govorijo še vedno narečje domače vasi, otroci, ki se izobražujejo, pa navadno rodnega jezika ne znajo več. V Clevelandu in v Ohiju imajo Belokranjci svoj „Belokranjski klub“, ki šteje 200 članov. Izseljenci so ohranili ljubezen do rodnega kraja in so večinoma aktivni v organizacijah. Sodelovali so pri ustanovitvi Narodne Podporne Enote, Ameriške bratske zveze in drugod.

V dobi 1910—1948 je prebivalstvo spet nazadovalo. Od 1900—1948 je nazadovalo v 34 k. o., naraslo pa le v 19. občinah. Največji porast je bil v k. o. Črnomelj (33 o/o), največji padec v občini Podzemelj in občini Cexplje.

Nazadovanju je še vedno delni vzrok izseljevanje preko oceana, zlasti v Kanado. Ker so ZDA svoje meje zaprle pred doseljenci, so se usmerili v Brazilijo, Argentino in Chile. Nekaj jih je šlo v evropske države. Nekaj let pred drugo svetovno vojno so hodili na sezonsko delo v Nemčijo, Francijo, Belgijo in na Nizozemsko. Nekaj jih je trajno ostalo v teh deželah.

V kmetijstvu te dobe je omeniti padec ovčereje. Ta je bila posebno razvita v Bojancih in v Marindolu, v okolici Metlike in v vaseh okrog Adlešičev ter v Starem trgu. Doma so izdelovali razne volnene preproge, rokavice in nogavice ter jih nosili prodajat naokoli. Industrije v tem času skoraj ni bilo. Deloval je le premogovnik v Kanižarici in železnicarstvo v Črnomlju, kjer je bilo zaposlenih vsega 80 ljudi.

V razdobju 1941—1948 je Bela Krajina preživela različne čase. Od leta 1931 do 1948 je prebivalstvo nazadovalo za 3245 ljudi. Če bi imeli štetje iz leta 1945, bi se pokazal še večji padec zaradi vojnih žrtev med drugo svetovno vojno. Padec je še povečalo izseljevanje Kočevarjev. Zato so ostale vasi Sredgora in Ponikve prazne. Slednje so še danes nenaseljene, prav tako občina Kleč in Stale. V Blatniku je padec za 97o/o, ker je tu nekaj delavcev državnega posestva Crmošnjice. Crmošnjice so nazadovale za 56o/o, občina Planina za 75o/o.

Med kraji s porastom prebivalcev je na prvem mestu Črnomelj. Širok pas naselij ob Kolpi je nazadoval posebno, ker je bil med vojno pogosto zapleten v borbe. Tudi Metlika je nekoliko napredovala. Prebivalstvo je v celoti naraslo v trinajstih občinah, število hiš v Beli Krajini pa je vojna znižala.

Leta 1941 je imela Bela Krajina 28.787, leta 1948 pa 24.345 prebivalcev. Izguba gre v veliki meri na račun vojne. Leta 1941 je Belo Krajino zasedla Italija in jo zapustila po kapitulaciji leta 1943. Mnoge domačine so odpeljali v internacijo. V vasi Zilje jih je skoraj polovica umrla na Rabu, podobno v Preloki.

Po osvoboditvi, to je po kapitulaciji Italije, je bil v Beli Krajini štab NOV in POV. Vendar boji niso prenehali, posebno ne ob Kolpi. Vinico in Dragatuš so bombardirali, prav tako Zagodec v Poljanski dolini. Požgali so Adlešiče in Sečje selo pri Vinici. Ob koncu vojne je bila Bela Krajina med najbolj opustošenimi kraji v Sloveniji.

Razdobje 1948—1953 je doba notranjih migracij. Prvič zasledimo porast prebivalstva v številnih občinah (v 53 k. o.) in Bela Krajina je zdaj prešla iz absolutne depopulacije v rahel porast. Padec zaznamujejo predvsem kraji v okolici Semiča, Predgrada in Dola, Metlika, od koder se živahno izseljujejo. Tudi iz Hrasta pri Črnomlju je odšlo mnogo ljudi na delo v tovarne, posebno v Maribor in v Kranj. Od tod nazadovanje.

Povojna doba pomeni upadanje kmečkega prebivalstva. Črnomelj na primer ga je imel leta

1931 20—35o/o, leta 1953 pa le 10o/o. V Gradacu je v istih letih zdrknil delež od 59 na 40o/o.

Karta o deležu kmečkega prebivalstva za leto 1953 pove, da je v Beli Krajini še sedem občin v kategoriji od 95 do 100 o/o. To bo prometno oddaljene vasi Ina severu in severovzhodu od Metlike in zahodno od Semiča pa nekaj drugih. Od 90 do 95 o/o ima še osem občin. Za ostale občine kaže procent kmečkega prebivalstva v letih 1948 in 1953 naslednja tabela:

Občina	1948	1953
Adlešiči	88,59	87,2
Črnomelj	49,2	41,3
Dragatuš	81,2	80,9
Gradac	78,5	70,5
Metlika	70,1	70,3
Predgrad	82,2	80,4
Semič	69,8	78,5
Vinica	86,5	83,4

Gospodarski položaj in možnosti zaposlitve po vojni so se občutno zboljšale. Oba industrijska obrata izpred vojne, pre-

Povojno raziskovanje kmetijstva je izpopolnilo pedološko znanje o Beli Krajini. Tu imamo v glavnem tri vrste prsti: rjava podzoliraina tla, terro rosso in steljniško prst. Naj rodo vitnejša je terra rossa, naj siromašnejša pa steljniška prst. Bjava pod zo lirana tla zavzemajo nekako trikotnik Gradac-Semič-Metlika. Tu je pomemlmo izpiranje kalcija in magnezija v globlje sloje. Pas terre rosse se razprostira od Otovca preko Črnomlja do Gradaca. Tla so rodovitna, na skalnatih tleli pa navadno raste gozd. Povsod primanjkuje humusa in fosforja. Tla pa ne trpijo samo zaradi slabe rodnosti, ampak tudi zaradi pomanjkanja vlage, poéebno ob poletnih sušah. Steljniška prst, nekoč obdelana, rada zapade izpiranju, če opustijo obdelovanje.

Kmetijskemu napredku v Beli Krajini služi več kmetijskih posestev. Posestvo Okljuk pri Kanižarici ima v prvi vrsti nameln dovajati povrtnino Črnomlju. Črmošnjiško posestvo je izrazito živinorejsko. Državno posestvo v Vinomeru pri Metliki goji drevesnice in trsnioe in pomaga pri obnovi vainogradništva in sadjarstva.

Vinogradi zavzemajo danes le okoli 10o/o obdelovalne površine in dajo na leto okoli 250 vagonov vina. Lahko pa bi ob intenzivnem obdelovanju dali še enkrat več pridelka, posebno kvali-

Belokranjska ljudska nola in ljudski ples

mogovnik v Kanižarici in železolitvarna, sta bila porušena. Požganih in porušenih je bilo 2634 hiš in gospodarskih poslopij, porušeni so bili mostovi, proge, 50o/o šolskih poslopij itd. Takoj po končani vojni se je ustavilo gradbeno podjetje „Obnova“. V razvitih krajih Slovenije so v letih belokranjske obnove že vlagali sredstva za povečanje industrije, Bela Krajina pa je s težavo prilezla na staro. V kmetijstvu ji je posebno škodil ameriški kapar, ki je uničil okoli 70o/o sadja.

tetnega namiznega grozdja. V načrtu je povečanje površin in uvedba samih zlahtnih trt. Živinoreja in svinjereja v povojnih letih znatno napredujeta.

Poseben problem so steljiniki, ki zavzemajo 2865 ha zemlje. Na njih rastejo grmovje, robida, praprot in breza.

Najstarejši industrijski obrat v Beli Krajini je železolitvarna, ki so jo ustanovili leta 1920. Bila je pred vojno slabo opremljena in je zaposlovala 25 ljudi, ki so izdelovali trgovsko in strojno litino

skim neprilikam. Ta naziv je imelo prvotno tisto mesto, kjer je stala graščina. Prvotno naselje je stalo v bližini izvira Metličice in se je imenovalo Novi trg pri Metliki. Ze v zgodnjem srednjem veku je imelo tržne pravice (Dr. A. Svetina, Metlika, str. 1). Kot mesto se omenja Metlika od leta 1365 dalje. Prvotna zasnova je še danes v središču mesta in je na pomolu, ki je nastal kot posledica erozijskega delovanja Obrha in Bojice. Ko so izbirali prostor za mesto, so prav gotovo preveč poudarili strateški položaj in pri tem niso računali, tla bi se mesto kdaj kaj prida razširilo.

Po zunanjem videzu še danes lahko Ugotovimo, do kod je nekoč segalo mesto, in kateri deli so bili vključeni pozneje, bodisi kot na novo zgrajeni mestni deli bodisi da je naselje že prej obstajalo in so ga pozneje pravno in teritorialno priključili k jedru.

videza: leseni hodniki in stranišča. Gospodarskih poslopij niso imeli kam postavljati. Bih so prisiljeni, da si napravijo stavbe drugod, predvsem na Majerju in Cancetibergu. Drugače je bilo na levi strani Glavnega trga. Tu in pa na vzporedni poti eo imeli dovolj prostora.

Približno tak obseg nam prikazuje tudi Valvasorjeva podoba. Ostala dva trga, zgornji, zdaj Partizanski, in spodnji, zdaj Trg Svobode, imata dokaj mestni značaj, vendar nista tako skladno grajena kot Mestni trg. Zlasti gornji ne, kjer je razmeroma moderna stavba zraven prave kmečke hiše. Ti trije trgi dajejo Metliki mestni značaj. Ge bi tisti del Požega, ki je nadaljevanje zgornjega, Partizanskega trga, iztrgali iz mestne okolice, bi ga lahko mirno imeli za navadno obcestno vas z iztegnjenimi ali vzporednimi domovi. Enako je s sedanjo Predio potjo. Hrib bi ravno tako lahko

Metlika, pogled od severa s liriba Veselice

Stara imena mestnih delov so še danes živa in splošno v rabi kljub novejšemu poimenovanju ulic in cest. To so Irib, Požeg, Strnišče, Šranga, Drage, Majer. Majlont, Cancenberg. S priključitvijo ali dozidav o teh mestnih delov se središče mesta ni premaknilo in spremenilo. To staro jedro obsega sedanji Mestni trg z vzporedno potjo. Tu so tesno zazidane hiše s čelno stranjo na cesto. Večinoma so enonadstropne. Mnoge teh hiš so predelali, tako da se na zunaj zdi kot da bi bile z licem obrnjene k cesti. Prav značilna je trikotna oblika trga z najširšim delom pri cerkvi. Dohod je ostal močno zožen.

Ce gledamo proti cerkvi, opazimo, da so vse hiše na desni strani pomaknjene na sam rob ploščatega pomola, tako da morajo biti na zadnji strani podzidane. Zadnje strani nimajo lepega

bila gručasta vas, saj je imela do nedavna večina hiš kmečke poteze. Šele po zadnji vojni, ko so leta 1944 mnoge, zlasti s slamo krite hiše pogorele, so dobile nove urbane poteze. Vendar se je do danes ohranila marsikatera kmečka hiša,

Najstarejši in najbolj ohranjen del je Cancenberg, kjer vidimo še prav stare, lesene, s slamo krite kočice in ob njih starinske pristave. Povsem drugo podobo nudijo Šranga, Drage in Strnišče, sedaj Cesta bratstva in enotnosti. Cesta huc vtis predmestne, razmeroma močno prometne ulice. I lise so lepe, večinoma enonadstropne, toda brez sklenjene zazidave. Pozna se, da je biki cesta zazidana, preden se je uveljavil avtomobilski promet, sicer hiš gotovo ne bi bili postavili tik ob cesti. V novejšem času se mesto širi proti koldvoru. Tu so vse hiše zgrajene dovolj daleč od

ceste, tako da je stanovalcem prihranjen najhujši cestni prah. Poskušali so že preusmeriti nekdanji furmanski tranzitni promet za Karlovce ali Novo mesto skozi središče, ker se je ogibal mestnega jedra. To so hoteli doseči z zgraditvijo mostu od cerkve preko doline Bojice. Do tega pa ni prišlo. Tranzitni promet so skušali ponovno preusmeriti v najnovejšem času, ko so zgradili cesto od križišča s semiško cesto do Črnomeljске ceste. Pri tem pa so dosegli le delni uspeh in avtomobili še vedno vkljub 700 m dalši cesti prašijo Metliko. S pridom pa uporabljajo to novo cesto, ki naj bi preusmerila avtomobilski tranzit mimo Metlike, kmetje, zlasti ob semanjih dnehi, ko so Drage zatrpale z živino in različnimi vozili, da se je le težko prebiti skozi.

Danes je sporno, kje se začne v Metliki mesto v pravem smislu. V vertikalnem prerezu dobimo značilno sliko. Na Mestnem trgu so približno vse hiše visoke, večinoma enonadstropne, na gornjem trgu je višina hiš različna, ob dvonadstropni naletmo na pritlično, ob tej pa enonadstropno hišo, v Požegu pa vidimo samo še pritlične hiše.

V gospodarskem pogledu je Metlika še vedno pretežno agrarno-obrtniško naselje. V novjšem času se je tema dvema pridobitnima panogama pridružila še industrija.

Obrt je v Metliki že 90 let v stalnem nazadovanju. V prejšnjem in v začetku tega stoletja je industrija uničila tkalstvo, usnjarstvo, klobučarstvo, nekatere druge obrti pa je zavrla. Drug udarec je obrt doživela po zadnji svetovni vojni, ko ee je število obrtnih delavnic zmanjšalo na polovico. Tudi trgovine in gostilne so doživele redukcijo. Propadli obrtniki in trgovci so se oprijeli kmetijstva, v kolikor si niso zbrali drug poklic. Kmetijstvo je pomenilo izredno močan delež. V Metliki skoraj ni družine, ki se ne bi ukvarjala s kakšno kmetijsko panogo.

Podatki o poklicni strukturi, ki sem jih dobil na statističnem uradu LRS v Ljubljani za leto 1953, so za Metliko še posebej zastareli. Tedaj je Metlika štela 1290 prebivalcev. Od tega je bilo le 45 o/0 aktivnega in 55 o/0 pasivnega prebivalstva. Od aktivnega prebivalstva (skupaj 580) je bilo le šest ljudi zaposlenih v industriji. Ta nizki procent je razumljiv, če pomislimo, tla leta 1953 Metlika še ni imela industrije. Omenjenih šest ee je vozilo v Črnomelj. V kmetijstvu je bilo tedaj zaposlenih kar 36 o/0 ali 209 ljudi, kar lepo kaže značaj mesta. V prometu in na pošti je bilo zaposlenih 2,9o/o, v trgovini, gostinstvu in banki

7.9o/o. v uslužnostni obrti 5.7o/o in v proizvodni obrti 16,7o/o. V obrti je bilo tedaj zaposlenih 130 (22,4 00) aktivnih prebivalcev. Državna uprava in druge oblasti so zaposlovale 21,6%o, drugi poklici pa 6,5o/o. Odstotek pasivnega prebivalstva je visok zaradi doma onemoglih, ki je v nekdanji Komendi.

Podatki za novejša stanja se verjetno močno razlikujejo, kajti od leta 1956 dela v Metliki Tovarna pletenin in trikotaže, kjer je zaposlenih 91 Metličanov, in od leta 1958 Predilnica česane volne kot del novomeške tovarne Novoteks. Koliko se je delež v industriji zaposlenega prebivalstva dvignil na račun kmetijstva, mi ni znano, verjetno pa znaša okoli 16 00.

Povojna industrija mi zrasla na tradiciji in surovinah, pač pa zato, da bi obdržali doma delovno silo, ki je odhajala drugam.

Obe imenovani tovarni zaposlujeta okoli 400 ljudi, večinoma žensk, ki so doma v neposredni okolici Metlike. Večinoma hodijo na delo peš, nekatere celo več ur daleč. Nekaj delavk se vozi od daleč, posebno od postaje Črnomelj, kamor prihajajo iz številnih vasi, tudi iz skoraj eno uro oddaljenih Dobljč. Metlika postaja torej vedno močnejše središče za čisto agrarno okolico. Obe podjetji sta začasno omejili odtekanje ženske delovne sile, ne pa moških, ki odhajajo drugam v taki meri, da ee je na podeželju že pojavil problem delovne sile.

Poglejmo si prebivalstvo Metlike še glede na rojstni kraj in narodnost. Zaradi me i ne lege ima Metlika pisano narodnostno sestavo. Slovencev je po stanju leta 1953 79,8o/o, Srbov 9.2o/o, Hrvatov 9o/o in ostalih 2 00. Statistika ni povsem točna, ker so se nekateri Zumberčani opredelili za Hrvate, drugi za Srbe. Od 1231 prebivalcev, kolikor jih je bilo 1. avgusta 1957, je bilo kar 684 priseljencev, kar je 52,5 00. Pri mestih, ki hitro rastejo, je tako visok delež priseljencev razumljiv. Pri Metliki si ga moramo tolmačiti s tem, da j 3 šel v svet močan izselski tok, ki je omogočal doseljevanje drugim. Med priseljenci je več žensk kot moških. 37o/o priseljencev je iz domače občine, iz ostale Bele Krajine jih je 100/o, iz ostale Slovenije 31,3o/o, iz ostalih republik, predvsem iz Hrvatske pa 24o/o. Ta visoki procent si moremo razložiti z mejno lego ob Hrvatski in s stalnim dotokom Zumberčanov, ki jim nudi njihova zemlja slabe pogoje za življenje.

O rasti prebivalstva in hiš oil leta 1869 do 1953 govori naslednja tabela:

Leto	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953
Štev. prebiv.	1168	1244	1318	1244	1237	1167	1362	1290
00	100	107	113	107	106	100	117	110
Število hiš	202	?	221	225	228	246	?	229
00	100	?	109	111	116	124	?	116
Prirodni prirastek		4,3	5,4	2,9	5,9	3,9	0,6	3,7 % 0
Dejanski prirastek		6,5	5,9	5,6	0,6	2,7	9,8	10,6 %/00
Rodnost		32,6	34,3	27,5	29,5	22,7	17,5	22,4 %/00
Umrljivost		32,3	26,1	24,6	24,3	29^3	16,9	18,8 0/00

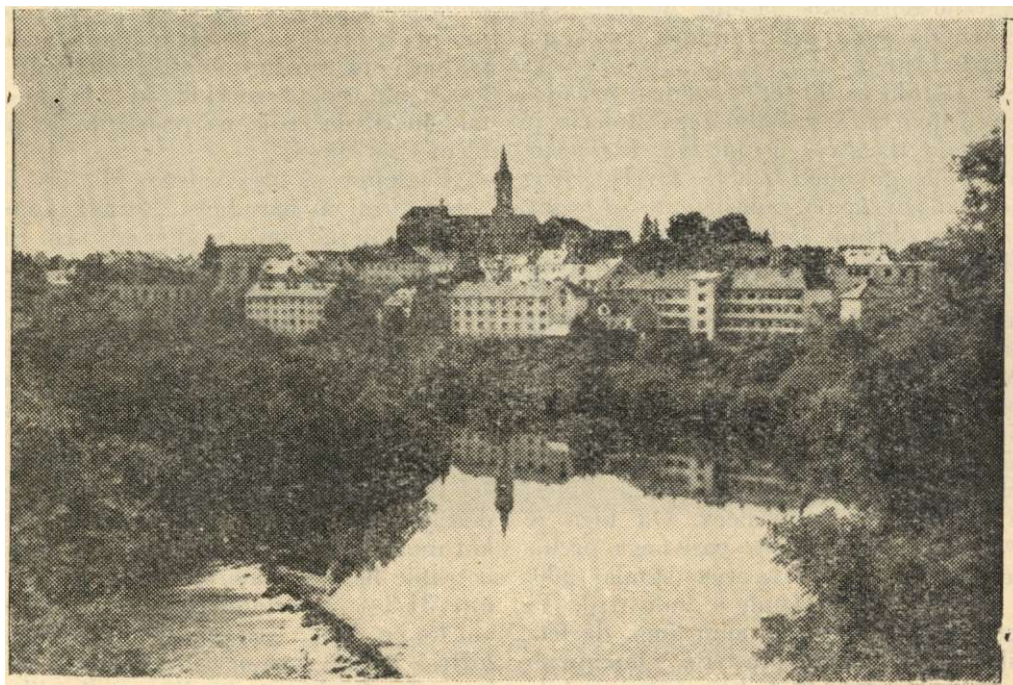
Dne 31. decembra 1959 je bilo v Metliki prijavljenih 1389 ljudi. Zadnji čas Metlika torej le napreduje, v ujemali meri po zaslugi tovarne Beti,

ki zaposluje že 210 ljudi, in obrata novomeške tovarne Novoteks, kjer je zaposlenih 216 delavcev in nameščencev.

Ležišča in izraba kremenovega peska na Dolenjskem

Ležišča kremenovega peska in proda na Dolenjskem se nahajajo na tako imenovanem „panonskem obrobju“, ki mu pripada tudi Krško polje in spodnje Posavje, to je na ozemlju, do koder je nekdanje Panonsko morje. Kremenovi peski so ugotovljeni tudi v Beli Krajini ob Kolpi in Lahinji v okolici Podzemlja in Dobravic in segajo preko Kolpe na Hrvaško. Ta ležišča, vsaj na slovenski strani, niso dovolj raziskana.

Kremenovi peski pokrivajo ozemlje od Blarce do Brežic, niso pa dovolj čisti, ker vsebujejo preveč sljude. Uporabni peski so omejeni le na posamezna mesta. Najvažnejše nahajališče je pri Pokleku, kjer pasek perejo in klasirajo. Plast peska je tu debela okoli osem metrov. Manjše jame so še v Lončarjevem dolu, kjer že dalj časa kopljejo pesek. Precej velike količine kremenovega peska se nahajajo tudi ob lignitu v Globokem, kjer ce-

Značilna podoba Novega mesta s Krko in s Kapiteljsko cerkvijo

Kremenove peske najdemo še v krneljskem premogovnem področju, večinoma tam, kjer nastopa premog. Tu je pesek med zgornjim in spodnjim premogovnim slojem in sega od površine do globine 150 m. V jami „3. julija“, je začel rudnik Krrnelj z raziskovalnimi deli za pridobivanje peska, na površinskem odkopu jame Majcen II pa so že kopali pesek za gradbene namene. Računajo na okoli 100.000 m³ zaloge peska. V bližini ima peskokop tudi komunalno podjetje iz Sevnice (bivša Kremenica), ki ima ob potoku Ilinjica skromno pralnico.

nijo zaloge na okoli 30.000 m³. Tu so že Nemci med drugo svetovno vojno prali pesek, ki so ga kopali v površinskem kopu. Rudnik Globoko pa se je pričel baviti z jamsko eksploatacijo peska šele konec 1958, ko je podjetje Kremen z njim sklenilo kooperacijsko pogodbo za eksploatacijo, separacijo in prodajo peska. Poleg rudnika je podjetje Kremen zgradilo novo pralnico za pesek, ki obratuje od aprila 1959. Pridobivajo predvsem livarske peske za jeklene litine.

Skoraj vsa nahajališča kremenovega peska in proda na Dolenjskem izkorišča podjetje Kremen

v Novem mestu. Aktivne peskolome ima pri va-eli Leskovec, Velike in Male Brusnice, na Potoku, v Ravnah pri Smledniku, ima pa tudi kamnolom roženca (kvarcita) v bližini Mirne na Dolenjskem.

Razen finega peska iz nahajališč na Ruperč vrhu pri Birčni vasi ves kremenov pesek in prod perejo in Masirajo v pralnicah podjetja Kremen. Leskovški in brusiniški pesek ter pesek iz Raven prevažajo s kamioni do pralnice v Novem mestu, za debelejšje peske in drobam kremenov prod iz mokro poljskega področja pa so posebne naprave in drobilci v obratu v Mokrem polju poleg potoka Zerjavina. Na Potoku je ob reki Krki manjša pralnica, kjer pereje peske iz lokalnega nahajališča. Pesek prevažajo s kamioni do železniške postaje Novo mesto—Kandija, od koder gre nato k odjemalcem.

V letih 1958 in 1959 smo opravili ogled vseh prijavljenih in poznanih zanimivih področij s Jermenovim peskom, glino, bentonitom in kreda, tako da lahko trdimo, da so nahajališča zelo obsežna. Večina jih ima nepravilno gnezdasto obliko, kar je zelo neugodno za raziskovanja in eksploatacijo. Zabeležena so sledeča področja:

I. Kremenov pesek in prod:

1. Leskovec—Bičevje—Ilovci: livarski, steklarski in keramični peski.
2. Leskovec—Male Brusnice—Ratež: livarski, steklarski, keramični pesek.
3. Mokro polje—Praprece—Gmajnica—Breška vas: kremenov prod in pesek, uporaben kot livarski pesek in pesek za filtriranje.
4. Nad Velikimi Brusnicami: livarski pesek.
5. Med Gorenjo in Dolenjo Stražo: izdanki finih peskov.
6. Okolica opekarne Prečna: finejši livarski pesek.
7. Volavče—Jurka vas—Potok: livarski pesek raznih granulacij.
8. Okolica Gor. Prapreč pri Št. Lovrencu na Dolenjskem: steklarski in livarski pesek.
9. Okolica Trebnjega (Račje selo, Trebanjski vrh): peski drobnejših granulacij in kremenov prod, pomešan z ilovico.
10. Okolica Kostanjevice (Vihre, Dolenje in Gorenje Praprece): fino zrnati in srednje zrnati beli in rjavkasti krem. pesek za livarstvo in steklarstvo.
11. Bučna vas—Ruperč vrh—Stranska vas: izredno fini granulati za vlihanje obarvanih kovin, za poliranje stekla, za čiščenje in izdelovanje zelenega stekla.

12. Podljuben—Vrhi: fini granulati.

13. Kapiteljski vrh v Novem mestu: drobraozrnati beli in rjavkasti peski.

14. Okolica Otočca in Kronovega: izdanki rjavkastih in rumenkastih peskov.

15. Raka—Zameško—Ravno—Gmajna—Križišče—Goli vrh—Podlipa—Veliki in Mali Koren: drobni livarski peski, keramični pesek in pesek za zeleno steklo.

16. Gradac—Primostek—Dobravice: rumenkasti peski, primerni v pranem stanju za livarne.

17. Sv. Rok—Regerča vas: fini peski za poliranje, podobni peskom na Ruperč vrhu.

18. Okolica vasi Brezje in Zerjavina pri Ratežu: debelejši in drobnejši kremenov pesek, primeren za livarstvo, filtracijski pesek.

19. Področje Krmelja: livarski pesek.

20. Adro pri Raki: kremenov prod, livarski in filtracijski pesek.

21. Gradišče pri Baki: kremenov prod, livarski in filtracijski pesek.

22. Okolica Bučke in Skocjana: rjavi glinasti drobnejši peski in prodi.

II. Ostale nekovinske rudnine:

1. Draga—Bela cerkev: kreda.
2. Okolica Skocjana (Klenovik, Zagrad, Uloganje): bentonitske gline.
3. Orehovica: bentonitske gline.
4. Ratje v Suhi Krajini: bentonitske gline.
5. Okolica Mokrega polja: čoki keramične gline med ležišči kremenovega proda in peska.
6. Mirna na Dolenjskem: roženec.
7. Pečice—Brglez: roženec.

Ponekod v bližini naših peskokopov od druge polovice 1958 sistematično vrtajo in iščejo nove rezerve in zaloge. Velike zaloge ne bi bile samo jamstvo za predvidene investicije pri rekonstrukciji in modernizaciji rudnika Kremen, ampak tudi trdna osnova za idejni projekt tovarne ravnega stekla in siliko opeke na Dolenjskem.

Se ob koncu leta 1957 je bilo ugotovljenih malo zalog, in sicer 29.800 m³ A in 28.120 m³ B kategorije. Raziskave v letu 1958 so ugotovljene zaloge povečale in sicer na: material kat. A 1.000.100 m³, kat. B 265.120 m³ in kat. C 287.000 m³. Po raziskovalnih delih v letu 1959 je bilo stanje ugotovljenih zalog po posameznih krajih naslednje:

Ležišče oz. obrat	Uporabnost materiala	Zaloge			Opombe
		B	C		
Leskovec I	steklarski pesek	-	1.000		
Leskovec III	keramični pesek	2.000			izkopavati
Leskovec IV	livarski pesek	2.000			
Leskovec V	livarski pesek	-	2.000		
Leskovec VII	livarski pesek	1.000		-	
Leskovec VI	livarski pesek	-	1.120	-	na neugodnem mestu
Leskovec VIII		7.000	-	-	neugodno mesto
Leskovec IX		-	2.000		
Mokro polje	livarski pesek	6.000	17.000	40.000	
Potok	livarski pesek	2.000	-	4.500	
Srebrnice		-	4.000		
Prečna	livarski pesek	5.000	-	5.000	
Zalog (Langer)	livarski pesek	-	1.000	-	
Bi rana vas	pesek za brušenje				
Ruperč vrb	steklarski pesek	3.100	6.000	24.000	
Ardro		-	6.000		raziskave
Ruperč vrli II		6.000	5.000	10.000	nedokončane
Ravno		5.000	217.000	1.000.000	raziskave
Sv. Rok		-	3.000		še teče
Breška vas		1.000	2.000		
Male Brusnice		1.000	11.000	10.000	
Gor. Prapreče		25.000	-	50.000	
Kostanjevica		-	-	3.000	
Raka		-	-	10.000	
Globoko		60.000	40.000	200.000	
Gradišče		-	10.000		nedokončane
Mirna na Dolenjskem	roženec	10.000	60.000		raziskave
Mokro polje	glina	1.000	-	-	

Do 1. K. 1959 je bilo skupno ugotovljenih zalog: kat. A 42.000 ml kat. B 133.000 m³ in kat. C 1.090.000 m³.

Proizvodnja opranega kremenovega peska se je od leta 1948 do 1952 gibala od 3000 do 5000 ton letno, vendar točnih podatkov nimamo. Rast rud- niške dejavnosti od leta 1952 dalje pa nam pri- kazuje naslednja tabela:

	t o n a h					skupno	vrednost a* tisoč din
	skupno peski	livar. pesek	steklar. pesek	keram. pesek	ostali material		
1948	-	-	-	-	-	4.100	8.190
1952	5.444	1.660	985	480	-	5.444	9.189
1953	14.200	6.735	3.345	510	-	14.200	42.727
1954	29.331	12.295	8.946	1.320	969	20.290	96.895
1955	21.972	14.072	8.290	2.070	1.273	33.245	133.619
1956	43.240	15.176	14.060	1.970	2.147	46.889	172.579
1957	45.182	29.180	7.147	2.690	1.710	46.990	176.942
1958	46.085	29.649	4.870	2.002	1.485	47.570	194.000
1959	ocena					50.000	

Večina kremenovega peska in ostalih proizvodov je bila prodana jugoslovanskim odjemalcem. Leta 1958 je bilo prodano v posamezne republike FLBJ:

Slovenija	33.560 ton	ali	47,0o/o
Hrvatska	8.210 ton	ali	17,2o/o
Srbija	15.180 ton	ali	31,8o/o
Makedonija	420 ton	ali	0,8 o/o
Čina gora	100 ton	ali	0,2 o/o
Bosna in Hercegovina	1.100 ton	ali	2,3o/o

Od leta 1955 prodaja podjetje svoje proizvode tudi v inozemstvo, o čemer priča naslednja tabela:

leto	kremenčev pesek	kvarcit	gline	marmor	mase
1955	633 ton			--	--
1956	1150 ton	17	340	--	--
1957	1070 ton	143	105	18	--
1958	36 ton	--	--	--	51

Izvažali so v Italijo, Poljsko, Avstrijo, Zah. Nemčijo in v Romunijo. Konec leta 1959 je podjetje sklenilo dogovor o izvozu 5000 ton kvarcita podjetju Didier Werke iz Wiesbadens v Zahodni Nemčiji. Čeprav je kvarcit odlične kakovosti, pri nas ni drugih interesentov razen železarne in Jesenicah.

S povečanjem proizvodnje je raslo tudi število delovne sile, pa tudi produktivnost dela.

Leto:	Povprečno število delav cev in uslužb. pri podjetju „Kremen“:	Storilnost ton na osebo:
1948	58	70,5
1952	60	100
1953	107	132,7
1954	208	145,6
1955	149	133,5
1956	266	169,9
1957	308	152,2
1958	255	186,5
1959	242	210 (ocena)

Delovna sila je med letom dokaj stalna.

Rast produkcije moramo osvetliti z razvojem samega podjetja in z izkoriščanjem peska vobče.

Izkoriščanje „vareža“, kakor imenujejo na Dolenjskem kremehov pesek, sega daleč v zgodovino kovaštva in fužinarstva v dolinah Krke in Kolpe. Stari železarski obrati na Dvoru ob Krki in v Gradacu v Beli Krajini so uporabljali ta pesek v naravnem istanju. Konec preteklega stoletja je te železarne izpodrinila moderna industrijska proizvodnja in do danes so jame, v katerih so kopali nekoč pesek, že zasute in zarasle. Le od časa do časa so v njih še kopah pesek opekarji, lončarji in kovači.

Po prvi svetovni vojni je pričel podjetnik Klemenčič izdelovati v svoji tovarni Keramika v Novem mestu tudi peči in samotne izdelke. Ko je iskal primernih keramičnih glin, je naletel na večje zaloge kremenovega peska, ki ga je jel izkoriščati. Pri prebijanju predora pod Ruperč vrhom so naleteli na drobni zrnati kremenov pesek bele barve, ki je vzbudil pozornost strokovnjakov. Zanj so se začele zanimati steklarne v Avstriji. Tako so začeli najprej izkoriščati peske v Birčni vasi pod gradom Ruperč vrh, pozneje pa še peske na Kapiteljskem hribu, pri Sv. Roku, v

Leskovcu in in Mokrem polju v dolini potoka Zerjavina.

V letih 1929 do 1935 se je s kopanjem peska bavil predvsem podjetnik Klemenčič, ki ga je skušal prodajati steklarjem. Poleg njega so se z izkoriščanjem bavili posamezniki, in pricer iz Ušivca, Novega mesta in Kostanjevice. Nekaj pred drugo svetovno vojno pa so se morali lastniki primitivnih peskokopov zaradi konkurence na tržiščih preorientirati na pranje peskov. Tako so zgradili preprosto pralnico v Bršljinu, v bližini sedanje tovarne Novoteks, v Mokrem polju ob potoku Žerjavina in v Velikih Brusnicah. Tik pred okupacijo so začeli tudi z raziskovalnimi deli.

V času italijanske okupacije so se Italijani živ o interesirali za bele kremelne peske, keramične glin in Fe ter Al rude. Razplamtela NOB pa je leta 1942 preprečila italijanske načrte in vse delo je zamrlo do osvoboditve.

Po osvoboditvi je začelo obratovati podjetje Kremenica v privatni lasti. Peske je pričela kopati tudi steklarne v Hrastniku, ki se je zanimala predvsem za peskokope v okolici Leskovca. Tovarna avtomobilov v Mariboru je odprla obrat v Mokrem polju in pridobivala abrazivne peske.

Ko je prešlo vso rudno bogastvo v splošno ljudsko last, je bila izvedena nacionalizacija privatnih peskokopov. Ustanovljeno je bilo okrajno podjetje Kremen. Steklarna v Hrastniku je med tem zgradila pralnico peska v Novem mestu, ki stoji še danes, podjetje Kremen pa provizorno pralnico v Mokrem polju poleg obrata mariborske tovarne avtomobilov. Leta 1950 je steklarne prepustila svoj obrat podjetju Kremen, isto je storila leta 1951 Tovarna avtomobilov. Podjetje Kremen je dobilo leta 1953 uradni naziv Rudniki kremenčevega peska Kremen, Novo mesto. Naslednje leto je začelo izkoriščati tudi bentonitske glin in se je spet preimenovalo v rudnike nekovinskih rudnin Kremen, Novo mesto. Podjetje je napravilo v letih 1950—1956 skokovit napredek v pogledu količine, izbire in kvalitete proizvodov. Podjetje je odprlo pot sintetičnemu livarskemu pesku, ki je bil do leta 1950 pri nas skoraj nepoznan. Bilo je eno prvih podjetij v naši državi, ki je začelo izkoriščati bentonitske glin. Intenzivno se je ukvarjalo s problematiko oplemenjevanja kremenovega peska ter je delalo prve poizkuse z izdelavo livarskih peskov.

Leta 1956 se je podjetju pridružilo še podjetje Marmor v Gradacu, in tako se je Kremen pričel ukvarjati tudi s proizvodnjo okrasnega kamena. Da bi našli obsežnejše zaloge jnarmorjarmarmoriziranega školjkovitega apnenca, so opravili razsežna raziskovalna dela pri Adlešičih, Gradacu in Zelebeju, Reštovi in Dragatušu. Ta dela so spravila Kremen v finančno krizo in leta 1958 je bilo zaradi tega treba obrat Gradac opustiti ter ga prepustiti domačemu obrtnemu kamnoseškemu podjetju. Obenem z rastjo produkcije se je podjetje Kremen tudi tehnično izpopolnjevalo.

Med obema svetovnima vojnama so iskali predvsem bele kremenčeve peske za steklarstvo.

Sintetični livarski peski so bili skoraj nepoznani. Pranje peskov je bilo primitivno, ročno, s pomočjo sit v lesenih koritih. Stari način dela so odpravila leta 1947 montirana bobnasta sita v pralnici na Mokrem polju. Oprani pesek, ki se je uisedal v lesenih koritih, so skraja ročno odmetavali in vozili s samokolnicami do skladišča. Za 15 ton peska je bilo potrebnih še vedno 20—22 ljudi. Leta 1951 so bili nabavljeni prvi hidro-laserji, leta 1955 prvi klin kladivar, ročni prevoz je nadomestil vodni. Ob še nekaterih izboljšavah je bilo mogoče zmanjšati delovno silo v Mokrem

prodaja trgovska mreža (DIK).

Podjetju se obeta lep razvoj. Sredstva, ki so bila vložena v zadnjih dveh letih za raziskovanje in investicije, so rodile dobre sadove. V Leskovcu oziroma Brusnicah je podjetje povečalo ugotovljene zaloge steklarskega peska za dobo treh let. V Prapročah je našlo nove zaloge, ki bodo zadovoljevale povečano proizvodnjo obrata Mokro polje. Nove zaloge so odkrili v Struškem gozdu in okolici Mokrega polja, v Birčni vasi. v Ravnah, pri Baki (Ardro, Gradišče) pa se je pokazala možnost, da so tam zaloge kremenovega proda in

Separacija kremenovega peska ob Žerjavin potoku. Poletje 1959. Foto I. Gams

polju od 22 na 3, v novo zgrajeni pralnici v Globokem pa za 33 ton opranega peska na dva človeka. Leta 1959 je bil nabavljen spiralni klasifikator za razsludnjevanje peska. Laboratorijski poskusi so pokazali dobre uspehe in ce bodo enaki tudi v industrijskem merilu, bo mogoče izkoriščati ogromne zaloge peska okoli Globokega, ki so bogati s sljudo.

Med izboljšavami, kot so odvoz peska z vagoni in izvoznimi motornimi vitli, so pomembna vibracijska motorna sita za klasiranje drobnega proda, kroglični mlin za mletje debelejšega peska itd., v načrtu pa je tudi sušenje peska z rotacijskimi pečmi.

L. 1959 se je začela izdelava čistilnega praška na bazi detergenta in izredno finih granulatov kremenovega peska z Ruperč vrha. Ta prašek

peska, ki so podobne tem v Mokrem polju. Ce bo mogoče industrijsko odstranjevati sljude, se nam obeta povečanje uporabnih zalog peskov pri Globokem, Senovem in v Sevnici [na več milijonov ton.

Perspektivni načrt predvideva nadaljevanje raziskav, rekonstrukcijo pralnice v Mokrem polju, novo pralnico v Bavnah pri Smledniku, velik mlin za mletje kremenovega proda in peska, povečanje proizvodnje čistilnega praška in negorljivih mas, mehanizacijo vseh možnih del v pralnicah, pri prevozu in odkopu. V načrtu je izdelava projekta za tovarno kremenove opeke. V naslednjih petih letih je predviden porast proizvodnje od 58.500 ton v letu 1960 na 102.000 ton v letu 1964, vrednost pa naj bi se dvignila od 280 milijonov na 550 milijonov v letu 1964. i

Ivan Gams

Z dolenske avtomobilske ceste

Nova dolenska avtomobilska cesta je postala ena najbolj prometnih cest v Sloveniji. Tudi nas geografje pogosto zanese pot nanjo, ki se je poslužujemo sami ali kot vodniki šolskih ekskurzij na Dolenjsko ali v Zagreb. Te vrstice so namenjene tistemu, ki ga zanimajo kraji, skozi katere potuje.

Ko se dvignemo po klancu z Ljubljanskega Barja na dobrih 50 m višje valovito Grosupeljsko polje, opazimo nekaj pokrajinskih značilnosti, ki jih bomo srečavali vse do Krške doline. Ze v cestnem tunelu pri vasi Tlake uvidimo, da smo na dolomitu srednjetrojstne starosti. Na dolomitu pa je posebne vrste relief s kopičastimi vzpetiostmi, valovitimi polji, doli in dolinicami. Navadno govorimo samo o kraškem, rečnem, eolskem in drugem reliefu. Prav tako bi lahko govorili o tipu reliefa na čistih apnencih, skrilavcih, peščenjakih, ilovicah, še posebej na dolomitu. Na njem je posebna vegetacija, na pobočjih prilagojena plitvim karbonatnim tlem. Še v kulturni pokrajini je na dolomitu nekaj posebnosti, posebej glede na znatno izkrčenost za pašnike in travnike. Prav na prehodnem ozemlju med predalpskim in dinarsko kraškim svetom pa je dolomita največ.

Pri Šmarju lahko opazimo še drugo pokrajinsko značilnost, ki je hidrološke narave. Od severnega višavja se odpira plitva dolinica. Potok, ki teče v njej po deževju, ponikne na desni strani ceste pod Šmarjem. Takih potočkov, ki pritekajo s severnega manj propustnega in poniknejo na južnejšem bolj kraškem ozemlju, bomo srečali na naši poti do Krške doline še mnogo, saj poteka avtomobilska cesta preko območja, ki ga lahko imenujemo po ponikvah in krajih Ponikve ponikvenski predel. Zanj so posebej značilne kotanje z naplavnim poljem. Največja je Grosupeljsko polje, ki se pri Šmarju na široko odpira proti Ljubljanskemu Barju. Geomorfologi pravijo, da zato, ker je nekdanj voda otekala nadzemeljsko proti Ljubljani, potem pa jo je s kraško piraterijo pritegnila Krka.

Da je predel pomkvenskih globeli gosto posejten, se pričamo že na zahodnem Grosupeljskem polju, ki ga prečkamo, potem pa zavijemo proti severovzhodu v gozdove, v katerih tečejo v dolinicah potočki na Grosupeljsko polje. V največji dolini je cestni odcep proti nekaj kilometrov oddaljenemu Grosuplju. Take odcepe s podvozi bomo srečali do Krške doline samo še pri Višnji gori, pri Ivančni gorici in pri Trebnjem. Vsi, razen tega pri Višnji gori, vodijo v prometno važne kraje, od katerih je Grosuplje največje, industrijsko najmočnejše (tovarna vrvi in platnenih izdelkov) in ima ob sedanjem reguliranju poplavnih ravníc dobre izgledé za hiter porast kmetijske produkcije združnih in državnih posestev. Da prideta v Grosuplje do dolenske prometne magistrice, ki jo zanj pomenita železnica in stara ter

nova avtomobilska cesta, proga in cesta s Kočevskega. vemo že iz šolskih učbenikov.

Po dolinici potočka, ki teče v dinarski smeri, se dvignemo na ravnico z nadmorsko višino okoli 450 m. Ta prevladuje med vasmi Peč in Spodnje Brezovo. Na njem doseže cesta najvišjo nadmorsko višino med Ljubljano in Zagrebom. Starejše geomorfološke študije pravijo, da izhaja višavje, ki je med Grosupeljskim poljem in Krko ter Višnjico, iz časa, ko je bilo tu razvodje površinskih rek Ljubljanice, Krke in Mirne ali Temenice. Šele vzhodno od njega se začne prava, nizka Dolenjska. Geologi govorijo o višbjegorski antiklini, v kateri prevladujeta alpska in prečna alpska smer, med kameninami pa se poleg apnenca in dolomita javljajo tudi zgornji vverfen, peščenjak in skrilavci morebitne karbonske starosti. Slednje lahko vidimo, če se poslužimo povišja na klancu nad Višnjo goro, Zaradi teh manj propustnih vložkov je v okolici Višnje gore precej dolin in zaradi njih se površinsko orltaka tudi Višnjica, ki priteka v Dednem dolu od severa izpod Leskovške planote. Z dolgo dolino je Vianjica omenjeno višavje najbolj zožila in v njo že od nekdanj priteguje prometne poti, ki gredo od Ljubljanskega barja proti Mirenski in Krš i dolini. Poslužujeta se je tudi železnica in stara avtomobilska cesta, ki se spušča v dolino južno od nove ceste preko prevala Peščenik.

Ce smo se že ustavili na klancu nad dolino Višnjice zaradi skrilavcev, ki so na kraškem Dolenjskem redkost, si pogledjmo še Višnjo goro, naselje ob pomolu in na njem, ki moli pod razvalinami višnjegorskega gradu v dolino. Ce bi v družbi radi poživili razgovor, povprašajte, ali je Višnja gora mesto ali ne. Eni bodo trdili, da je ta stari pomembni srednjeveški trg, ustanova gospodov Višnjegorskih, mesto že od leta 1478. Drugi pa bodo zanikali, češ saj je navadna vas. Prav imajo kot po navadi oboji. Višnja gora si je sicer v povojnih upravnih zakonih ustvarila položaj mesta, ne pa resničnega mestnega izgleda in urbanskega gospodarstva. Kljub razmeroma stari železnici — dolensko železnico so izročili prometu leta 1894 — okoli Višnje gore ni zrasla kopica novih zgradb, ki smo jih vajeni iz drugih slovenskih mest.

Od Višnje gore se vozimo po dolini Višnjice do Ivanine gorice, kjer zavije potok proti jugu h Krki. Večina avtobusov zavije z avtomobilske ceste na postajo v Ivančno gorico, ki je eno najmlajših dolenskih naselij, zraslo pod grčem, ki je dobil ime najbrže po nekdanjem vinogradu-gorici. Še v leksikonu Dravske banovine iz leta 1937 ga ne uvršča med samostojna naselja. Omenja ga kot del Stične. Danes pa mladina navadno prej izve za Ivančino gorico kot za Stično. Prav zanimivo je, kako Ivančina gorica prevzema in zdru-

žuje tržne in prometne funkcije od Stične, Višnje gore in Šentvida pa pri tem raste ob železnici in cestnem križišču. Ti kraji spadajo v občino, ki ima sedež v Ivančni gorici, tudi Višnja gora, nekdanji dolgoletni sedež okraja. Se zgornja Krška dolina prometno vedno bolj teži k njej.

Med Ivančno gorico in Trebnjem poteka nova avtomobilska cesta južneje od stare ceste in železnice, ki se poslužuje suhe doline, nekdanje povirnice Mirne ali kot trdijo drugi. Temenice. Tu je nova cesta prometno odprla doslej malo znano kraško uvalo, ki jo imenujemo pa vasi Dob. Ravno polje ob povodnji zalijejo vode z ljubke severnejše šentviške pokrajine. Med njivami pa lahko najdemo še nekaj obzidanih požiralnikov za hitrejše odvajanje vode. Ge pobljže pogledamo vasi — v oči nas posebno zbode na desni strani

cerkvijo na vrhu. Vzhodno od tod so v povirju Mirne in Temenice prve vinorodne gorice, ki jih fjomo s ce^te pobljže videli šele onstran Trebnjega. Korenitke se mnogi spominjajo iz časa graditve avtomobilske ceste, ko je bilo tu leta 1958 veliko naselje mladinskih delovnih brigad. Nekateri od njih so pustile v spomin vzdane plošče z napisi. Od tu se cesta nagne in teče po dolini, ki se odpre v Temeniško dolino. Slednje se avtomobilska cesta poslužuje samo tam, kjer poteka v alpski smeri. Geologi govorijo o trebanjskih nizih, ki jih sestavljajo v glavnem jurski apnenec in triadni dolomit, prevladuje pa alpska tektonika, ki se ji je prilagodila tudi Temenica. Ker je cesta rabila poplavno ravnico, so strugo regulirali. Nekaj mlinov si ob njenem spodnjem toku vzdržuje življenje s tem, da mlinarji sprti mašijo

Trebnje od juga. V ozadju nizko razvodje med Temenico in Mirno. Poletje 1959. Foto I. Gams

ceste stoječa vas Dobravica s slamnatimi strehami — in polja, zdaj v prvih letih po otvoritvi ceste dobro vidimo, da je tu moderna cesta vdrla v povsem agrarni gospodarsko zaostali severni rob Suhe Krajine. Prav zanimivo bo videti spreminjanje kulturnega pejzaža, ki ga bo izzvala cesta z nenehnim vrvežem.

Po deževju in pozimi se čudimo obsežnemu jezercu pri vasi z značilnim imenom Bič (od biček, bičevje, ostre vodne rastline), ob suši pa na travnikih in poljih ne moremo kaj prida razločiti niti kotanje, v katero se nabere voda.

Iz Dobske uvale, ki ima številne vasi na višjih robovih, se cesta dvigne v klanec na dolasto in dolinasto gozdnato gričevje južno od dolgega slemena Medvedjek. Če pogledamo na najvišjem klancu pri Korenitki nazaj proti severozahodu, zbuji na obzorju našo pozornost Primskovo s

ugreze, ki hočejo požreti vso vodo v votlikavo podzemlje.

Odcep za Trebnje je pri nekdanjem dvorcu in sedanji gostilni z imenom Benečija. Medtem ko avtobus čaka na postaji, si lahko ogledamo nekdanji municipium Praetorium Latobicorum, ki je bilo na križišču rimske ceste Emona — Siscia s prečno cesto iz Mirenske doline proti Dobrnihu. Ta prečna pot je še danes živa in v Mirenski dolini jo je podkrepila, železnica, po kateri potujejo na primer tudi potniki iz Hrvaške, kadar hočejo v Novo mesto. Kljub križišču pa je Trebnje ostalo le lokalno trgovsko središče brez industrije.

Nova avtomobilska cesta zapusti Temeniško dolino za dober streljaj pred pomik vami Temenice pod vasjo Ponikve in se po nadvozu nad železnico dvigne na severno pobočje, da bi pote-

kala proti Krki na severnem robu nepreglednega, slabo poseljenega friizkega kraškega sveta med Ponikvami in novomeško okolico. Lahko bi ga imenovali po največjem kraju Mirni peči ali pa po nastanku — Temeniško podolje, saj ga je morala uravnati in znižati nekdanj povsem nadzemeljska Temenica. V dvomih smo tudi, kako bi z enim imenom imenovali hribe na severni strani Temelniškega podolja med Mirno, Laknico in Krško dolino. Ali bi jih imenovali po pretežno kraški Radulji? Ali po Trški gori, po Trebeljnem, ki se razgleduje z vrha, po večjem kraju Karteljevo ali po Hmeljmiku? Za ime hribov so skoraj prenizki, čeprav imenujejo domačine Hriboe, za gorice so malce previsoki, čeprav segajo vinogradi do vrhov. Niso povsem kraški in nimajo samo rečnega reliefa. Proti jugozahodu se znižujejo s premočrtnim, zgoraj dobro poseljenim in izkrčenim ter z vinogradi posejanim pobočjem, ki se mu cesta približa pri kraju Lukovk. Geologi imenujejo po njem dinarsko antiklinalo iz jurskih apnenec. Malo dalje so skladi nabrani v nize (poljanski nizi po vasi Poljane) in na klancu lahko v desnem useku vidimo ob dislokaciji narinjem starejši, triadni apnenec na zgornjekredne laporne skrilavce, katerih starost pa ni nesporno določena. Zaradi manj propustnih vložkov prihaja s severnega pobočja nekaj potočkov. Eden ponika pod Lukovkom pri vasi z značilnim imenom Jezero. Največji potok je sosednja Igmance, ki ga cesta spremlja po daljši dolini dinarske smeri. Potok, tudi ob visoki vodi, pred vasjo Kal ponika, sicer izgubi vodo že više v dolini. Suha dolina pa se nadaljuje proti jugu proti Bezgavškemu oziroma Bršljinskemu potoku. Ko se dvignemo po klancu iz doline Igmance, ne nam odpre na sever pogled na razpadajoči grad Hmeljnik (52t m). Z njega je lep razgled posebno po Suhi Krajini in kar vpije po restavriranju. Res so za to že pripravili načrte. Ko bo odprto gostišče, bomo v dvomih, ali bi se z avtomobilske ceste dvignili na Hmeljnik ali na vogalno Trško goro (429 m), s katere je razgled predvsem po novomeški pokrajini, po zahodnem, pretežno iz apnenecv zgrajenem delu Krške kotline, ki ga pogosto imenujemo tudi Novomeško kotlino. Nova cesta se namreč, podobno kot nekdanj rimska, ovija podnožja Trške gore in pri tem pušča ob strani Novo mesto. Če hočemo v dolensko metropolo, se lahko poslužimo odcepa kmalu pod klancem in potujemo skozi Bršlin ali pa ceste od Mačkovca ob Krki navzgor. Odkar je stekla železnica skozi Novo mesto, se je to najbolj razraslo proti postaji v Bršlinu. Zdaj se razrašča tudi ob cesti ob Krki navzgor proti avtomobilski cesti, za sedaj samo s stanovanjskimi hišami.

Ce smo šli iz Ljubljane na pot z željo, da bi videli mejo med predalpskim svetom in dinarskim krasom, potem moramo ob Krki ugotoviti, da je nismo našli. Najti je ne moremo, ker je ni. Povsod je le počasen prehod in novejšje geološke študije pravijo, da je na obeh straneh enotno sedimentacijsko področje kamenin od Savskih hri-

bov do Suhe Krajine. Ni enotne mejne prelomne cone, kaj šele preloma.

Ozemlje, po katerem potekajo in se prepletajo železnica, stara in nova avtomobilska cesta, je izrazita prometna hrbetnica Dolenjske. V Krški kotlini se konča in prometni živci se razhajajo na tri strani. Ob Krki navzgor in v Belo Krajino železnica in oesta, ob Krki navzdol pa stara in nova cesta, prva na desni, druga na levi strani reke. Vajeni smo, da po dolinah potekajo ceste in železnice ob rekah. V sp. Krški dolini, ki ji pravimo, da bi jo ločili od zgornjekrške doline, tudi Krška kotlina, pa je drugače. V zahodnem delu aluvialne ravnice ob reki ni, ker teče v plitvem apniškem kanjonu, v vzhodnem delu pa sega naplavina od severnega roba pod Krškim hribovom do južnega pod Gorjanci. Avtomobilska cesta se povsem približa reki le pri Otočcu, ki ga vidimo z brega. Nekdanji grad, ki se ga spominjamo iz Tavčarjeve povesti Otok in Struga, je sedaj gostišče in stoji na umetnem otoku sredi Krke. Od tu dalje se aluvialna ravnina ob Krki širi. Pri Kronovem ne vidimo v cestnem useku več običajnega apnenca, ampak neogene, miocenske peske in laporje, v katerih se pobočje poseda. Ko zapeljemo pred Belo cerkvijo na nasuto ravnino, najdemo na levi strani ceste resta vrani rimski pristan, ki so ga postavili na bregu Krke. Do danes se je reka odmaknila za kakih 250 m in si za več metrov poglobila strugo. To je šolski primer dela rečne erozije in prestavljanja rečnih tokov, vreden, da ga pokažemo dijakom. Podoben primer imamo pri rimskih izkopaninah v Šempetru v Savinjski dolini. Skoda, da se ni še nihče lotil sistematičnega proučevanja, za koliko so reke znižale svoj tek pod naplavine z rimskimi najdbami oziroma na Ljubljanskem Barju, za koliko so te podkopane pod mlajšo naplavino.

Ob dosedanji poti po Krški kotlini je prevladoval gozd. Med gosto poseljeno novomeško okolico in Sentjernejskim poljem ter spodnjo Raduljo je namreč malo naselij. Morda so vzrok kislja tla na kremenovih prodnikih in peskih. Če bomo pozorni, bomo pred Kromovim opazili na desni strani Krke vzorno urejeno pralnico za kremenove peske. Morda bomo v prihodnjih letih lahko tu videli novo tovarno stekla. Redka naseljenost pa lahko izvira tudi iz srednjega veka, ko je tekla do 12. stoletja deželna kranjska meja proti Hrvatski po spodnji Krki in zahodnem robu Sentjernejskega polja. Ko pa se približamo pri Beli cerkvi Vinjemu vrhu — kaj raste na njem, ni treba pravit — se znajdemo med gostejšimi naselji. Enega, Ruhne vasi, se cesta ni mogla izogniti, ampak ga je presekala. Na suhem podnožju Vinjega vrha, ki je zgrajen iz precej propustnih miocenskih peščenjakov in triadnega apnenca in dolomita, so stare gručaste vasi. Ko pa zaidemo na naplavno in v precejšnji meri tudi še poplavno ravnino ob spodnji Radulji, vidimo na desni bolj raztresena naselja. Ime največje vasi, Dobrava, nam pove tudi značaj prirodne pokrajine. Vzhodneje si je oesta spet izkrčila pot po

obširnih gozdovih. Smo na ilovnatem obrobju prodnega Krškega polja, s katerim je Sava v pleistocenski dobi zvišala vodno gladino in prisilila pritoke k akumulaciji. Na ilovici Radulje in predvsem Krke so tla manj kislja, bolj rodovitna in ker Krka ob povodnji ne dere, so okrog Šentjernejskega polja zašla naselja mnogo globlje na poplavno ozemlje kot tu pod Krškim hribovjem, ki je v okolici Bučke zgrajeno v precejšnji meri iz sipkih neogenih sedimentov. Potoki od tod so na robu Krške kotline odložili slabšo zemljo, ki je ostala prav tu, v Zakrakovju, najmanj izkrčena. Cesta je ubrala pot po severnem, nekoliko bolj sušnem robu, tako da je ponekod zašla že na obronke pliocenskih slemen. Tektonski rob kotline je tu zabrisan v pokrajini in ni očiten tudi v geološki zgradbi terena, po katerem poteka cesta.

če hočemo v Drnovo, nekdanj najpomembnejši kraj Krške kotline — rimski Flavium Neviodunum. Danes nam je primer vasi s hišami v vrsti nad ježo in ob vaških poteh ter primer zemljiške razdelitve v nepravilnih ali grudastih delih. Pa še tip razmeroma ozke vzhodnoslovenske hiše panonske variante si lahko ogledamo. Podobne vasi so razporejene ob isti ježi, ki loči višjo teraso na jugu od najnižje, deloma poplavne terase ob Savi, še dalje na jugovzhod do Krke. Avtomobilska cesta jih pušča na levi strani.

Pri mostu čez Krko se nam odpre pogled na Brežice. Vidimo samo zadnjo stran tistega niza hiš, ki so na vrhu brežca (od tod je ime), to je ježe, ob kateri je še v preteklem stoletju tekel eden od rokavov Save. Vsega mesta pa ne vidimo niti z vzpetinice, na katero se dvignemo v klancu

Rimski pristan pred Beio cerkvijo. Krka zdaj teče na kraju travnikov onstran avtostrade. Poletje 1959. Foto I. Gams

Za kmetijstvo Slovenije je v zadnjem času značilen hiter porast državnih posestev z industrijskim načinom produkcije. Značilno je, da jih je večina na nekdanj poplavnih, slabo izkoriščanih ravninah. Spomnimo se samo na Ljubljansko Barje in Pšato. Krakovski gozd je tudi tak primer slabo izkoriščane zemlje na poplavni ravnici. Kdaj bo tudi primer intenzifikacije zemlje in moderne kmetijske proizvodnje?

Pri Podlogu pridemo na prodno Krško polje. Da je Sava na njem nasuta pretežno apniški prod, uvidimo po tem, da ni potočkov in da trpi rastje poleti zaradi suše. Obcestni napis nas opozori na odcep poti proli Krškemu in Vidmu. Na severu res opazimo nova naselja v Vidmu in okolici. Tu je največji industrijski obrat Krške kotline in novomeškega okraja. Ne moremo reči, da tudi Dolenjske, saj je tovarna roto-papirja na severni strani mejne Save. Istega odcepa se poslužimo,

južno od sotočja Krke s Savo, ker nam razgled zastira gozd. Pri Brežicah lahko ugotovimo, da nova avtomobilska cesta ne prečka niti enega večjega dolenjskega kraja ali mesta. Dolenjska ima malo industrijskih obratov, a cesta se še teh izogne. Načelo graditeljev je bilo: tako po bližnjici, da bi čim manj ovir za naselja.

Po klancu navzdol se cesta prebije skozi Čatež. Če zavijemo ob nedeljah s ceste, se bomo znašli v družbi mnogih, večinoma hrvaških nedeljskih turistov, ki obiskujejo Čateške toplice. V vseh toplicah v Krški kotlini, v Oateških, šmarjeških in Dolenjskih, se pozna, da jih je cesta približala Ljubljani, predvsem pa Zagrebu. Za nedeljske turiste so privlačna zlasti odprta termalna kopališča. Ob nedeljah je na cesti vedno več avtomobilov z oznako II. Ko se bo dolenjsko gospodarstvo še bolj prilagodilo cesti, se bo tem potniškim avtomobilom pridružilo še mnogo več

kamionov, ki bodo odvažali v Ljubljano in morda tudi v Zagreb mleko, zelenjavo in drugo.

Od Čateža do mejne Bregane je zadnji odsek ceste po slovenskem ozemlju, ki pa ni tako kratak, kot se nam morda dozdeva. Saj sega naše ozemlje na desni strani Save še dalje od ustja

Sotle, po kateri poteka na levi strani republiška meja. Cesta se vije v podgorju Gorjancev, ki tu še komaj zaslužijo ime gore. Potočki z njih so naplavili (na savski prod obilo plavja, po katerem si je na despi strani Save našla avtomobilska cesta bližnjico proti Zagrebu.

Bela cerkev in avtomobilska cesta v podnožju Vinjega vrha. Decemberj1GSS. Foto D. Meze

POGLAVITNI VIRI:

1. Dolenjska. Ljubljana 1938.
2. Gams I., Geografska karakteristika predjela kojim polazi autoput. Geografski Horizont, št. 3, Zagreb 1958.
3. Gams I., Problematika geografske razdelitve ozemlja Dolenjske in Bele Krajine. Geografski vestnik 1959.
4. Germovšek C., O geoloških razmerah na prehodu Posavskih gub v Dolenjski kras med Stično in St. Rupertom. Geologija, III. Ljubljana 1955.
5. Ilešič S., Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana 1950.
6. Ilešič S., Slovenske pokrajine. Geografski obzornik III, št. 2, 1956.
7. Kos dr. M., Začetki Novega mesta. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, II, zv. 3, Ljubljana 1954.
8. Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
9. Lipužič B., Geografski opis. Posavje I. Rrežice 1957.
10. Melik A., Hidrografske in morfološke razvoj na srednjem Dolenjskem. Geografski vestnik 1931.
11. Melik A., Posavska Slovenija. Ljubljana 1959.
12. Zapiski z avtobusne ekskurzije Geološkega društva, dne 28. XII. 1958.

DROBNE NOVICE

POMEN NABIRANJA ZDRAVILNIH RASTLIN NA DOLENJSKEM

Dolenjska ima ugodne prirodne pogoje za rast zdravilnih rastlin. Večina jih uspeva na apnenčastih pobočjih. Volčja češnja ima na primer več alkaloidov kot vrstnice iz drugih delov Slovenije, kar je ugodno. Nekatere rastline uspevajo tudi na kisljih močvirnih tleh (na primer v okolici Višnje gore). Posebno ugodna je nadalje klima. Če pomislimo še na majhen narodni dohodek dolenjskega kmetijca,

uvidimo pomen te vrste dejavnosti za dolenjsko gospodarstvo, posebej za malega človeka.

Glavni nabiralci na Dolenjskem so žene. Največ se z nabiranjem bavijo manjši kmetje v odročnih vaseh. So pa tudi primeri, da nabirajo rastline predvsem veliki kmetje (na primer Karteljevo). Zanimivo je, da jih ne nabira mnogo otrok, saj delajo ti ob pomanjkanju boljše delovne sile doma na kmetiji. Računajo, da intenzivno nabira zdravilne rastline v okraju 500 nabiralcev, priložnostno pa

okoli 200. Priden nabiralec dnevno zasluži 400 do 800 dinarjev in imajo nekatere družine od nabiranja letno do 150.000 dinarjev dohodka.

Nabirajo cvetove, liste, korenine, cele rastline, lubje, lesove, plodove, semena, mahove, gobe. Gosad jih odkupuje posušene, plodove malin in robidnice pa sveže in jih predeluje v sokove in pulpe. Največ jih nakupijo na Rogu in na Kočevskem. Pred zadnjo vojno so nabirali vsega le okoli 40 vrst, danes pa že okoli 150. Gibanje nabrane količine kaže naslednja tabela:

leta 1950 . . .	99 ton
leta 1951 . . .	40 ton
leta 1952 . . .	36 ton
leta 1953 . . .	173 ton
leta 1954 . . .	112 ton
leta 1955 . . .	173 ton
leta 1956 . . .	248 ton
leta 1957 . . .	179 ton
leta 1958 . . .	116 ton
leta 1959 . . .	100 ton

Zadnja leta so odkupne kmečki nabiralci v industrijske službe.

Gosad izvažajo 80% nabranega rastlinja v Italijo, Švico, Belgijo, Avstrijo, Zahodno Nemčijo in Ameriko, kjer jih uporabljajo kot surovino za izdelavo zdravil. Na tujem tržišču so velik konkurent vzhodnoevropske države.

Okoli 20% nabranih zdravilnih rastlin porabi domača farmacevtska industrija za izdelovanje zdravil in čajev.

Storili so prve poskuse, da bi zdravilne rastline gojili v kulturnih nasadih pri nekaterih kmetijskih posestvih. Gojijo jih poskusno v Novem mestu, v Metliki, na večji površini pa v Šmarjeti. Omeniti moramo tudi velik nasad jagodičja na Mirni, katerega pridelek uporabijo za predelavo sadnih sokov v destilaciji podjetja Dana na Mirni. Drug primer industrijske izrabe nabranih surovin je tovarna eteričnega olja v Obrhu pri Dolenjskih Toplicah. Predeluje zelene iglice, nabrane pri podiranju drevja na Rogu in na Kočevskem, izvažajo pa skoraj ves pridelek v Ameriko.

Beno Scrajnik

TOVARNA VEZANIH PLOŠČ V STRAŽI PRI NOVEM MESTU

Dne 29. novembra 1959 je začel v Straži pri Novem mestu obratovati nov industrijski objekt — Tovarna vezanih plošč, sestavni del podjetja Novoles.

Na gradnjo tega objekta se je podjetje pripravljalo več let. Elaborat s prošnjo za gradnjo objekta oziroma za posojilo so v Beogradu leta 1955 zavrnil, leta 1957 načelno odobrili, julija leta 1958 pa končno sprejeli. Spomladi leta 1959 so sklenili pogodbo z banko, aprila so izačeli s kopanjem temeljev, 29. novembra pa so imeli že otvoritev proizvodnje.

Za osnovna sredstva so dobili 382 milijonov dinarjev posojila, 100 milijonov dinarjev za obratna sredstva, 15 milijonov dinarjev pa je podjetje zbralo lastnih sredstev.

lokacija je posrečena glede na bližino surovine in delovno silo. Surovino, predvsem bukovo hlodovino, bodo dovažali iz bližnjih kočevskih gozdov, iz sosednjih sulio-

kranjskih vasi pa bodo zaposlili večino delavcev, ki jih obrat potrebuje. Zaposlenih bo 180 delavcev, ki bodo letno predelali 10.000 m³ hlodovine v 4000 m³ vezanih plošč. Poleg bukovega bodo predelovali tudi topolov les. Zato bo podjetje forsiralo gojenje topolov na Dolenjskem. 600 do 800 m³ vezanih plošč bo podjetje porabilo v svojih obratih, ostalo pa bodo prodali predvsem bližnjim potrošnikom v Sloveniji. S prodajo ne bodo imeli težav, ker je na trgu veliko povpraševanje po vezanih ploščah.

Rudi Pilctič

OPEKARMŠTVO V ZALOGU

Dolina Krke je znana po naseljenosti že iz zgodnje kamene dobe. Pogoste so najdenine od te pa preko ilirske, keltske in rimske dobe do naselitve Slovencev. Limonit je dal dolini pečat zgodnje dejavnosti, saj se še najdejo ostanki keltskih in rimskih talilnih peči ob levi strani Krke od Straže proti Novemu mestu. Zadnji plavž (fužine) na Dvoru pri Straži, ki je bil znan po svojih kvalitetnih izdelkih — celo Turčija je naročala topove na Dvoru — je zaradi nerentabilnosti prenehal z dejavnostjo v sedemdesetih letih preteklega stoletja. Rudo je dobival tudi iz okolice opekarniškega obrata v Zalogu, kjer leži med sloji naplavine do 30 cm debela plošča limonita ali pa so njegova gnezda v grudah, ki so jih oblikovale vroče vode. Votle grude so kasneje zapolnile plavne fine ilovice. Jame odkopov limonita so na zemljišču opekarniškega obrata v Zalogu, še več pa v okolici. Pravijo, da je plavž prenehal zaradi goljufij voznikov in kopačev limonita, ki so mešali med limonit ilovico, namazano z limonitovim peskom, kar je povzročalo izgubo in konec plavža. Samo Novo mesto in daljna okolica imata obilne zaloge najboljših ilovic, v katerih je ponekod v gnezdih sekundarna naplavina kaolina.

Na prostoru sedanjega obrata opekarne v Zalogu in v njegovi bližnji okolici je opekarska obrt cvetela že več stoletij. O tem pričajo obsežna zemljišča s sledovi odkopov, več poljskih peči pa še vedno stoji mrtvih. Ves prostor od Gornje Straže do Novega mesta v dolini Krke razpolaga z velikimi zalogami zelo dobrih ilovic, katerih svojstva se z globino in od kraja do kraja nenavadno hitro menjavajo. Na vsem prostoru so tudi veliki skladi kremenovega peska razne zrnatosti. Pesek je navadno rjav od vrhnjega limonita, ki se pojavlja v grudasti ali listnati strukturi v vseh znanih slojih do globine 5—14 m, do talnih naplavljenih slojev. Talnina je triadni apnenec.

V okolici opekarne so različne ilovice, od pustih do plastičnih, tako da je vsaka plast zase neprimerna za izdelavo opeke zaradi različnega krčenja pri sušenju in žganju, zaradi občutljivosti in barve, ki je zaželeno rdeča, pri čemer pa nam pomaga limonit, ki tudi znižuje žgalno temperaturo, tako da so nekatere plasti ilovice visoko nepregorne, medtem ko so druge močno apnenčaste, od školjk in polžkov, fosilnih ostankov bivšega barja, ter polne ogljika zaradi nekdanjih barskih rastlin. Vse te ilovice, ki se po sestavi in po lastnostih močno razlikujejo, je treba mešati v določenem razmerju. S tem dosežemo največjo vzdržljivost pri sušenju, primerno trdnost žganih izdelkov in enako krčenje. Tako dosežejo izdelki standardne mere, sicer bi se morali ustniki predelati za vsako vrsto ilovice posebej.

Podjetje razpečava votle izdelke po vsej Jugoslaviji in so zelo iskani. Domača delovna sila, ki je mali kmet,

prehaja v zavedno delovno silo, Id s poletom gradi industrijo od Novega mesta do Straže. Naš obrat je važen činitelj pri industrializaciji tega dela Dolenjske in ima vse možnosti za širši razvoj.

Jože Dolenc

LETALO PROTI LADJI

Organizacija za gospodarsko sodelovanje v Evropi (OEEC) je izdala zanimive podatke o tem, kako Utalo izpodriva ladjo pri prevozu potnikov preko Atlantskega oceana. To zmago pripisujejo večji hitrosti potovanja po zraku. Leta 1952 je prav toliko potnikov preletelo ocean z letalom, kakor jih je prevozila ladja. Za leto 1957 je delež isti. Danes pa je že očitna zmaga letala (1,2 milijonov potnikov) nad ladjo (950.000).

JEKLARNA V DUNQUERQUEU

Francozi nameravajo v Dunquerqucu zgraditi veliko jeklarno s pomočjo pariške in nizozemske banke. Zmogljivost naj bi bila štiri milijone ton letno. To bi pomenilo vsekakor veliko olajšavo francoski jeklarski industriji, ki sedaj pridelava okoli 14 milijonov ton te surovine, ki komaj zadošča domačim potrebam. Objekt naj bi pričel obratovati leta 1961 z začetno proizvodnjo 500.000 ton na leto.

ČEŠKOSLOVAŠKA MORMARICA

Kljub temu, da ČSR nima izhoda na morje, si prizadeva (kakor Švica) razviti lastno mornarico. Pred nekaj leti je imela samo pet ladij, ki so v glavnem prevažale blago v Azijo (160.000 ton). Sedaj jim Vzhodna Nemčija gradi eno ladjo, dve Uljanik v Pulju, eno gradijo Japonci v Osaki in eno Bolgari v Varni.

BURMA IN JUGOSLAVIJA

Državi sta sklenili nove načrte o medsebojnem trgovanju, kar je logično nadaljevanje prijateljskih odnosov. Jugoslavija naj bi uvažala iz Burme riž, kavčuk in še nekaj drugih proizvodov. Mi bi pa še naprej izvažali tja kino-projektorje, črpalke, želje, cement, bodečo žico, tkanine itd. Poleg tega naši strokovnjaki geološko raziskujejo deželo, kjer so odkrili že velika nahajališča bakra in niklja. Ko bodo pričeli izkoriščati te rude, bo to gotovo mnogo pripomoglo h gospodarskemu dvigu države. Jugoslovanski strokovnjaki so že pripravili potrebne načrte.

AVTOMOBILI NA SVETU

Leta 1959 je bilo v prometu 113 milijonov avtobusov, tovornih in osebnih avtomobilov, kar je za 4,6% več, kakor leto dni prej. Prve so ZDA z 68,300.000 vozili; en avto na 2,5 ljudi. Na ameriški celini je okoli 77 milijonov vozil, v Evropi 27 milijonov, v Aziji 3,5 milijona vozil.

SZ DAJE POMOČ NERAZVITIM DEŽELAM

Sovjetska Zveza daje vsako leto večjo denarno in strokovno pomoč nerazvitim deželam. Letos namerava potrošiti preko milijarde dolarjev in poslati v inozemstvo okoli 5000 strokovnjakov. Skoraj polovico sredstev je namenjenih Indiji, ostalo pa dobi Irak, Afganistan, Gvineja, Indonezija, Nepal, Turčija, Iran, Argentina in Jemen.

GOSPODARSKA SKUPNOST V JUŽNI AMERIKI

Podobno, kakor ima Evropa (Francija, Zali. Nemčija, Nizozemska, Belgija, Luksemburg in Italija) svoj Skupni trg ali Skupni evropski trg, ga skušajo ustvariti tudi nekatere države Južne Amerike. Predstavniki Argentine, Brazilije, Čila. Urugvaja, Paragvaja, Bolivije in Peruja so se že večkrat sestali in razpravljali, kako bi dosegli večjo gospodarsko enotnost in s tem boljše življenje svojih držav.

Znano je, da te južnoameriške države zelo malo trgujejo med seboj. Prvi vzrok je ta, da so za prevoz robe visoke carine. Drugi pa v tem, da so zelo slabe železniške in cestne zveze, in ne nazadnje še to, da ima ena država približno to, česar ne manjka njeni sosedji. To velja v glavnem za poljedelske kulture. Kar se pa industrijskih artiklov tiče, jih tudi nobena nima za izvoz, nasprotno, uvažajo jih z drugih kontinentov. Edino v izmenjavi surovin bi si te države mogle precej pomagati. Tako bi Argentina, Peru in Bolivija prodajale nafto. Čile in Peru bi prodajala baker, Čile in Brazilija železovo rudo, Čile soliter itd. Težko je samo zaradi premoga, ki ga Južna Amerika nima.

Da bi se zamenjava povečala, bi bilo najprej potrebno odstraniti visoko carino, potem pa še izboljšati železniško omrežje. To bi šlo seveda zelo počasi. Nekateri so mnenja, da je nemogoče odpraviti carino prej kakor v dvajsetih letih. Sedaj bi jo znižali samo za kakih 10%. Strokovnjaki pravijo, da bi se z uresničitvijo tega načrta zelo povečala izmenjava surovin in gospodarska skupnost bi imela večjo privlačno silo za tuji kapital, ki bi raje investiral.

Stane Ivošnik

ZEMLJEPISNO IZRAZJE

ŠE NEKAJ O ZEMLJEPISNI LEGI IN ZEMLJEPISNEM POLOŽAJU

Članek D. Radinje v zadnji številki GO mi je dal pobudo, da sem si bliže ogledal pomen in rabo v naslovu omenjenih izrazov v slovenski geografski literaturi, kar naj bi omogočilo njuno točnejše vrednotenje in prispevalo k hvalevrednemu prizadevanju GO za ustalitev naše geograf-

ske terminologije. Kot sem opozoril že zadnjič (GO VI., 72) pomenita po Pleteršniku obe besedi isto, to je nemško „die Lage" (ne glede na posebne pomene, ki jih je navedenih pri legi več). Pri dobro desetletje starejšem Cigalctu (Znanstvena terminologija itd., Lj. 1880, 67) je nemška „Lage" tudi poslovenjena z lego, toda z zanimivo pripombo „Mnogi, zlasti Hrvato-Srbi pišejo položaj". Da vsaj

slovenski geografi res niso uporabljali položaja, ampak samo lego, dokazuje že površen pregled naše geografske literature.

Opisovalci „Slovenske zemlje“ v zbirki, ki jo je izdajala Slovenska Malica od 1892 dalje (S. Rutar, Goriška in Gradišćanska 1892; isti, Trst in Istra 1896; Fr. Orožen. Kranjska 1901; M. Potočnik, Koroška 1909), začenjajo vsi svoje opise s poglavjem „Lega, meje, velikost itd.“, pri čemer navajajo poleg matematične lege tudi lego tiste dežele med sosednjimi deželami itd. Šele v F. Seidlovih Savinjskih ali Kamniških Alpah (1907—1908) najdemo uporabljen položaj v naslovu poglavja „Ali je gradivo Kamniških ali Savinjskih Alp v prvotnem položaju ali je premeščeno?“. Zdi se mi, da ima beseda položaj tu za spoznanje drug pomen kakor lega in da je res bolj na mestu.

V stari Jugoslaviji je bilo prvo veliko delo naše geografije Melikova Slovenija (1935). Uvodno poglavje ima naslov „Geografski značaj in geografsko-politični položaj Slovenije“. Da pri tem avtor ni mislil uvajati novega, od lege različnega termina, smemo sklepati iz tega, da je takoj prvo podobo v knjigi naslovil „Lega slovenskega in jugoslovanskega ozemlja v Evropi“, naslednji odstavek pa „Geografsko-politična vloga slovenske zemlje“ (str. 6). Tudi V. Iliohinec uporablja termin zemljepisna lega v najširšem pomenu, ko govori na primer o „zakonih zemljepisne lege, ki so oblikovali duše in srca slovenskih ljudi“ (SZS, 29) ali pa ko piše: „Glede zemljepisne lege Egipta naj ugotovimo najprej njegovo prvotno osamljenost in zaprtost itd.“ (Nil in dežela Egipčanov I., 8).

Naše poglavitno geografsko delo po osvoboditvi je zopet Melikova Slovenija v [pokrajinskih opisih. Tudi tu beremo samo o legi, na primer Dravske doline (Slovenska Štajerska etc., 73), Murske ravnine (178) in Maribora (377), o „Legi in karakteristiki“ Ljubljanske kotline (Posavska Slovenija, 14). V Melikovi Jugoslaviji (1958) ima sicer uvodno poglavje naslov „Političnogeografski položaj Jugoslavije“, a na isti strani (7) stoji „političnogeografska lega“, in na strani 215 se obravnavata „Lega in obseg“ Panonskega predela. Obe besedi sta torej uporabljeni v istem pomenu.

Šele v Ilesičevi Gospodarski geografiji sveta je začel položaj izpodrivati lego, a ne da bi ta pojem zato dobil drugo vsebino. Kjer avtor poudarja „osamljeni položaj (obeh Amerik) med obema celinama“ (Amerika, 8) ali njih „položaj proti drugim celinam“ (9), dalje „posebni položaj Afrike na zemeljski obli (Afrika, Južna Azija itd., 7; ker sledi nato navajanje skrajnih točk, gre tu celo za matematično lego) ali „prehodni položaj“ Jugozahodne Azije (243) ter poudarja osamljenost „geografskega položaja Avstralije“ (566), bi lahko povsod nadomestili besedo položaj z lego. Tudi v najnovejši Gospodarski in politični geografiji sveta (1959) ni raba teh dveh izrazov bistveno drugačna. Vsi naslovi „Geografski položaj“ pri opisu posameznih držav bi se enako lahko glasila „Geografska lega“. Na strani 35 beremo, da je „Najznačilnejša poteza v geografskem položaju Francije njena lega med Atlantskim oceanom in Sredozemskim morjem, nato o njeni „legi ob Atlantiku“ in „dvojnosti njenega položaja“ ter o „usodni legi“ Belgije (49). Edino v odstavku z naslovom „Podoba in položaj Indijske podceline“ (str. 183) ima položaj drug, širši, morda bi rekli zgodovinsko-političen pomen.

Iz tega kratkega pregleda je razvidno, da se je začel položaj v naši geografski literaturi uporabljati šele v zad-

njem desetletju (najbrž po vplivu srbske in hrvatske geografije) in sicer kot sinonim za lego. Zanimivo je, in najbrž ne slučajno, da liadjurova Ljudska geografija v obširnem Stvarnem in krajevnem kazalu položaja sploh nima in ga avtor uporablja (zopet kot sinonim) le za razlago pojma lega. Na strani 46 namreč pravi: „Lega ima več tlopisnih pomenov, in sicer: 1. kot položaj (die Lage), mesto prostor, kraj ali pas kjerkoli, na primer: geografska lega, zavetna, sončna, osojna, prisojna lega itd.“

Od teh pomenov nas tu zanima le geografska (zemljepisna) lega. Kot smo videli iz uvodnega pregleda, ta izraz pri nas ni pomenil izključno matematične lege (le v učbenikih je bil pri obravnavanju stopinjske mreže iz metodičnih razlogov omejen na ta pomen) in je tudi sedaj ne [M]meni. Zato bi kazalo govoriti o zemljepisni legi v ožjem smislu, kadar mislimo matematično lego (lego v stopinjski mreži), zemljepisna lega sploh se pa ravna zlasti po razmerju do morja in sosednih fizičnih prostorov in je na primer obmorska, celinska, vmesna (istemska), osamljena, prehodna, usodna (kot pri Belgiji); v konkretnem primeru pri Jugoslaviji: jadranska, podonavska, balkanska. Poleg splošne zemljepisne lege lahko navajamo še politično (glede na sosednje politične prostore), prometno, strateško, klimatsko lego itd.

Tako moremo z besedo lega izraziti vse različne odtenke in aspekte geografskega gledanja; ne glede na to, da je lega izrazito geografski pojem, ki najbolje ustreza geografiji kot vedi o prostorskih odnosih v geosferi, česar o položaju ne moremo reči. Kajti položaj nam pomeni danes predvsem neko stanje, ne glede na prostor. V tem smislu govorimo o političnem (posebej še o notranje- in zunanje-političnem), gospodarskem, finančnem, zdravstvenem, kritičnem itd. položaju ne le držav in drugih političnih entot, ampak tudi raznih ustanov in celo posameznikov. Skratka beseda položaj se zdi že preveč rabljena in obrabljena v vseh mogočih zvezah, da bi jo uvajali za poseben geografski termin. Vse doslej je v slovenski geografski literaturi pomenila toliko kot lega in po mojem občutku je še danes geografski položaj Jugoslavije isto kot geografska lega Jugoslavije in nič bolj zamotan in nič teže določljiv. In ker tudi zemljepisno lego lahko označimo in vrednotimo po različnih vidikih, je ta ravno tako del „razmišljajoče, intelektualne geografije“ in ne zgolj del „memorativne, oziroma statistične geografije“ (seveda ne zemljepisna lega v najožjem smislu matematične lege). Drugačen pomen ima naravno položaj v zvezah kot na primer „Položaj Jugoslavije v svetu“; tu pa ne gre več ali vsaj ne izključno za geografijo. Zato bi po mojem mnenju položaj brez škode prepustili politiki ali kvečjemu politični geografiji (še rajši bi dejal geopolitiki, ko bi ne bil ta izraz tako hudo kompromitiran).

Silvo Kranjce

Opomba uredništva. Pojmi se iz dneva v dan množijo in diferencirajo. V živem jeziku uvajamo zanje vedno nove izraze ali pa dobijo nekdanje jezikovne enačice posebne pomene. Tako je tudi z lego in položajem. Čutimo potrebo, da bi s posebnim izrazom nakazali, na kakšne odnose mislimo. Verjamemo, da bo razvoj geografskega izrazoslovja ustalil besedo geografska lega za nakazovanje topografskih, morda občili fizično geografskih, besedo geografski položaj pa družbeno geografskih odnosov.

KNJIŽEVNOST

LOŠKI RAZGLEDI VI. — 1959

Tudi šesti zvezek „Loških razgledov“, posvečen 40-letnici ustanovitve KPJ, je ohranil isto notranjo organizacijo oziroma razdelitev kot prejšnji. Dr. Anton Ramovš v njem nadaljuje svojo razpravo „Okamenelo življenje v Loških hribih, II“. France Lebcn poroča o novih arheoloških odkritjih v okolici Škofje Loke, od katerih je posebno zanimiva jama Kevderc pod Lubnikom z najdbami iz neolitika. „O podeželski obrti na loškem ozemlju do začetka 16. stoletja“ pripoveduje dr. Pavle Blaznik. Opozorili bi tudi na prispevka Jože Gašperšiča „O oglarstvu na Jelovici“ in Ade Bar „Materialna kultura v Sopotnici“. Loški obrti oziroma industriji sta posvečena prispevka Dorotheje Gorišek: „Barvarska obrt v škofji Loki“ in Vojka Valiča „škofjeloška tovarna klobukov v letih 1921—1941“. Posebno zanimiv je tudi članek Jože Jenka, ki govori o vlogi Škofje Loke v snovanju železniškega omrežja. Članek nam daje lep vpogled v prilike in momente, ki so nekdam odločilno vplivali na izbor te ali one železniške trase.

CELJSKI ZBORNIK 1958

Poleg številnih člankov kulturnega ali zdravstvenega značaja ter mnogih literarnih prispevkov bo geograf tudi v tej številki našel gradivo, ki mu bo lahko mnogo koristilo pri spoznavanju in proučevanju lastnega šolskega okoliša. Marsikaj o rimskem grobišču v Šempetru v Savinjski dolini bo izvedel v razpravi Josipa Klemenca, o Ločici v okviru rimske vojaške dejavnosti na našem ozemlju pa v članku Vere in Toneta Kolška. Zanimivo tematiko o problemih hribovskega kmeta načenja v tem zborniku Rudi Markovic. Geolog Janez Rihteršič pa nas v dveh prispevkih fceznanja z zgradbo tal na širšem ozemlju mesta Celja in njihove uporabnosti za gradbene namene in z geološko-raziskovalnim delom v celjskem okraju v obdobju od 1. X. 1954 do 31. XII. 1957. Ing. Fran Lah nam pripoveduje o vodnogospodarski problematiki Celjske kotline, Ludvik Rebeušek pu o rekonstrukciji zdravišča Rogaške Slatine. Ob koncu bi opozorili še na članek prof. Janka Orožna o zgodovinskem pregledu gospodarjenja celjske občine do leta 1941.

CELJSKI ZBORNIK 1959

Tik pred koncem minulega leta je izšla že četrta številka celjskega glasila „Celjski zbornik 1959“, ki v glavnem nadaljuje tendence prvih treh števil. Avtorji obrav-

navajo gospodarske probleme s področja okraja, nekaj je umetnostno-zgodovinskih in arheoloških prispevkov pa poročil o raznih celjskih problemih. Geograf bo najbolj s pridom posegel po razpravi asistenta Marjana Žagarja „Problemi delovne sile železarne v Štorah“ s katero se je avtor predstavil že na V. kongresu jugoslovanskih geografov leta 1958 v Titogradu. Zanimali ga bodo tudi prispevki o značilnostih gozdnega gospodarstva v celjskem okraju (ing. Anton Knez), o vzrokih spreminjanja gozdov v pašnike (ing. Milan Dečko), pa o preskrbi s pitno vodo v celjskem okraju (ing. Fran Lah). „Geološki obris spodnje Savinjske doline“ je podal geolog Janez Rihteršič. S turizmom V tej ali oni obliki se ukvarjajo Zoran Vudler v članku „Celjsko turistično [odročje“, Ivan Grobeljnik s prispevkom „Nastanek in razvoj zdravišča Dobrna“, prof. Janko Orožen pa je prispeval „Gradivo za zgodovino Rimskih Toplic in okolice“. Arheološkega značaja sta članka „Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje“ (Vera Kolšek) in „Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju“ (Alojz Bolta).

SAVINJSKI ZBORNIK

In končno se je Savinjska dolina v letu 1959 izkazala še s „Savinjskim zbornikom“, ki je izšel v Žalcu v spomin na veliki žalski tabor leta 1868. Razmeram na Slovenskem v dobi taborov je tudi posvečen prvi članek v tem zborniku izpod peresa Vasilija Melika. V nasprotju s Celjskim zbornikom je tukaj več strani odmerjenih literarnih prispevkov. Geografe naj opozorimo predvsem na članek prof. Milana Kolenika „Kratek geografski pregled žalske občine“. Med članki zgodovinsko-arheološkega značaja naj omenimo predvsem „Najstarejša zgodovina Spodnje Savinjske doline“ (Alojz Bolta), „Staroslovensko grobišče v Gotovljah“ (Alojz Bolta), „Savinjska dolina v rimski dobi“ (Vera Kolšek). O savinjski kmečki hiši poroča Drago Predan. Za geografa bodo zelo koristni tudi prispevki o kratki zgodovini rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini, ki ga je prispeval prof. Janko Orožen in „Opis premogovnih in rudnih nahajališč ter njihove zaloge v žalski komuni“ od ing. V. Gostiše in ing. It. Kovačiča. Ing. Lojze Kač govori o največjem bogastvu Savinjske doline — savinjskem „goldingu“. Tudi ostali prispevki so aktualni, pa najsi bo to članek o ureditvi vodnega režima v Spodnji Savinjski dolini (ing. Fran Lah), o hidropedoloških raziskavanjih melioracijskega področja Godomlje (ing. Danica Honzak), o turističnih perspektivah Spodnje Savinjske doline (Milan škof) ali pa o komunalni dejavnosti v žalski komuni (Vinko Jordan).
T. Š.

DRUŠTVENE VESTI

OBČNI ZBOR GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE FEBRUARJA 1960

Letošnji redni letni občni zbor našega društva je bil 21. februarja 1960 v balkonski dvorani univerze v Ljub-

ljani. Kot po navadi so se zbora udeležili tudi predstavniki podružnic in poverjeniki, pa tudi zastopniki Sveta za šolstvo LRS, Prirodoslovnega društva Slovenije, Društva za raziskavanje jam Slovenije ter Meteorološkega društva Slovenije.

Dr. S. Ilešič je v predsedniškem poročilu dejal, da se sicer ni mogoče ponašati z izrednimi uspehi v preteklem poslovnem letu, da pa je bilanca dela vendarle razveseljiva. Izstopa publicistična dejavnost geografov, saj je v preteklem letu izšlo kar šest znanstvenih knjig, učbenikov in priložnikov, poleg tega pa še trije letni ali enkratni zborniki čisto znanstvene vsebine ter Koroški in Ekonomski zbornik, kjer so sodelovali tudi naši člani. Geografskemu vestniku je uspelo premagati zamudo, ki je bila občutna še pri zadnji številki. Pri omenjanju dela za prakso je predsednik poročal o proučevanju glin, ilovic in opekarništvu v Sloveniji, ki se ga je lotil Inštitut za geografijo SAZU ob finančni podpori Sklada Borisa Kidriča. Od društvenih sekcij je bil najbolj aktiven Odsek za geografski pouk. Njegovi člani so aktivno sodelovali pri izdelavi učnih načrtov za višje razrede osnovnih šol in za gimnazije. V lanskem poletju je Odsek organiziral štiridnevni seminar za učitelje zemljepisa, v končni redakciji je tudi prvi del geografske čitanke. Odsek je na različne načine pospeševal rast kvalitete geografskega pouka. Posebna komisija je pripravila poročila, ki bodo kritično nakazala, kakšno je stanje v našem šolskem pouku, s kakšnimi učili razpolagamo ter kolikšne so potrebe po učbenikih. Kaže se potreba po večji naslovitvi Geografskega obzornika na potrebe šolskega pouka.

Po poročilih predsednika, tajnika in načelnika Odseka za geografski pouk ter blagajnika se je razvila diskusija. Urednik Geografskega obzornika je dejal, da se uredništvo GO zaveda potrebe po člankih z geografsko-pedagoško vsebino. Toda v tem le delno uspeva zaradi pomanjkanja sotrudnikov. Finančna sredstva so ovira, ki ne dovoljujejo, da bi dvignili naklado časopisa vkljub naraščajoči popularnosti in možnosti, povečati število naročnikov.

Iz poročil o delu podružnic smo videli, da so opravile podružnice živahno organizacijsko in strokovno delo. Posebno živahno delavnost sta pokazali podružnici v Celju in Kranju, pa tudi novomeška podružnica je z delom v prvem letu poslovanja opravičila obstoj. Kot zadnja med podružnicami se je formalno pred nedavnim formirala ljubljanska podružnica, ki ji pripada več kot polovica članstva.

Diskusija je do neke mere potrdila mnenje dr. S. Ilešiča, da je društvo v tišini pred viharjem, to je pred obdobjem, ko bo treba rešiti mnogo perečih problemov. Vedno bolj pereče se zastavlja vprašanje o geografiji kot aplikativni vedi in o enotnosti geografije. Znanstvena in visokošolska geografija stojita pred važnimi spremembami v zvezi s celotno reorganizacijo znanstvenih ustanov. Diskusija je nakazala tudi potrebo po številnejših diskusijskih sestankih, ki bi pretresali pereče probleme v geografiji in društvenem delovanju.

Med važnimi društvenimi nalogami v letu 1960 je tudi seminar slovenskih geografov v Novem mestu.

Občni zbor je nato izvolil naslednji upravni odbor: predsednik D. Kompare, I. podpredsednik dr. S. Ilešič, II. podpredsednik D. Zbrizaj, prvi tajnik S. Polajnar, drugi tajnik J. Kunaver, blagajnik C. Marjetič, upravnik I. Vrišer, knjižničar T. Sifrer, tajnik odseka za znanstveno delo dr. V. Klemenčič, tajnik odseka za geografski pouk K. Rode, zastopnik uredništva Geografskega vestnika dr. S. Ilešič, odbornika brez stalne funkcije dr. V. Kokole in B. Lipužič, revizorji dr. V. Lohinec, A. Lah, S. Kranjec.

Občni zbor je potrdil izvolitev naslednjih načelnikov in poverjenikov. Za načelnika podružnice v Mariboru Z.

Kočevarja, v Celju A. Soreta, v Kranju S. Lipoglavšek-Ilakovec, v Novem mestu B. Kovača in v Ljubljani B. Torkarja. Izvoljeni poverjeniki: za Ptuj M. Maučec, za Mursko Soboto B. Kert, za Koper R. Šiškovič ter za Novo Gorico S. Trošt.

Sprejet je bil še sklep, da se društvena članarina zviša od sedanjih 100 dinarjev na 240 dinarjev za redne člane in na 120 dinarjev za izredne člane. Podružnici ostane vsa pobrana članarina.

J. K.

USTANOVNI OBČNI ZBOR PODRUŽNICE GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI (13. januarja 1960)

Ljubljanski okraj je med zadnjimi, ki je ustanovil podružnico GDS, čeprav deluje tu skoro polovica društvenih članov. Ustanovni občni zbor je pokazal, da je zanimanje za organizirano delo veliko, saj se je zboru udeležilo okrog 70 članov. Ljubljanska podružnica, ki združuje geografe z najrazličnejših delovnih področij (šolnike, aplikativne geografe in geografe iz znanstvenih institucij), obeta, da se bo razvila v pomembno jedro GDS.

Široke možnosti tega organiziranega udejstvovanja je nakazal referat prof. Dušana Kompareta, in uvodne besede predsednika GDS dr. S. Ilešiča. Tudi diskusija je obravnavala nekatera tehnična, organizacijska in vsebinska vprašanja bodočega dela.

Skrb za vodstvo podružnice je občni zbor zaupal prof. Branku Torkarju, ravnatelju osnovne šole v Zg. Šiški. V odbor podružnice pa so bili izvoljeni izmed šolnikov Mirjam Silvester, Vitomir Furlan in Metka Hafner, izmed aplikativnih geografov: Franc Bernot, Andrej Briški in Danilo Domanjko, iz znanstvenih institucij pa Cene Malovrh, Vladimir Kokole, Darko Radinja in Milan Sifrer.

Po volitvah je predaval dr. S. Ilešič. Seznanil nas je s svojim obiskom na Poljskem oziroma o znanstvenem delu poljskih geografov, o organizaciji njihovega dela, o smereh poljske geografije in podobno. Predavanje je bilo zanimivo lin v marsičem vzpodbudno tudi za naše delo.

Za zaključek bogatega programa občnega zbora so predvajali barvni film o Arizoni.

C. M.

SEMINAR PODRUŽNICE GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE V NOVEM MESTU

V slabem letu dni po ustanovitvi je podružnica GDS v Novem mestu pokazala toliko aktivnosti, da je povsem upravičila ustanovitev in obstoj.

V preteklem letu je bil v delu podružnice najvažnejši seminar članov, ki je trajal od 28. do 30. avgusta 1959 v Novem mestu. Z vsem razumevanjem ga je gmotno podprl Svet za šolstvo okraja Novo mesto, vodil pa predsednik podružnice prof. Bogomir Kovač. Obravnaval je problematiko geografije in geografski pouk v višjih razredih osnovne šole s posebnim upoštevanjem problemov Dolenjske. Udeležilo se ga je dvajset članov.

Teoretični del je obsegal več predavanj. Prof. Marica Miorfivec s črntomeljske gimnazije je v predavanju analizirala nove učne načrte za pouk geografije v 6., 7. in 8. razredu reformirane osnovne šole. Seminariste je seznanila z novimi metodami dela pri pouku geografije. Veliko zani-

manje je zbudila nova grupacija in nova razporeditev učne snovi, prenos težišča pouka z obče geografije na regionalno geografijo, kar pomeni prelom z dosedanjim pojmovanjem geografskega pouka in dosedanjo prakso.

Predavanje o nazornosti pri pouku geografije je imel prof. Marjan Dobovšek z učiteljsišča v Novem mestu. Prikazal je principe nazornosti na konkretnih primerih, vzetih iz učne ure ali ekskurzije. Prikazal je, kako se dajo tudi preprosta sredstva koristno in uspešno uporabiti, kako pomembne so tekmovalne naloge, skupinsko delo v grupah s tremi dijaki, nadalje važnost opazovanja, meritev in cenitev višin in razdalj geografskih objektov. Demonstriral je rabo kompasa, tudi tega s hiljaditi, rabo pantografa, orientacije po sonarju z uro in orientacijo po luni. Govoril je o izdelavi krokija, določanju azumita, o vzporejanju karte s terenom in obratno, rabo merila itd. Predavanje je bilo res nazorno in vzpodbudno, v praksi preizkušeno in praksi namenjeno.

Kako naj teoretsko pripravimo in izvedemo pouk o geografski regiji, je metodično lepo podal prof. B. Kovač z obravnavo teme „Evropsko Sredozemlje“.

O ekskurzijah, ki zavzemajo važno mesto pri pouku geografije, je imel predavanje prof. B. Kovač. Nakazal je važnost in potrebo ekskurzij, kako jih je planirati, kako naj se zanje geograf pripravi, kako naj se izvedejo in vsestransko izkoristijo za večanje in bogatenje geografskega znanja in mišljenja. Zagovarjal in priporočal je kompleksne ekskurzije, ki nudijo vsestransko podobo pokrajine. Posebej je priporočal ekskurzije v domačem okraju.

Predavanje o gospodarstvu Dolenjske je odpadlo, ker je bil predavatelj zadržan.

V praktičnem delu seminarja sta bili dve ekskurziji, ena poldnevna v Podgorje Gorjancev, druga celodnevna v novomeškem okraju.

Poldnevno ekskurzijo smo opravili peš tako, kot naj bi jo izvedli z dijaki. Vodil jo je prof. Dobovšek v tesni naslonitvi na svoj referat o nazornosti v geografiji. Ekskurziste je vodil iz Novega mesta v Gotno vas, ob Težki vodi do Črmošnjic in Stopič, dalje po suhi dolini do Gerovca in Badovinca ter po cesti nazaj v Novo mesto. Posebna vrednost ekskurzije je bila v tem, da smo na njej imeli terenske vaje v orientaciji, določevanju azimuta, določevanju razdalj in višin, meritvi in cenitvi, uporabi reglete in kompasa in v opazovanju terenskih oblik, skratka, dobili smo ves prikaz dela na ekskurziji z dijaki.

Celodnevno ekskurzijo z avtobusom po novomeškem okraju je teoretsko pripravil in vodil prof. B. Kovač. Pot nas je vodila iz Novega mesta mimo Hmeljnika skozi Trebnje na Mirno. Tam smo si ogledali tovarno šivalnih strojev in destilacijo alkoholnih pijač. Z vzpetine nad Mirno smo pregledali pokrajino in poslušali o zgodovini Mirenske doline. Obiskali smo Sentrupert, Mokronog in spremljali Mirno do Save. V Senovem smo si ogledali edino kalorično elektrarno na Dolenjskem, v Vidmu pri Krškem tovarno rotacijskega papirja, zgodovinsko Drnovo in muzej v Brežicah, v Kostanjevici lepo opremljeno šolo, urejen park in šolski vrt, nato pa še nekdanji samostan in vinsko klet, ki zbira priznana in cenjena dolenjska vina iz okolice Podbočja in Gadove peči. Preko Šentjerneja in mimo Otočca smo se vrnil v Novo mesto.

Seminar je bil uspešen in seminaristi smo bili zadovoljni z delom. Dal je nova teoretska spoznanja in mnogo

uporabnega znanja za šolski pouk. V diskusiji smo izrazili sledeče misli in želje: Želimo, da ne bi predolgo čakali na nove učbenike geografije, napisane po novem programu in novih vidikih. Dobrodošlo dopolnilo učbenikov bi bile geografske čitanke, morda za vsako šolsko leto v višjih razredih posebej. Manjka nam priručnikov za izdelavo geografskih učil, za terensko geografsko odelo, za krokiranje, za zbirko geografskih vaj itd. Mladinska knjiga je že izdala lepe priručnike za kemijo, biologijo in geologijo. Želimo, da bi dala v program tudi serijo geografskih priručnikov. Pozdravljamo serijo „Mladi geolog“ in želimo nadaljnjih knjižic. Z veseljem sprejeli knjižice z opisi slovenskih pokraji, ki so pri MK v načrtu. Posebej za Dolenjsko in Novo mesto si želimo, da bi kmalu izšel Turistični vodnik po Novem mestu in Dolenjski, ki ga pripravlja Turistično društvo v Novem mestu. Geografi Dolenjske ga bomo pri svojem delu s pridom uporabljali.

Benjo Serajnik

OBČNI ZBOR NOVOMEŠKE PODRUŽNICE GDS V FEBRUABJU 1960

Občnega zbora se je dne 13. februarja 1960 udeležilo 13 članov in članic.

Izčrпно poročilo načelnika podružnice prof. B. Kovača je pokazalo, da skušajo geografi na Dolenjskem reševati naloge v kljub težkočam, ki so predvsem materialnega značaja.

V OLO Novo mesto poučuje zemljepis 55 učnih moči. Od teh je kvalificiranih 29 (15 s fakulteto in 14 z VPŠ), kar je 52o/o, 26 učnih moči (48o/o), ki poučuje v višji osnovni šoli, pa je strokovno nekvalificiranih. Podružnica geografskega društva ima važno nalogo, da ta učni kader strokovno izpopolnjuje.

V ta namen je bil organiziran lansko leto konec avgusta ob finančni podpori okrajnega LO štiridnevni tečaj za predavatelje zemljepisa v višjih razredih osnovnih šol. Na tečaju se je zvrstilo sedem predavanj, nakar sta bili dve ekskurziji. O tečaju, ki je v celoti uspel, poročamo na drugem mestu.

V letošnjem letu čaka naše člane naloga, da sodelujejo pri tehničnih pripravah za seminar slovenskih geografov, ki bo od 26. do 30. junija 1960 v Novem mestu.

V živahni diskusiji so člani izrazili željo, da bi bilo še več seminarjev in ekskurzij. Krajše enodnevne ekskurzije naj bi organizirale krajevne skupine, večdnevna ekskurzija pa naj bi veljala vsej Dolenjski.

Pri volitvah je bil izvoljen dosedanji odbor s prof. B. Kovačem na čelu.

Sledili so trije referati. Delegat in predsednik upravnega odbora GDS prof. dr. S. Ilešič, je govoril o svojih vtisih s potovanja po Poljski. Na referat je navezal razgovor o stanju geografije na Poljskem in o problemih in položaju geografije v Jugoslaviji. Medtem ko se je na Poljskem geografska znanost dvignila na tako višino, da je med vodilnimi v Evropi, se v Jugoslaviji borimo za obstoj geografije v srednji šoli, na področju znanosti pa se slišijo vprašanja, ali je geografija sploh znanost. To in pomanjkanje centralne geografske institucije, ki bi koordinirala znanstveno delo geografskih institucij v posameznih

republikah Jugoslavije, so posebno pereči problemi, ki zavirajo razvoj geografije. Te probleme bomo morali reševati v tesni povezanosti znanstvenih delavcev z geografskimi pedagogi.

Tov. prof. Beno Serajnik je nato poročal o svojih vtisih s potovanja po Grčiji, prof. Vlada Jankovič pa o ekskurziji med Slovenci v Italiji in na Koroškem,

M. D.

Novosti hidroenergetskega razvoja doma in v svetu

Električne in električna energija v Jugoslaviji

Proizvodnja električne energije v Jugoslaviji, ki je bila po petletnem planu predvidena za leto 1961 v višini 9,3 milijarde kilovatnih ur, bo morala biti zaradi naraslih potreb v vseh vejah potrošnje dosežena in celo nekoliko presežena (za 50 milijonov kwh) že v letošnjem letu. V prihodnjih letih pa bo poraba naraščala tako strmo, da smo ob gradnji novih elektrarn po dosedanjem planu v nevarnosti, da v primeru sušnih let deficit na elektroenergiji v kritičnem letu 1964 poskoči na dve milijardi kilovatnih ur. Planska predvidevanja proizvodnje in potrošnje so bila torej prenizko ocenjena, ker je bilo za prihodnja leta predvideno naraščanje za 13—14% na leto. V resnici se bo morala po sedanjih predvidevanjih proizvodnja leta 1965 dvigniti na 18,5 milijarde kwh. To pomeni domala podvojitve v petih letih. S tem se Jugoslavija uvršča med prve dežele na svetu z najvišjim odstotkom naraščanja porabe električne energije.

Po prvotnem planu je pri nas sedaj v gradnji, odnosno dopolnilni izgradnji 14 hidroelektrarn in 6 termoelektrarn. Sedem od njih jih je ali pa bo pričelo obratovati že letos. To so hidroelektrarne Vrben (moč 12 MW) in Raven (16 MW) v Mavrovskem sistemu. Mariborski otok III (17 MW) kot dopolnitev zgornjedravske verige elektrarn, Peruča (40 MW) na Cetini — prva v sistemu HE „Split“, Bistrica na Uvcu (104 MW), Ožbolt (60 MW) kot zadnji manjkajoči člen zgornjedravske verige ter druga faza v termoelektrarnah: Kakanj (64 MW), Kolubara (64 MW) in Šoštanj (75 MW).

V razdobju naslednje petletke 1961—1965 bodo po tem planu pričele obratovati po vrstnem redu: TE Zagreb (64 MW), HE Peruča II (108 MW), TE Rtanj (12 MW), TE Kosovo I (64 MW), HE Split (216 MW), HE Kokin Brod (21 MW), HE Globočica (42 MW), HE Dubrovnik (216 MW), HE Senj (216 MW), HE Grančarevo (108 MW) in HE Bajina Bašta (240 MW). Vse te elektrarne predstavljajo skupno moč 1759 MW z letno proizvodnjo 9,5 milijarde kwh energije. Z vsemi obstoječimi elektrarnami pomeni to letnih 16,6 milijonov kwh. Primanjkovalo bi nam torej okroglo 1,9 milijarde kilovatnih ur. Naloga jugoslovskega elektrogospodarstva v prihodnji petletki je, da ta primanjkljaj izravna s tem, da mimo prvotno planiranih ppravi v pogon še nove vire električne energije. Ker pa je nastajanje hidroelektrarn dolgotrajen proces, smo se za kritično razdobje 1960 do 1965 usmerili predvsem na novo-gradnje termoelektrarn, katerih gradnja je znatno hitrejša, odnosno razširjali bomo obrate obstoječih elektrarn. Tako bo pričel obratovati drugi del TE Brestanica z močjo 12,5 kwh in proizvodnjo 65 GWh, Kolubara III, ki bo dala 157 GWh, TE Lukavec (64 MW), ki bo proizvajala 350 GWh. Drugi del TE Kosovo bo šel v pogon z močjo 115 MW in bo dal 700 GWh. Dograjene bodo tudi toplotarne v Ljubljani, Velenju, Zagrebu in Beogradu. Od hi-

droelektrarn bo v tej dobi pričela delovati HE Hajdoše z 51 MW in proizvodnjo 230 GWh. Njena gradnja se je pričela letos v januarju in bo končana leta 1963. Razen nje bo leta 1961 spuščen v pogon osmi agregat (24 MW) HE Fala, ki bo dajal letno 40 GWh. S temi obrati Immo verjetno pokrili deficit električne energije, če ne bo sušnih let.

Ker zahteve po električni energiji povsod po svetu in seveda tudi pri nas stalno rastejo, ker torej nikoli ne nastopi doba nasičenosti, bo treba še dolgo obdržati tempo intenzivne elektrifikacije. Da bi obdržali kontinuiteto v proizvodnji v periodi po letu 1965, bomo že sedaj pričeli odpirati gradbišča hidroelektrarn: Bočac (Jajce III z 68 MW in proizvodnjo 210 GWh), Podpeč (51 MW — 220 GWh), Reka (36 MW — 130 GWh) in Andrijevo (81 MW — 270 GWh).

Za bodočnost pa naši strokovnjaki snujejo dolgo vrsto načrtov. Tu je predvsem tkzv. spodnjedravska veriga, ki bo od Maribora do Ormoža štela štiri pretočne elektrarne: IIE Loka, Hajdoše, Bori in Ormož. Vse štiri bodo imele 239 MW moči. Na hrvaškem delu Drave se bodo zvrstile še tri podobne centrale. S tem bo Drava v naši državi energetske popolnoma izkoriščena. Ker je svet ob tem spodnjem toku Drave zelo položen, bo treba ob strugi deloma zgraditi nasipe in s tem preprečiti poplavljanje okoliških površin. Drugi podobni projekt je zaključeni sistem pretočnih hidrocentral na Savi med Renkami in Krškim. V ta sistem bo povezanih sedem obratov: Renke, Trbovlje, Suhadol, Vrhovo, Boštanj, Blanca in Krško. Ti bodo izkoriščali vsega 71 m vodnega padca in dajali letno skoraj milijardo kilovatnih ur energije. Pri njih se bodo prvič v naši državi uporabili podvodni cevno-turbinski generatorji, katerih izdelavo že pripravljata Litostroj in Rade Končar. Obratovanje bo slo-nelo na najnovejših dosežkih avtomatizacije — vsako strojnico bo upravljala samo po en kvalificiran delavec. Spričo močnega dotoka Ljubljanice in drugih voda ima ta sistem zelo ugodne energetske pogoje skozi vse leto. Razen tega bo po načinu gradnje in operativnem upravljanju eden najbolj ekonomičnih hidroenergetskih objektov v državi.

Elektrarna, ki to regulator vodnega stanja na Savi glede predvidenih elektrarn, zlasti pa v pogledu plovbe in namakanja zemlje od Zagreba navzdol, bo bodoča HE Planina pri Rakeku, ki bo dajala 300 milijonov kilovatnih ur energije. To bo akumulacijska elektrarna, kakršne bodo tudi Osp, Trebuša in Lobnica.

Gradnja HE Osp postaja zelo aktualna. Od nje sta v precejšnji meri odvisna nadaljnji industrijski in kmetijski razvoj Koprškega. Za to elektrarno bodo zajezili brkinsko Reko pri Zgornjih Vremah. Zbirno jezero na n. m. višini 390 m s površino 5,45 km² bo dolgo 11,5 km in bo vsebovalo koristno zalogo 65 milijonov kubičnih metrov vode. Voda bo speljana po 17,650 km dolgem rovu z višinsko

razliko 370 m do vasi Osp, kjer bo v strojih s 100 MW proizvajala 210 milijonov kilovatnih ur. j

Elektrarna Trebuša bo imela 17 km dolgo jezero s 100 m visoko pregrado in koristno vsebino 281 mil. m³. S 120 MW bo dajala 235 mil. kWh, dočim bi v HE Lobnica na Pohorju iztržili 288 mil. kWh na leto.

V Bosni je predviden sistem 11 novih elektrarn na Uni poleg že obstoječe IIE Slapovi na Uni. To bodo hidroelektrarne: Suvaja, Martin Brod I, Klisa, Strbacki Buk, Dvoslap, Slapovi na Uni II, Grmuša, Črno jezero, Bužimkiči in Kostajnica. Vseh 12 bo dajalo letno 900 mil. kWh. Na Sani bo pet elektrarn: Medna, Prizrengrad, Ključ, Vrhpolje in Čaplje. Z instalirano močjo bodo dajale 450 mil. kWh. Unac bo gnal HE Mokronoge, Bastašica in Martin Brod II s skupno močjo 360 mil. kWh letne proizvodnje. Elektrarna Ključ, Vrhpolje, Čaplje, Suvaja, Klisa, Mokronoge in Bastašica bodo imele akumulacijska jezera, ostale pa bodo izrahljale vodne padce. V jezerih se bo nabrala milijarda kubičnih metrov vode. Polovico te količine bo vsebovalo zbirno jezero HE Ključ, ki bo v tem sistemu največja in bo imela velik pomen za kmetijstvo te pokrajine ter za rečno plovbo po Sani. Po ureditvi vsega sistema bo reka Sana plovna od Bosanskega Novega do Prijedora ali celo do Sanskega mosta. Una pa od Jasenovca do Bosanskega Novega, odnosno do Krupe. Pred poplavami bodo zaščitili in namakali 30.000 hektarov doslej slabo izkoriščene zemlje.

V Hercegovini je ob Neretvi projektiranih deset hidroelektrarn. Solakovac in Grabovica bosta dajali 750 mil. kWh. Rama bo največja in bo proizvajala 700 mil. kWh (toliko kot Jablanica), jezero s 470 mil. m³ vode bo dolgo 8 km, jez pa visok 103 m. Na zgornjem toku Neretve bo zrasla 145 m visoka pregrada IIE Ulog, ki bo dajala 460 mil. kWh. HE Glavatičevo, z letno proizvodnjo 333 mil. kWh, bo v soteski Neretve imela jezero s 145 mil. m³ vode, ki bo potopilo večji del vasi Glavatičevo. Dalje so na Neretvi predvidene še elektrarne Potoci (166 GWh), Skakal (213 GWh), Mostar (139 GWh), Buna (193 GWh) in Počitelj (222 GWh). Električno energijo teh elektrarn bodo med drugim uporabljali tudi v novih tovarnah aluminija.

V Makedoniji bodo zrasle HE Tikveš, Spilje in Kalimanci; na Črni reki pa Čebrcin in Elenok; na Vardarju Orlak in Skopje; na Bregalnici pa Bregalnica in Bašino selo. Zgradili bodo tudi dve termoelektrarni: Oslomej pri Štipu in Negotino. Razen tega se bodo lotili gradnje druge etape mavrovskega sistema.

V Srbiji je na reki Moravi, ki jo sedaj regulirajo, predvidena gradnja osmih eevnoturbinskih elektrarn z letno zmogljivostjo 30 GWh.

Predvideva se, da bodo nekako v 30 letih izkoriščene vse za proizvodnjo električne energije razpoložljive vodne sile Jugoslavije. Kljub velikim zalogam lignita in doslej še docela neizkoriščenega zemeljskega plina, bržkone tudi to ne bo zadostovalo za dolgo. Energetske analize dajo slutiti, da bo po letu 1980 nastalo hudo pomanjkanje energije. Ozreti se bo torej treba že sedaj za novimi viri. Ta novi vir nam nudi nuklearna energija. Pričeti bo treba z graditvijo atomskih elektrarn. Te elektrarne imajo velike prednosti, ker sta njih lokacija in delovanje neodvisna od stanja in kraja surovinske baze. In ker stalno obratujejo, lahko prevzamejo glavne obremenitve. Ker v Jugoslaviji že deluje velik eksperimentalni reaktor v Vinči, lahko pričakujemo, da nam bo naša industrija tam okrog leta 1970

sposobna zgraditi j>oskusno atomsko elektrarno, da se tako pripravimo na vse večje zahteve v bodočnosti.

HE Peruča.

Leta 1959 je bila v dalmatinski Zagori v koritu reke Cetine blizu Sinja pri Peruči dograjena 60 m visoka pregrada iz 700.000 m³ lomljenega kamenja in gline ter zaščiten z betonsko oblogo. Dne 11. aprila istega leta se je za to pregrado pričela dvigati voda, ki je naraščala povprečno za 60 cm na dan, dokler se ni ustalila na koti 360 m n. m. višine, venec jezu je 3 m višji. Nastalo je 22 km dolgo in 500—2000 m široko jezero. V njem se je nabralo 520 milijonov kubičnih metrov vode. Toda kraška tla so votlikava — jezero se ne bi moglo obdržati. Zato je bilo treba ustvariti se en in sicer podzemeljski jez: v apnenčasto dno jezera so zvrtili nešteto, tudi do 250 m globokih vrtin. Skozi te vrtine so potem pod velikim pritiskom vbrizgavali posebno cementno zmes, ki je prodrla v vse razpoke kraškega podzemlja, jih zamašila in tako stvorila nepropustno zagatno steno. Ta velja sedaj za največjo in najglobljo, kar so jih doslej napravili na svetu in predstavlja enega naših najpomembnejših in najzanimivejših dosežkov pri izkoriščanju vodnih sil na kraških tleh.

V vzožju nasutega jezu je zrasla elektrarna Peruča, v kateri se bodo letos (1960) v marcu zavrtle turbine z močjo 40 MW, ki jih Iki dalo 60 m vodnega padca. Letno bodo te turbine oddale 140 milijonov kilovatnih ur energije v omrežje.

Pri Prančevicah, tam, kjer reka Cetina dela velik ovinek pa že od leta 1958 raste drugi, 35 m visoki jez za hidroelektrarno Split, ki jo gradijo pri Omišu. To bo po vrstnem redu enaindvajseto umetno jezero v Jugoslaviji. Od Prančevioev bosta k turbinam pri Omišu zvrtna dva tlačna rova dolžine 9570 m in premera 6 m. Na strojih, moči 216 MW, bo ta masa vode sredi leta 1962 pričela proizvajati dve milijardi in 100 milijonov kilovatnih ur energije vsako leto. To je pol milijarde več kot zmorejo vse hidroelektrarne zgornjedravske verige. HE Split bo naš največji elektroenergetski gigant.

Umetno jezero Peruča je preplavilo 19.200.000 m² zemljišča. Od tega je več kot dve tretjini bilo obdelane zemlje, po večini sadovnjakov in vinogradov s pol milijona vinskih trsov. Potopljenih je 360 hiš in gospodarskih poslopij v 17 vaseh, dve šoli, dve pošti, mala hidrocentrala v Vrliki, 21 mlinov (vodenic) in kakih 10 km ceste. Delna ali popolna razlastitev je zadela 1451 gospodinjstev z 9400 družinskimi člani, ki jim je voda potopila vse ali del imetja. Kmetje so prejeli okrog ene milijarde dinarjev odškodnine. 35 družin se je odselilo v Slavonijo, 96 v Srem, ostali pa so se naselili v okolici Sinja in Vrlike.

Jezero Peruča l«) temeljito spremenilo obdelovalne in živinorejske pogoje ITrvatačkega in Sinjskega polja. Po površini 7170 ha se bo v sušnih dobah po namakalnih kanalih razlivalo letno 45 milijonov m³ vode. V deževni dobi pa bo jez vodo zadrževal, da ne bo poplavljal. Namakanje, melioracija močvirnih predelov in zasaditev zaščitnih pasov proti burji bo spremenila te kraje v rodovitno deželo, ki je ne bodo več ogrožale suša, burja in poplave.

Ih,

Hidroelektrarna Scnj.

To bo zelo zanimiv, 36 km dolg sistem, ki bo izkoriščal vodo Like in Gacke. Zapadno od Gospiča pri Perušiču bo nastalo akumulacijsko jezero Kruščica, od koder bo voda

tekla skozi 10 km dolg tunel do Otocca na Gackem polju. Odtod dalje pa po 2 km dolgem odprtem kanalu, kjer bo mimogrede sprejela reko Gacko, zopet v deset kilometrski predor do bazena na Gusie polju zapadno od Otocca. Skozi en 13,4 km dolg in dva krajša predora pod Velebitom bo nato padala 403 m globoko na stroje v strojnici hidrocentrale pri Senju. Generatorji bodo imeli moč 216 MW in bodo proizvajali eno milijardo in 45 milijonov kilovatnih ur energije letno. Prvi del naj bi pričel z obratovanjem v oktobru 1964, drugi del pa aprila 1965. Zajeta voda bo razen tega namakala 4300 ha Gackega polja, Kompolja, Srbskega in Gusic polja.

Elektrarne na Dravi v Avstriji.

Avstrijci nadaljujejo z izgradnjo hidroelektrarn na Dravi v sistemu med Beljakom in jugoslovansko državno mejo. Tu že obratujeta HE Zvabek in HE Labot. Lani pa so pričeli graditi pri Kazazah v Podjuni novo hidroelektrarno, ki bo v tem sistemu največja. Proizvajala bo letno 360 mil. kvh, dograditi pa jo nameravajo leta 1962. Drava bo ob jezcu te elektrarne globoka 22 m, jezero pa bo seglo 20 km navzgor do izliva Krke in bo imelo 12 km² površine. Preplavilo bo vas Brezo in novi most pri Velikovcu, ki ga bodo morali povišati.

Sledili bosta elektrarni pri Rožeku (69 mil. kvh) in pri Bistrici v Božu (340 mil. kvh). Z dograditvijo elektrarn pri Dolah in Humberku pa bo ta sistem zaključen.

S tem v zvezi je propadel načrt, po katerem naj bi vodo reke Žile speljali skozi Karnske Alpe, da bi gnala italijanske elektrarne v Dolomitih. Zaradi ugodnega vodnega režima Drave sodijo dravske elektrarne med najpomembnejše vire električne energije v Avstriji. Zato se Avstrijci Žili ne morejo odreči.

Elektrarne na Donavi v Nemčiji.

Program elektrarn na zgornjem toku Donave med Elchingenom in Petersvdrthom zajema gradnjo petih naprav in sicer v Elchingenu, Leipheimu, Giinzburgu, Offingenu in Petersworthiu s skupno močjo 46.000 kW in letno proizvodnjo 250 milijonov kvh. Gradbeni stroški so predvideni na 104 milijone DM. Prva se gradi HE Elchingen, ki bo že koncem letošnjega (1960) leta v pogonu. Gradnja ostalih se bo pričela tako, da bo vseh pet dograjenih do konca leta 1963. Pozneje pa bodo ob jezovih odprli tudi prehode za plovbo.

Asuan.

Dne 9. januarja letos je odjeknila otvoritvena eksplozija 20 ton ekrazita v Egiptu pri Asuanu, kjer se je na Nilu pričela gradnja ene največjih hidroelektrarn na svetu, Jd ho s 16 turbinami, kapacitete 1,9 milijona kilovalov proizvajala do 10 milijard kvh električne energije na leto. Za asuanskim jezom bo nastalo 500 km dolgo in do 8 km široko jezero — največje na svetu. To bo rezervar 130 milijard kubičnih metrov vode, ki bo tudi v najbolj sušnih letih zadostovala za ves Egipt, pa še Sudan je bo lahko izkoriščal 13 milijard m³.

Gradnja je razdeljena v dve fazi. Prva bo končana do konca leta 1964. Medtem se **IMU** pa najbrže začela že druga faza, ki bo trajala šest let. Električno energijo za delo na velikem jezcu daje hidroelektrarna v bližini, ki je s prvim agregatom pričela delovati 10. januarja letos.

Asuanski jez bo dolg 3,5 km in visok 111 m. Stal bo na Nilu 7 km od Asuana navzgor. Ostvaritev tega velikankega načrta bo veljala 367 milijonov funtsterlingov. Električno energijo hidroelektrarne bo izkoriščala med drugim tudi tovarna nitratnih gnojil, ki jo bodo zgradili pri Nag Hamadi in elektroplavži, ki bodo predelovali izvrstno železovo rudo hematit iz nov odkritih ležišč 50 km od Asuana.

Z gradnjo asuanskega jezcu pa je vzniknil tudi velik kulturni problem. V dolini Nila je polno svetišč, stebrišč in kipov starodavne egipčanske kulture. Na templjih so znamenja, ki so jih vrezali nekdanji svečeniki, ko so označevali višino poplav Nila, ki je že tedaj ogrožal temelje teh hramov. Gladina bodočega jezera pa se bo dvignila daleč nad najvišje vklesano črto. Mnogi spomeniki nekdanje nubijske kulture bodo povsem izginili v jezerskih globinah. Spričo velikega pomena teh starin za ves svet, je vlada ZAB ustanovila poseben inštitut za probleme konzervacije, obenem pa se je obrnila na OZN za pomoč. UNESCO je zato pozval ves kulturni svet naj sodeluje pri reševanju teh spomenikov obče človeške kulture. Tako je za sedaj v načrtu gradnja jezcu okrog svetišča Abu Simbel, vklesanega v skale severno od Vadi Halfe in postavitev obrambnih nasipov okrog slovitega otoka Eile z Izidinim svetiščem. Vlada ZAR je pripravljena celotne objekte tudi prodati ali nekatere celo brez odškodnine prepustiti v last tistim, ki bodo sodelovali pri njihovem reševanju. Kar ne bodo mogli rešiti, bodo fotografirali in filmali. kajti kljub vsemu bodo mnogo znamenitosti morali prepustiti valovom jezera, ki bo prišlo nov, gospodarski blagoslov bodočim egiptovskim pokolenjem.

Projekt Inga.

Na visoki planoti Inga, 140 km od ustja Konga v Afriki so izredno ugodni pogoji za izkoriščanje vodne sile te reke. Brzice imajo tu na dolžini 26 km višinsko razliko 100 m. Porečje, ki gravitira sem, meri 3.800.000 km². Celokupna srednja moč, ki jo je možno na tem mestu instalirati znaša 36 milijonov kilovatov. Pri tem bi letna proizvodnja znašala 320 milijard kilovatnih ur. Kako ogromna moč je to, se vidi ob primerjavi s hidroelektrarnami ZDA, ki so imele leta 1957 instaliranih skupno 145 milijonov kW ob letni proizvodnji 750 milijard kvh. Projekt „Kariba“ na Zambeziju, ki je doslej veljal za „največjega na svetu“, predvideva le moč 1.250.000 kW.

Študije so pokazale, da ni nepremostljivih tehničnih problemov pri sami gradnji. Težave pa se pojavljajo pri finansiranju objektov tako ogromnega obsega ter pri distribuciji energije. Zaradi tega je gradnja projektirana v dveh etapah. Prva bo etapa izgradnje in postavitve agregatov za 1.570.000 kW z letno proizvodnjo 12,6 milijard kvh. Predvidena bo možnost povečanja moči na 3.000.000 kW, če bi se pokazala potreba. Sedaj še ni mogoče predvideti kdaj naj bi se pričela druga etapa, ki predvideva instaliranje strojev z močjo 25.000.000 kW in letno proizvodnjo 203 milijarde kilovatnih ur.

liliakra — Nangal projekt.

Znano je, da že od leta 1945 v globoki soteski reke Sutlej pri mestu Bhakra in 12 kilometrov nižje pri mestu Nangal gradijo jezove za akumulacijo vode ob času poplav. S proučevanjem tega projekta se je pričelo že leta 1908, sedaj pa velja za ključni energetskega objekta Indije.

Po njegovi ilovr.šitvi se bodo obdelovalne |>ovršine v Pendžabu povečale za 20.000 km², v Radžastanu pa za 3700 km². Stroški za jezove, kanale in hidroelektrarne z daljnovodi bodo znašali 390 milijonov dolarjev.

Osemindvajset metrov visoki jez v Nangalu in hidroelektrarna v Ganguvalu sta bila dograjena in obratujeta od leta 1954, hidroelektrarna v Kotli pa od leta 1956. Vsaka od njiju ima po tri agregate po 24 MW moči.

Ilhakra kanal z namakalnim sistemom deluje deloma že od leta 1954, toda samo štiri mesece na leto v dobi visokih voda. Glavni kanali tega sistema bodo dolgi 1100 kilometrov, stranski pa 6500 km. 220 m visoki in 510 m dolgi jez ter elektrarna v Bhakri bosta dovršena letos. Instaliranih bo 10 agregatov po 90 MW. Akumulacijska površina bo merila 175 km². Na tem področju bo delno ali popolnoma potopljenih 377 mest in vasi, iz njih pa preseljeno 36.000 prebivalcev.

Zaradi zajezitve Sutleja se bo znatno zmanjšala škoda jH> poplavam v tej deželi. Pridelek žitaric se bo povečal za milijon ton letno, bombaža pa bodo pridelali 600.000 bal več. Na novem plodnem področju bo zraslo 30 mest in mnogo vasi. Električna energija bo priklicala v življenje novo industrijo. V Nangalu že raste tovarna umetnega gnojila, ki bo proizvajala 400.000 ton kalijevega nitrata na leto in angažirala 160.000 kilovatov električne sile, instalirane v omenjenih elektrarnah. Električno iz njih bo dobival tudi 300 km oddaljeni Delhi.

Hidroelektrarna na Brainaputri.

V Himalaji, na indijsko-kitajski meji, tam kjer reka Bramaputra ostro zavije, bodo kmalu pričeli graditi 16-kilometrski rov, ki bo presekala ta ovinek. S tem bodo dosegli 2300 m vodnega padca, ki bo dajal generatorjem moč 30.000.000 kW pri pretoku 1800 m³ vode na sekundo. To bodo torej naprave z največjim hidropotencialom na svetu. Električno energijo bosta skupno izkoriščale Indija in Kitajska.

Električni daljnovod pod Rokavskim prelivom.

Po sporazumu med Anglijo in Francijo bodo zgradili pod prelivom daljnovod za istosmerni tok visoke napetosti (275 kV) med krajema Dungeness in Boulogne. Daljnovod bo služil za izmenično izrabo viškov električne energije v Angliji, odnosno v Franciji.

Doslej je edina podobna zveza na svetu bila ostvarjena leta 1954 med Švedsko in otokom Gotland.

Vilko Finžgar

OBVESTILO PRIJAVLJENCEM ZA NOVOMEŠKI SEMINAR GDS

Obveščamo vse, ki so se prijavili za novomeški seminar konec junija 1960, da so sprejeti. Le prijavljenci, ki ne bodo imeli na seminarju referat in niso vplačali pologa 1500.— dinarjev, so sprejeti pogojno za čas, dokler ga ne plačajo.

Članom Geografskega društva Slovenije smo razposlali povabila na naslove, ki so v kartoteki članstva GDS. Nekateri člani, ki niso javili spremembe naslova, zato morda niso sprejeli pismenega povabila. V tem primeru se naj sami pismeno javijo z željo, da bi se udeležili seminarja.

V začetku junija bodo prijavljenci sprejeli podroben program seminarja, itineracij, teze referatov in druga obvestila.

Šolska ravnateljstva so sprejela od Sveta za šolstvo LRS priporočilo, da naj prijavljence oprostijo morebitnih obvez v času seminarja.

PRIPRAVLJALNI ODBOR
ZA NOVOMEŠKI SEMINAR

Elektrarna Šoštanj

*se priporoča cenjenim odjemalcem doma in
v zamejstvu za odjem električne energije*

O

*Elektrarna, fii se odlikuje po zanesljivosti,
je moderna in sodobno urejena*

O

MANUFATURA

CELJE

Cankarjeva ulica 1

s poslovalnico

„Solčava“ Prešernova ulica 5

*Vas postreže s vsakvrstnim
športnim in modnim Slagom,
razno konfekcijo, trikotažo
ter nogavicami*

O

Oglejte si brezobvezno našo bogalo izbiro!

PODJETJE

„ELEKTRO“ NOVO MESTO

PROJEKTIRA, GRADI IN VZDRUJE
TRANSFORMATORSKE POSTAJE,
DALJNOVODE VISOKE NAPETOSTI,
KRAJEVNA OMREŽJA NIZKE NAPETOSTI
IN ELEKTRIČNE INSTALACIJE
V SVOJEM OKOLIŠU

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE

„PIONIR“⁶⁶ NOVO MESTO

s svojimi gradbišči v Ljubljani, Novem mestu,
Metliki, Videm-Krško, Brežicah kakor tudi s svo-
jimi obrati: mizarski, kamnoseško-oemientninar-
ski, kovinsko mehanični, žaga, avtopark in strojno
inventarai park, izvršuje vsa dela na visokih in
nizkih gradnjah, ter v obratih vsa v stroko spa-
dajoča dela, hitro in kvalitetno.

»NOVOTEKS«

TEKSTILNA TOVARNA NOVO MESTO

Tekoči račun: NB 616-T-8, telefon 31

Poštni predal 36, Brzjav: „Novoteks“

V

Tovarna je bila ustanovljena leta 1947. Od začetka je v stalnem porastu glede razširjanja objektov, števila zaposlenih, kakovosti in sortimenta izdelkov. Zdaj ima štiri tisoč vreten za mikano prejo, in sedemdeset statev. Predeluje volno in tudi umetna vlakna. Tovarna uporablja domačo volno in uvoženo (80%o direktno iz Avstralije in 20%o iz Južne Amerike). Umetna vlakna nam dobavlja Loznica, kazeinska umetna vlakna pa Italija in Nemčija.

Tovarna je specializirana na izdelke za česano volneno tkanino — kamgarn, za moške in ženske obleke, prav tako izdeluje vse vrste polčesanih tkanin. Čisti volneni izdelki so specialno pripravljani proti moljem.

V

Tovarna zaposluje okoli sedem sto delavcev, ki so večinoma iz gorjanskega Podgorja.

INDUSTRIJA OBUTVE NOVO MESTO

Nase podjetje izdeluje vse vrste obutve v ročni in strojni izdelavi: šivane gojzere, športne čevlje, zbite delavske čevlje — bakandži, ago lepljene in fleksibel šivane čevlje, vse vrste sandal ter otroške čevlje.

Izdelke prodajamo po zastopniku ter preko PEKO — prodajne mreže. Svoje izdelke plasiramo po vsej državi. Naši proizvodi so solidni in trpežni ter zato zelo iskani. Priporočamo jih vsem potrošnikom.

Podjetje se je osnovalo leta 1946 v zadržni obliki s sedmimi člani, ki so večinoma še danes v kolektivu. Zaradi stalnega porasta delovne sile in proizvodnje se je podjetje leta 1948 vključilo v republiški plan. Uspešen nadaljnji razvoj pa je privedel do tega, da se je podjetje leta 1954 razvilo v

„INDUSTRIJO OBUTVE NOVO MESTO“

*Konfekcijo,
volnene, Somfiazne, svilene
tkanine*

V NAJVEČJI IZBIRI

V A M N U D I

VELEBLAGOVNICA

Ljudski magazin

CELJE

Velika izbira moških in ženskih plaščev
iz balonske svile

„ELEKTROTEHNA“

ELEKTROTEHNIČNO PODJETJE LJUBLJANA

Uprava: Parmova 33, tel. 30-092, 31-289

Direktor: tel. 32-482, stanovanje 22-306

Uvozni oddelek: Parmova 33, tel. 32-582

Nabavno prodajni oddelek:

Kotnikova 12, tel. 30-706, 30-376

Skladišče: Šmartinska cesta 152,

tel. 32-131, 30-241

Detajli stična trgovina: Titova 23, tel. 21-533

Vam nudi

ves elektrotehnični material domače in inozemske proizvodnje, elektroinstalacijski material, transformatorje, motorje, žarnice itd. |

Skladišče vseh proizvodov tovarne kablov „Moša Pijade“, Svetozarevo.

Poiskujete se nakupa pri jnas, nudimo širok asortiment vseh navedenih proizvodov po konkurenčnih cenah.

2e pred sto leti je imela Dolenjska svoj prvi lokalni list; prineslo ga je leto 1848. Čeprav pi-
san v nemškem jeziku, je Sloveniens Blatt budil v Slovencih narodno zavest. Ze po enem letu
izhajanja je utihnil. Šele po štiridesetih letih so mu sledile Dolenjske novice, ki so živele vse do
1919. Vrsta različnih lokalnih časnikov se je zvrstila nato vse do 1941: kot Dolenjske novice so
bili tako ali drugače politično prebarvani. Med njimi jih je bilo nekaj tudi z napredno vsebino,
a protiljudski režim pa jih je vedno kaj hitro zadušil.

Revolucija je na osvobojenem ozemlju rodila vrsto časnikov, glasil množičnih organizacij, vo-
jaških enot in drugih organov (propagandnih odsekov, volilnih komisij in podobno). Ciklostirane
številke vseh teh glasil so bile sestavni del orožja, ki je kovalo svobodo, budilo ljudstvo, ga združe-
valo v vrstah Partije in Osvobodilne fronte. Po osvoboditvi so politične, mladinske in druge orga-
nizacije nadaljevale tradicijo z izdajanjem priložnostnega tiska. Leta 1946 je Dolenjska izgubila
osrednjo tiskarno v Novem mestu. Po treh letih, 17. februarja 1950, je izšla prva številka novega
političnega glasila takratnih okrajev Črnomelj, Novo mesto in Trebnje. Desetletni obračun DO-
LENJSKEGA LISTA, glasila okrajnega odbora SZDL Novo mesto, kaže tele številke: redna te-
denska naklada 15.100 izvodov, od česar odpade na stalne naročnike čez 14.000 ljudi. Nad 370
izvodov lista gre vsak teden k rojakom v tujino, razen tega pa povezuje domači tednik novome-
škega okraja več tisoč Dolenjcev, Belokranjcev in Spodnjeposavčanov, ki žive v vseh jugoslovan-
skih republikah. List spremlja celotno politično, gospodarsko, kulturno in športno življenje novo-
meškega okraja in je najbolj razširjeno branje v okraju, saj ga prebira nad 60.000 ljudi. Ured-
ništvo in uprava si prizadevata z vsemi močmi, da bi uresničila geslo:

V VSAKO IIISO DOLENJSKE, BELE KRAJINE IN SPODNJEGA POSAVJA

DOLENJSKI LIST!

Novomeška opekarna ZALOG

p r o i z v a j a

vse vrste sodobnih opečnih izdelkov v prvovrstni
kvaliteti

V izdelavo prevzeta tudi specialne izdelke

Novomeška opekarna ZALOG pri Novem mestu

»KRKA«

TOVARNA ZDRAVIL NOVO MESTO

**proizvaja farmacevtske proizvode
in proizvode kemične sinieze**